

XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevî'nin Doğum Yeri Meselesi

Prof. Dr. İsa ÖZKAN*

Özet: Hoca Ahmet Yesevî XII. yüz yılda yaşamış ünlü mutasavvıflardan biridir. Ahmet Yesevî'nin fikirleri yetiştirdiği binlerce muakibi tarafından şimdiye kadar yaş atılmıştır. Ahmet Yesevî'nin doğum yeri meselesiyle ilgili araştırmacılarca Türkiye'de ve Türkiye dışında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu makalemizde özellikle Doğu Türkistan tarihlerinden yararlanarak onun doğum yeri hakkında bilgiler değerlendirilecek ve bu hususta şimdiye kadar kaynaklarda yaygın olarak geçen yanlışlıklar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevî, Ahmet Yesevî'nin doğum yeri meselesi, Sayram kasabası, Doğu Türkistan, Batı Türkistan.

Ahmet Yesevî'nin doğum yeri olarak bazı kaynaklarda Yesi gösterilmişse de; tezkire, menakıb ve tasavvufa dair bir kısım eserlere dayanarak araştırmacılar onun Türkistan'ın Sayram şehrinde doğduğu konusunda ittifak etmektedirler (Köprülü 1976: 61-62; Eraslan, 1983:14). Bu şehir ünlü mutasavvıfın soy ağacı, doğum yeri ve çocukluğunun ilk dönemini geçirmesi bakımından önemlidir. Ancak şehir hakkındaki İslâmî dönem kaynaklarındaki bilgilerimiz son derece mahduttur. Arap coğrafyacıların dışında bu şehir hakkındaki ilk bilgiler Kâşgarlı Mahmud tarafından Divanü Lügati't Türk'te XI. yüzyılda tespit edilmiştir. Kâşgarlı Dîvanı'nda Türkistan'da yeri geldikçe zikrettiği şehirler arasında *İsficab/Asficab*"dan da söz etmiş ve "Sayram" كَسْرِمٌ maddesinde "İsficab" اسبيجاب dahi denilen Beyza şehrinin adı. Bu şehre *Saryam* dahi denir", şeklinde bir kayıta bulunmuştur. Ayrıca, Divanda "Sayram suv; topuktan yukarı çıkmayan su, sığ su" anlamında bir deyim de bulunmaktadır (Kâşgarlı, 1941: 176).

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğr. Üyesi ve Tömer Başkanı - ANKARA
iozkan@gazi.edu.tr

Bilindiği üzere, Türkistan'da iki Sayram bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Batı Türkistan'da *Ç/Şimkent* yakınlarındaki *Sayram*; diğeri ise Doğu Türkistan Uygur sahasındaki Aksu şehrinin 176 km kuzey doğusunda yer alan ve aynı adla bilinen kasabadır. Köprülü'nün hazırladığı kıymetli bir eser olan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'da Cevahirü'l Ebrar min Emvaci'l-Bihar'a*. atfen Ahmet Yesevî'nin Doğu Türkistan'daki *Sayram* şehrinde doğduğu belirtilmektedir (Köprülü, 1976: 61). Bu bilgi Ahmet Yesevî hakkında Köprülü'nün çalışmasından sonra Türkiye ve Türkiye dışında yapılan pek çok araştırmada da yer almıştır.¹ Köprülü, Ahmet Yesevî'nin Doğu Türkistan'daki *Sayram'da doğduğuna dair görüşünü Tarih-i Emniyete* bu kasaba hakkında yer alan bilgilere dayandırmaktadır. Hakikaten ünlü Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî hangi *Sayram'da dünyaya gelmiştir?* Batı Türkistan'daki bugün Kazakistan'ın hudutları içinde bulunan *Sayram* da mı, yoksa Doğu Türkistan'daki *Sayram'da doğmuştur?* Burada rivayetler ve tarihi kaynakların kesiştiği bir nokta bulunabilir mi?

Türkistan sahası, Karahanlılar, Harezmi-Kıpçak, Çağatay ve Babür döneminin sanat ve edebiyattaki parlak devrini XVI. yüzyıldan sonra birkaç istisna dışında zirve isimlerle temsilde çok fazla başarılı olduğunu söylememiz mümkün değildir. Türkistan'ın tarihi hakkında yazılan dikkate değer önemli İslâmî kaynaklardan biri ne yazık ki Ahmet Yesevî'nin yaşadığı ve şöhrete ulaştığı devirden oldukça uzak bir zamanda 1551 yılında kaleme alınmıştır. Bu eser, Mirza Muhammet Haydar Duglatî'nin Farsça olarak kaydettiği ve bütün Türkistan hakkındaki genel vakalara ait bilgileri havî *Tarih-i Reşidî*'dir. Türkistan'da tarihî, sosyal ve siyasî değişmeye paralel olarak XIX. ve XX. yüz yılda yazılan her tür eserle, bu arada tarihçilik bakımından bir kıpırdanışın ortaya çıktığı kabul edilebilir. Bu yüzyıllarda Uygur sahasında yazılan tarihî, edebî ve anonim eserler arasında Arzu Muhammed'in "*İslâmnâme*" sini, Garip tarafından yazılan "*Emir Ali*" adlı eseri, Ümidî'nin "*Cennâme*"sini, Muhammed Elem tarafından yazılan "*Tarih-i Kaşgar*" ı, Kasım Beğ tarafından yazılan "*Gulca Vakaları Beyanı*"m, Muhammed Salih Yarkendî'nin "*Gazatü'l-Müslimin*"ini, Molla Bilâl Nazım'ın manzum tarihi "*Gazat-ı Der Mülk-i Çin*"i, Seyid Muhammed'in "*Şerhi-i Şikestenâme*"sini; Molla Şakir'in "*Zafername*"sini; Mahmut Şeyh Garibi'nin "*Tarihname-yi Yakub Han*"ı; Kurban Sufi

Seferbay'ın *'Tarih-i Bedevlet'ini* ve Molla Musa bin Molla İsa Sayramî'nin *"Tarih-i Emniye ile Tarih-i Hemidi"* adlı eserlerini sayabiliriz. Bu eserlere ilâve olarak Kabil'de tamamlanıp 1942 yılında Srinagar'da basılan Mehmed Emin Buğra' nın *Şarkî Türkistan Tarihi* ile Mehmet Aüf in hazırlayıp 1886'da İstanbul'da yayımlanan *Kaşgar Tarihi*"ni de zikredebiliriz. Burada bahsettiğimiz anonim edebî mahiyetteki eserler ile tarih kitapları içerisinde doğrudan mutasavvıflar ve şehirlerden bahseden kitaplar bulunmamaktadır. Ancak bazı eserlerde kısmen şehirlere ve meşayih'a ait bilgiler mevcuttur. Bilhassa 23 Ağustos 1836 tarihinde Sayram'ın *Anakız* köyünde doğan ve yine 1916 yılında aynı yerde vefat eden Molla Musa bin Molla İsa Sayramî'nin yazdığı 1905 tarihinde Kazan'da basılan *Tarih-i Emniye* ile 1911 yılında tamamlanan ancak 1986 yılında yazma nüshalar esas alınarak Ürümçi'de yayımlanabilen eserlerde Sayram hakkında Uygur sahasına ait diğer tarih kitaplarına nazaran kısmen ayrıntılı bilgilere rastlamaktayız.

Molla Musa Sayramî'ye göre Doğu Türkistan'daki Sayram kasabasının tarihi, eserini kaleme aldığı 1902 tarihinden iki yüz yıl evvel İli'de Hanlık kılan Coras (Cevaris?) neslinden *Moğol Kunteyci'nin* Taşkent yakınındaki Sayram kasabasını istilâsıyla başlar. Kunteyci, Sayram'ı alınca kendi neslinden bir Kalmuk'ı başa geçirip yeteri kadar kuvvet bıraktıktan sonra İli'ye doğru yola çıkar. Ancak, Sayram ahali bir süre sonra Kalmuklara isyan eder. Şehrin Kalmuk beyini ve askerlerin bir kısmını öldürürler. Kaçan Kalmuk askerleri Kunteyci'ye ulaşip durumu haber verirler. Geriye dönen Kunteyci, Sayram'ı ele geçirip yakıp yıkar.

Bu vakalar Ahmet Zeki Vehdî Togan tarafından da teyid edilmekte ve "1681 yılında Kalmuk Batur Kuntayşı'nın İli Havzasını kendisine merkezî karargah ittihaz ederek Batı Türkistan'a yönelik büyük çaplı bir istilâya kalkıştığı; Kazak Hanı *Tevke* ile kardeşi *Eşim'in* Taşkent'i Karmıklardan kurtarınca bu defa Kuntayşı'nın bozkıra karşı bir siper gibi duran Sayram'a saldırıp (1683-1685) şehri tamamen tahrip ettiği" belirtilmektedir (Togan 1981: 167).

Molla Musa, katliamdan sonra Sayram'da bulunan *Hoca, Şah ve Emir* Uruğu'nun sağ kalanlarından ileri gelen yirmişer aileyi bütün çoluk çocuklarıyla birlikte Kunteyci'nin önce bugün Çin hudutları içinde kalan

İli'ye bir yıl sonra'da Turfan'a *Ak öylü* olarak zorla göç ettirdiğini ifade etmektedir. İki yıl sonra Kunteyci'nin vefat edip Çin ordusunun Altı şehir ve İli'yi zaptettiği haberi de yayılınca Sayramlı sözü geçen altmış aile yurduna dönmek üzere yola çıkar. Muz Davan'a gelince Çin ordusuyla karşılaşır. Çinlilerin soruları üzerine durumu anlatırlar. Çinli komutan onlara durumun çok karışık olduğunu belirtirken gitmelerine izin vermez ve çiftçilik yapmak üzere *Yakarık* denilen yeri yurt tutmalarını söyler. Bir müddet burada oturan Sayramlılar önce Bay tepesine daha sonra da "tagnin agzi ve kenri cay iken dep" bugünkü Sayram'a yerleşirler. Sayramî'nin ifadesine göre Doğu Türkistan'daki Sayram ahalisi Taşkent yakınında bulunan Sayram'dan gelmedir. Sayram'daki Emirler uruğundan olan yöneticinin; 'kendisine yetki verildiği takdirde halkının itaat ve hizmette kusur etmeyeceği'ne dair verdiği söz üzerine Çin mansıplarından Aksu ve Kuçar hâkimlerinin derece ve mertebesinde yetki elde ettiğini ve daha küçük olmasına rağmen Sayram'ın bundan çok yararlandığı kaydedilmektedir (Sayramî 1988: 590-594; 1989: 379-380).

Molla Musa, Sayram'da bulunan üç uruğun zamanla karışıp kaynaşmakla beraber herkesin neslinin nereden geldiğine dair bilgi sahibi olduğu belirtmektedir. Şah uruğunun "Kıyan" ve "Tacik" şahlarından, Emir uruğunun "vüzera ve ümera" neslinden; Molla Musa'nın da mensubu olduğu Hocalar uruğunun ise "Alevîler" yani Hazret-i Âli evlâdından olduğunu ifade etmektedir. Molla Musa ayrıca şeceresini H. 945 tarihinde (Milâdî 1538-39) tarihlerinde Ebu'l-gazi Ubeydullah Han taraf nidan verilen bir yarlıkla da teyid etmektedir. Buna göre onun soyu Aziz Han Hoca'dan başlayıp Kemaleddin Bab Şeyh'ten, Arslan Bab ve İmam Muhammed Hanefî'ye kadar uzanmaktadır. Şöyle ki, babası Molla İsa Hoca, Aziz Han Hoca, Niyaz Han Hoca, İmam (İşan) Sultan Hoca, İmam Padişah Hoca, İmam Sahi Cihan Hoca, İmam Garip Şah Hoca, İmam Said Celâleddin Bab, İmam Said Cemalleddin Bab, İmam Said Kemaleddin Bab, Said İbrahim Bab, Said Abdülcebbar Bab, Said Abdülkerim Bab, Said Abdülmecid Bab, Said Abdülvehhab Bab, Said Arslan Bab, Said Üyas Bab, Said Mahmud Bab, Said İftihar Bab, Osman Bab, Ömer Bab, İsmail Bab, İshak Bab, Abdülkerim Bab, Abdülcelil Bab, Abdülrahim Bab, Abdurrahman Bab, Abdülcebbar Bab, Abdülfettah Bab, İmam Muhammed Hanefî, Hz. Ali şeklindedir.

Batı ve Doğu Türkistan'da teşekkül eden veli ve veli makamları kültü yüz yıllar içerisinde sosyo-kültürel yapıda önemli görevler icra etmiştir. İslâm dininin yayılışı ve yaşanmasında bu kültürün olumlu etkileri siyâsî gelişme ve tercihlere rağmen günümüze kadar ulaşmıştır. Veli makamları ve bunlar etrafında ortaya çıkan menkabelere bütün Türkistan'da rastlamak mümkündür (Özkan 1995: 465-475). Hatta kabirleri başka memleketlerde olan bir kısmı din, mezhep ve tarikat büyüklerine ait hem Doğu Türkistan'da, hem de Batı Türkistan'da makamlar bulunmaktadır. Mesele *Tarih-i Emniye*'ye göre Doğu Türkistan 'in Kaş gar şehrindeki Hazret-i Af ak Hoca, Hidayetullah Hoca, Mehdum-Azam, Satuk Buğra Han Makamı'nın önemli ziyaret yerlerinden olduğu kaydedilmektedir. Yarkend şehrinin Doğu Türkistan'daki adı *Veliyyâne Yarkenf tir*. Burada, Nur Çakçakçı Hoca Muhammed-i Şerif Pir-i Büzrukvar, Yedi veli için "Yette Altun Mazar" ve Mahdum-ı Azam'ın mübarek çocukları burada yatmakta olduğu ifade edilmektedir. Hoten'de 765 yılında vefat eden *İmam Cafer-i Sadık'm* Makamı'nın yanı sıra *İmam Cafer-i Tayran*, *İmam Kasım*, *İmam Haşim* makamlarının mevcudiyetinden de söz edilmektedir. Cafer-i Sadık'ın büyük bir ordu ile Hoten'e geldiği ve askerlerinin hepsinin şehit olduğuna dair bir de rivayet anlatılmaktadır. Aksu'da *Mevlâna Calâleddin*, *İmam Battal Gazi* adlı tanınmış iki evliya makamından bahsedilmektedir. Molla Musa'ya göre, *Battal Gazi*, *Abdurrahman Alevî'nm* yani *Ali Kerremu'l-lahü veçhe'den* şeceresi yürüyen Muhammed Hanefî'nin torunlarından. Ayrıca Aksu'da *Sultan Gaznevî*, *Şeyh Cüneyd-i Bağdadî* ve *Serî Sakatî* adlı makamlar da vardır. Üç Turpan'da *İmam Muhammed Gazali* ile *Hazret-i Ali'nin* buraları ziyareti dolayısıyla ayak izi bulunmaktadır. Küçar'da, *Mevlâna Erş iddin Şeyh Nizameddin Dehlevî*, *İbrahim Edhem*, Hz. Ali'nin mirahûru *Baba Kamber*, *Belh Ata* ile *Köhne Turfan'd& Ashabül' Kehf* makamlarının varlığına inanılmakta ve bu yerler çeşitli vesilelerle ziyaret edilip dua ile etrafında bir kısmı pratiklerin icra edildiği kaydedilmektedir.

Din, mezhep ve tarikat uluları ile devlet büyüklerinin memleketlerinden olduğuna dair gözlem ve söylentileri dahi yazma konusunda fevkalâde inhisarcı ve titiz görünen Doğu Türkistanlı tarihçiler Ahmet Yesevi'nin kendi memleketlerinden yani Aksu'nun kuzey doğusunda bulunan Say-

ram'dan olduğu hususunda eserlerinde herhangi bir kayda yer vermemektedirler. Kuça'da *Mahmudun Hocam* ihtilâline katılıp *Yakup Beg Bedevlet* döneminde önemli vazifeler üstlenerek Yedi Şehir ve Tarım bölgesini dolaşan Molla Musa ile yine Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluşunda görevler alan Mehmed Emin Buğra, *Şarkî Türkistan Tarihi'nde* Ahmet Yesevî'nin Uygur sahasında doğduğuna dair hiç bir bilgi vermez. Ayrıca Mehmet Atıf'ın 1886 yılında İstanbul'da yayımlanan *Kâşgar Tarihi*nde de (Atıf 1884) bu hususta hiç bir bilgiye rastlamamaktayız.

Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde *Pir-i Türkistan Ahmed-i Yesevî'nin*. Şarki Türkistan'daki Aksu'nun 176 km kuzey doğusunda doğduğuna dair verdiği bilgileri kendisinin faydalandığı Molla Musa'nın "bu kasabasının ahalisinin Taşkent yakınlarındaki Sayram'dan geldiği" hususundaki satırları atlaması, yahut çözememesi sebebiyle olmalıdır. Oysa *İsbicab/İsficab* adıyla bilinen ve İslâm coğrafyacılarının da çeşitli vesilerle zikrettiği bu şehir (Şeşen 1985:238) Batı Türkistan'ın Çimkent şehri yakınlarındadır. Seyhun ırmağının ve Taşkent'in kuzeyindeki bu şehir, 838 yılında Nuh b. Esed taraf nidan zaptedilmiş ve şehir halkı Müslümanlığı kabul etmiştir (Togan 1981:10). Divanü Lügati't Türk'ü yayıma hazırlayan Besim Atalay'm Sayram hakkında şimdiki Çimkent olduğu şeklinde bir kaydı bulunmaktadır ki, Hazret-i Pir'in doğum yeri de buradaki Sayram olması gerekmektedir. Kâşgarlı, bu bölgedeki *Sayram'a* yakın şehirler arasında Şaş (Taşkent), ve Taraz'ı zikretmektedir. Kâşgarlı'nın cihan haritasında da Sayram, *İsficab* adıyla yer almış ve Şaş(Taşkent)'in kuzeyinde kaydedilmiştir. Zeki Velidi'nin tespitlerine göre Ostroumov bu şehre ait rivayetleri neşrettirmiştir (Togan 1981: 502). Özkent (Fergana) ve Farab (Otrar) da bölgedeki diğer eski yerleşim merkezleridir. Sonuç olarak ünlü Türk mutasavvıfı Pir-i Türkistan Ahmed-i Yesevî'nin Doğu Türkistan'daki XVIII. yüzyılda kurulan *Sayram* ile *Köhne Sayram* (İsbicab)'dan göçüp giden hemşehrileri dışında bir münasebetinin bulunmadığı açıktır. Ahmed-i Yesevî'nin gerek türbesinin bulunduğu Türkistan şehri ile yakınlığı, gerekse halk arasındaki rivayete göre onun annesi *Kara Şaş Ana'ya* ait makamın da Çimkent civarında olması dolayısıyla Çimkent'in Aksu kasabası yakınlarındaki Sayram şehrinde doğduğu fikri kuvvet kazanmaktadır.

Açıklamalar

- 1 Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler* adlı eserinin 1983 yılında Ankara'da Kültür Bakanlığınca yayımlanan ilk basımında "Elde edilen bilgilere göre Ahmed-i Yesevi'nin Batı Türkistan'ın Çimkend şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım ırmağına dökülen Şahyar nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasbasında doğduğunu kaydetmiştir (bk. Eraslan, Kemal, *Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 14.). Eraslan'ın verdiği bu bilgilerde bir karışıklık bulunmaktadır. Ahmed-i Yesevi'nin doğum yeri olarak Batı Türkistan ve Çimkend'in doğusundan bahsetmesine rağmen bunun neresi olduğu açık değildir. Hatta cümlenin devamındaki "Tarım ırmağına dökülen Şahyar suyu," Fuat Köprülü'nün de belirttiği gibi Doğu Türkistan'da bulunmaktadır. Eraslan, aynı eserin 1991 yılında Ankara'da yayımlanan 2. ve 1993 yılında yayımlanan 3. basımında da bu bilgileri tekrarlamıştır. Ancak, tarafımızdan Kazakistan'ın Türkistan şehrinde Türkistan'ın 1500. Yıl Kutlamaları Münasebetiyle 20-21 Ekim 2000 tarihinde düzenlenen "*Kazakistan ve Türk Âleminin Tarih ve Medeniyet Dünyasında Türkistan ve Hoca Ahmet Yesevî*" adlı uluslararası konferansta sunduğumuz "XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevi'nin Doğum Yeri Meselesi" başlıklı bildirimizden sonra; katılımcılar arasında bulunan Kemal Eraslan ile mesele Yesevi şehrinde münakaşa edilmiş ve Eraslan Ahmed-i Yesevi'nin doğum yeri meselesini eserinin 2000 yılında aynı bakanlıkça gerçekleştirilen 4. basımında "Rivayetlere göre Ahmed-i Yesevî Batı Türkistan'ın Çimkent şehrinin güney doğusunda bulunan Sayram kasabasında doğmuştur." şeklinde düzeltmiştir (bk. Eraslan, Kemal, *Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 6.). Ne yazık ki bizim bildirimizin de yer aldığı konferans zabıtları düzenleme kurulu tarafından üç yıldan beri yayımlanamamış, dolayısıyla konuyla ilgili bildirimiz *Bilig* dergisinde ancak şimdi araştırmacılarla buluşma imkanını elde etmiştir [İsa Özkan].
- 2 "Uygur şehirlerine varıncaya dek Ertiş/İrtiş, İla/İli, Yamar, Etil/İtil ırmakları boyunca oturma halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve tatlısı Hakanîye Hakanlılar ülkesi halkının dilidir. *Balasagunlular*, Sogdca ve Türkçe kullanırlar. Tıraz+Talas ve Beyza şehirlerini halkı dahi böyledir. Balasagun'a varıncaya dek İsbicab (Asbicab)'dan bütün Argu şehirleri haknının dili çarpışıktır. Kaş gar'in Kençekçe konuşan köyleri vardır. Şehrin içindeki halk Hakanlı Türkçesiyle konuşurlar. Rum ülkesinden Maçin'e dek Türk ellerinin hepsinin boyu beşi bin, tamamı sekiz bin fersah eder. İyice bilmek için bunların hepsi yeryüzü biçiminde olan daire içinde gösterilir". Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk I.*, Ankara 1939, s. 30.

Kaynakça

- Eraslan Kemal (1983)**, *Divanı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara, s. 14.
- Kâşgarlı Mahmud**, [Hazırlayan: Besim Atalay] *Divanı Lügati't-Türk III.*, Ankara.
- Köprülü, Fuad (1976)**, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. bs., Ankara, s. 61-62.
- Mehmed Atıf (1300/1884)**, *Kaşgar Tarihi, Bais-i Hayret Ahval-i Garibesi İstanbul*.
- Molla Musa bin Molla İsa Sayramî (1988)**, *Tarih-i Hemidi, Ürumçi: 590-594*;
- Molla Musa bin Molla İsa Sayramî (1989)**, *Tarih-i Emniye*, 2. bs. Ürumçi, s. 379-380;
- Özkan, İsa (1995)**, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnanışlar," *İpek Yolu Uluslar Arası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 465-475.
- Şeşen Ramazan (1985)**, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, s. 238, "Farabî buralıdır, Kara Tigin'in mezarı, bulunmaktadır. Şehrin Nuceket, Farruhan, Şakirâne ve Buhara kapıları bulunmaktadır" (bk. Şeşen, 1985: 252).
- Togan, Ahmet Zeki Velidî (1981)**, *Bugünkü Türkili, Türkistan ve Yakın Tarihi*. 2 bs., İstanbul, s. 167.

The XIXth and XXth Century Uighur History Books and the Question of Ahmed Yesevi's Birth Place

Prof. Dr. İsa ÖZKAN*

Abstract: Hodja Ahmet Yesevi is one of the eminent sophist who lived in the XIIth century. The fact that the order of Yesevi was named after him and the fact that he trained, thousands of followers made it possible for his name to live until now. The question of where Ahmed Yesevi was born has been the subject on many studies by researchers both in Turkey and outside Turkey. it is the purpose of this paper to analyse and clarify the common fallacies and evaluations in the world concerning the birth place of Ahmed Yesevi with special reference to the history of Eastern Turkestan.

Key words: Ahmed Yesevi, The question of Ahmed Yesevi's birth place, the town of Sayram, Eastern Turkestan, Westem Turkestan.

Уйгурские Исторические Произведения XIX-XX вв. и Вопрос о Месте Рождения Ахмеда Яссави

Иса ОЗКАН, Проф. Др.*

Резюме: Ходжа Ахмед Яссави- один из знаменитых мистиков XII-го века. Его идеи дошли до сегодняшнего дня благодаря его тысяча последователям. Работ, посвящённых вопросу о месте рождения Ахмеда Яссави, в Турции и зарубежом достаточно много. В нашей статье используя прежде всего исторические произведения Восточного Туркестана будут рассмотрены сведения о месте рождения Яссави, а также затронуты распространённые ошибки по этому поводу, которые занимают место в источниках.

Ключевые слова: Ахмед Яссави, вопрос о месте рождения Ахмеда Яссави, селение Сайрам, Восточный Туркестан, Западный Туркестан

* Университет Гази, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, Директор Языкового Центра ТÖМЕР -АНКАРА

The European Union's Central Asia Strategy

Doç. Dr. Esra ÇAYHAN*

Avrupa Birliği'nin Orta Asya Stratejisi

özet: Avrupa Birliği, on yılı aşkın bir süredir, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçiş süreçlerini, TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım) programı çerçevesinde desteklemektedir. TACIS aracılığıyla Birlikten karşılıksız teknik yardım alan 13 Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkesinden, Avrupa Birliği ile ortaklık ilişkisi içinde bulunan Doğu Avrupa devletleri, doksanlı yıllar boyunca Birliđin dikkatini daha fazla çekmiştir. Ancak, Amerika Birleşik Devletlerindeki 11 Eylül 2001 terörist saldırıları ve Afganistan Savaşı sonrasında, Orta Asya'da istikrarın ve güvenliğin sağlanması, önemli bir uluslararası mesele haline gelmiştir. Bu şartlar altında Avrupa Birliği, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da yoksulluğun azaltılmasına ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesine yardımcı olmak amacıyla, 2002-2006 yılları için yeni bir Orta Asya stratejisi belirlemiştir. Bu yazı, Birliđin -bölgeye TACIS programı ile yapılan yardımı da içeren- yeni Orta Asya stratejisini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler : Avrupa Birliği; Orta Asya; TACIS; geçiş süreci; Orta Asya Strateji Belgesi 2002-2006; Orta Asya Belirleyici Programı 2002-2004

* Akdeniz Üniversitesi İİBF Dekan Yardımcısı, Uluslararası İlişkiler Böl. Başkanı - ANTALYA
becayhan@yahoo.com

The European Union (EU), the world's leading actor in international trade, has already established itself as a major economic and monetary power. However, being an economic giant has not prevented the characterisation of the Union as a political dwarf. Several steps have been taken in recent years towards establishing a European identity on the international scene. But, initiatives like the establishment of a European army are yet too weak to turn the EU into a political power. For the time being, it is true that there is little distinction in practice between the Union's economic and diplomatic activities on the world stage. Nonetheless, without an effective Common Foreign and Security Policy, the EU is still considered to be economically influential rather than being politically capable.

Throughout its existence, the EU has formed economic relations with almost all the countries, regions and organisations of the world. These range from the United States (US) to Malta; from Africa and Latin America to Australia and Asia; from the World Trade Organisation (WTO) to the United Nations (UN). Also, the type of these relations vary from development aid to bilateral or unilateral trade agreements.

The states of the former Soviet Union (SU) known as the Newly Independent States (NIS) attracted the attention of the EU, following the dismembering of the Soviet Union. These states soon became involved in a transition process to establish market economies and democracies. The EU welcomed this as an opportunity to create strong relationships with these countries, and started to assist them in their efforts to modernise their economies and strengthen their democracies.

The first initiative in creating economic relations with the former Soviet Union countries was the launching of the TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) programme. Following the example of the PHARE (Poland-Hungary: Aid for Reconstruction of the Economy) programme for the countries of Central and Eastern Europe, the TACIS programme provides grant-financed technical assistance for 13 countries of Eastern Europe and Central Asia during their transition to a market economy. These are the 10 members of the CIS, namely, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Russia, Tajikistan, Turk-

menistan, Ukraine, Uzbekistan, plus Azerbaijan, Georgia and Mongolia, The European Union, together with its Member States, is the largest provider of technical assistance to these countries: 4.221 million Euro were committed through the TACIS programme between 1991 and 1999; an additional 3,138 million Euro in TACIS budget has been agreed to be committed for the period 2000-2006. Furthermore, the EU is the most important external trading partner for these countries, aside from economic ties between themselves (Europa web 2001-1).

After a decade of assistance, the EU's policies towards the former Soviet Union countries have started to become more specialised. As the geographical locations of the above mentioned 13 countries indicate, the TACIS programme deals with a vast area that actually incorporates 3 different regions: Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. The Union's differing attitude towards these regions and the changing needs of the countries involved require several policies to be pursued, rather than a monolithic approach. Accordingly, while TACIS still remains as a general framework for assistance, the EU is developing specific policies to deal with several groups of countries within the context of TACIS. Moreover, each one of these beneficiary states themselves have unilateral relations with the EU.

This paper is going to assess the EU's strategy towards Central Asia for the years 2002-2006. According to the Union's Strategy Paper for Central Asia, which the Commission started to implement as of October 2002, the core objective of the new EU assistance is "to promote the stability and security of the countries of Central Asia and to assist in their pursuit of sustainable economic development and poverty reduction" (Europa web 2002:3). This new strategy towards Central Asia is not a policy independent of the TACIS programme. Rather, it is an initiative that includes the TACIS Indicative Programme for Central Asia for the years 2002-2004. That means the two must be evaluated together.

in order to deal with the Union's new strategy towards the five Central Asian countries, namely, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, TACIS experience will be tackled first. Since TACIS has been the first initiative in establishing economic relations

with the NIS, and is still part of the Central Asia strategy for 2002-2006, it deserves a general assessment. Following this section, specific attention will be paid to the EU's newly developed Central Asia strategy, including an overview of the transition process in the region. Finally, the EU's priorities and expectations in providing technical assistance for Central Asia till the end of 2004 will be explained by putting forward the main points of the TACIS Indicative Programme for Central Asia 2002-2004. Since the EU is one of the world's major economic and monetary powers, explaining its approach towards Central Asia is hoped to shed some light upon the forthcoming economic developments in the region.

TACIS: A GENERAL ASSESSMENT

The TACIS Programme, which was launched by the European Community (EC) in 1991, aims at enhancing the transition to a market economy and a democratic society in the 13 countries of Eastern Europe and Central Asia. When TACIS was initiated, technical assistance was a stand-alone activity. Later on, the programme became part of a complex and evolving relationship with each of the countries concerned. Today TACIS is a strategic instrument in the co-operation process between the EU and partner states (Europa web 2001-2).

Five priority sectors were identified for TACIS in 1991: training, energy (including, most importantly, nuclear safety), transport, support for industrial and commercial enterprises, food production and distribution. Later on these priorities were revised and detailed according to the changing needs. TACIS aid is given in the form of grants, which may cover the costs related to the preparation, implementation, monitoring and evaluation of the projects, as well as the costs of supplies required in support of the technical assistance (MacLeod et. al. 1996: 350). TACIS authorities work closely with other countries and international agencies in this field. The European Commission, which administers TACIS, keeps a Central Consultancy Register of firms within the Union interested in participating in TACIS projects (Bainbridge et. al. 1996: 437).

TACIS funding is allocated through various programmes. First of all, there are national country programmes. Secondly, there are regional or multi-country programmes, which are used for areas like environmental protection or promotion of transport networks. Cross-border programmes have also been set up to promote the co-operation and the development of links between neighbouring communities in different countries. Finally, a limited number of small projects programmes are used to address very specific tasks, such as advice to governments in particular fields like trade regulation, co-operation in higher education, or encouraging EU investment in partner countries. Since their objectives are not set with pre-defined beneficiaries in mind, they are organised in a different manner, with specific priorities set each year (Europa web 2001-2).

The national and regional country programmes comprise indicative and action programmes. Indicative programmes cover three to four year periods and define the principal objectives of, and guidelines for EU assistance in the above mentioned areas of co-operation and, as far as possible, include indicative financial estimates. Action programmes based on the indicative programmes are adopted on an annual or biannual basis and include a list of the projects to be financed within the areas of co-operation.

Tendering process is an important element in the application of TACIS programmes. Once agreed by Member States, technical assistance projects are put out to tender. Organisations from the EU (and also from the accession countries) are selected to implement projects, transferring their know-how to beneficiaries in the partner countries (Europa web 2001-2).

Technical assistance that the EU has provided through TACIS funds between 1991-1999 can be seen in Tables 1 and 2 as breakdown of allocation by countries and sectors respectively:

Table 1: TACIS funds committed by country 1991-1999 (in Million Euro)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Total
Armenia	2,3	9,6	17,0	0,0	6,0	14,0	0,0	10,0	0,0	58,9
Azerbaijan	0,4	12,5	8,0	8,0	6,0	16,0	0,0	26,8	9,5	87,2
Baltics*	15,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,0
Belarus	8,9	14,6	9,0	7,0	12,0	0,0	5,0	0,0	0,0	56,6
Georgia	5,0	9,0	6,0	8,0	6,0	16,0	0,0	16,0	0,0	66,0
Kazakhstan	7,7	20,6	14,0	14,0	15,0	0,0	24,0	0,0	16,6	111,9
Kyrgyzstan	0,7	9,2	10,0	0,0	8,0	0,0	13,0	0,0	8,6	49,5
Moldova	1,1	9,0	0,0	10,0	9,0	0,0	18,0	0,0	14,7	61,8
Mongolia	0,0	0,0	0,0	8,0	0,0	9,5	0,0	11,0	0,0	28,5
Russia	212,0	111,0	160,8	150,0	161,2	133,0	132,9	139,7	73,5	1.274,0
Tajikistan	0,0	0,0	0,0	4,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,0
Türkmenistan	0,9	8,8	0,0	8,0	4,0	0,0	11,5	0,0	6,7	39,9
Ukraine	28,7	48,3	43,3	50,0	72,5	76,0	59,0	44,0	38,6	460,8
Uzbekistan	1,7	18,8	0,0	15,0	10,0	28,0	0,0	29,0	0,0	102,5
Regional Programmes**	106,0	88,6	172,0	131,5	124,5	152,0	135,0	155,8	129,4	1.194,8
Donor Co-ordination***	0,0	34,9	21,0	24,7	40,0	43,0	37,0	43,0	64,4	308,0
Programme Implementation Support****	6,2	24,0	11,1	21,0	23,0	37,5	34,5	31,9	65,6	254,8
Others *****	0,0	0,0	0,0	10,0	10,0	11,0	11,9	0,0	0,0	42,9
Total	396,5	418,9	472,1	469,7	511,2	536,0	481,7	507,2	427,6	4.220,9

* Baltic states received TACIS funding only in 1991; then they were included in the PHARE Programme

** Includes the inter-state, nuclear safety and cross-border co-operation programmes

*** Includes European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) Bangkok Facility, Partnership and Co-ordination Programme, International Science and Technology Centre

**** Includes Co-ordinating Units, information, monitoring and evaluation

***** Includes the Democracy Programme

Source: Europa web 2000-3

Table 2: TACIS funds allocated by sector 1991-1999 (million Euro)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Total
Nuclear safety and environment	53,00	60,00	100,00	88,00	108,00	141,50	98,00	118,53	84,09	851,12
Restructuring state enterprises and private sector development	37,50	79,64	94,46	78,66	72,40	55,20	60,92	61,41	55,05	595,24
Public administration reform, social Services and education	103,00	42,28	79,91	63,55	99,40	55,70	44,75	73,20	70,57	632,36
Agriculture and food	79,95	60,54	32,19	41,58	48,33	18,50	26,50	20,10	17,06	344,75
Energy	65,00	38,96	38,00	43,70	42,35	45,80	43,90	38,85	24,70	381,26
Transport	49,80	33,19	32,77	22,80	21,10	43,00	20,70	34,30	20,90	278,56
Telecommunications	0,00	6,76	6,65	4,10	7,90	6,40	7,30	0,00	15,00	54,11
Policy advice	0,00	37,80	8,00	41,08	0,00	61,01	55,32	25,90	36,00	265,11
Others*	2,05	0,83	48,02	40,53	48,71	28,39	52,88	10,56	8,88	240,85
Donor Co-ordination **	0,00	34,88	20,98	24,69	40,00	43,00	37,00	81,62	56,00	338,17
Programme Implementation Support	6,20	24,03	11,11	20,99	23,00	37,50	34,46	42,77	39,30	239,36
Total	396,50	418,91	472,09	469,68	511,19	536,00	481,73	507,24	427,55	4.220,89

* Includes the Democracy Programme and miscellaneous

** Includes International Science and Technology Centre, Partnership and Co-ordination Programme and the EBRD Bangkok Facility

*** Includes Co-ordinating Units, Multidisciplinary fund, information and monitoring and evaluation

Source: Europa web 2000-3

The breakdown of TACIS funds for 1991-1999 according to the recipient countries indicates that Russia received the "lion's share", followed by Ukraine. Among the Central Asian countries, Kazakhstan and Uzbekistan were the ones that received the greatest amount of aid, while Tajikistan had the smallest amount of assistance. When it comes to allocation among the sectors, nuclear safety and environment stands out as the best supported area. Then comes public administration reform, social services and education, followed by restructuring state enterprises and private sector development. Telecommunications was the least supported sector.

As of 1999, the formalisation of bilateral relations between the EU and individual partner countries included in TACIS has been mostly achieved through the entering into force of Partnership and Co-operation Agreements (PCAs). PCAs, are legal frameworks, based on the respect of democratic principles and human rights that set out the political, economic and trade relationship between the EU and its partner countries. Each PCA is a ten-year bilateral treaty signed and ratified by the EU and the individual state. PCAs with different partner states provide for trade liberalisation and wide ranging co-operation, including in the fields of environment, justice and home affairs, energy, transport, telecommunications, border networks and economic development (Europa web 2000-1).

PCAs between the EU and Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, and Uzbekistan became effective as of 1 July 1999. PCA with Belarus, which was signed in March 1995 has not been put into force yet, due to the political situation in that country. PCA that was signed with Türkmenistan in May 1998 is going through the process of ratification. On the other hand, PCAs with Russia and Ukraine have been effective since 1 December 1997 and 1 March 1998, respectively. As far as bilateral relations with Mongolia are concerned, a Trade and Co-operation Agreement entered into force in March 1993. Because of the 1992-97 civil war and the related political situation in Tajikistan, no PCA has been drawn up with this country yet. The ten-year trade and economic and commercial agreement that had been signed with the Soviet Union in 1989 and came into force in April 1990, is still the contractual basis governing the relations between the EU and Tajikistan.

in 1999, together with the entry into force of the above mentioned PCAs, TACIS became even more closely integrated with EU policy in the region. TACIS is the main financial instrument supporting the implementation of PCAs, assisting the NIS in strengthening democracy and the rule of law, consolidating a market economy and increasing the administrative capacity linked to the implementation of the agreements. Such stronger links between policy and technical assistance enables TACIS to respond

menistan, Ukraine, Uzbekistan, plus Azerbaijan, Georgia and Mongolia, The European Union, together with its Member States, is the largest provider of technical assistance to these countries: 4.221 million Euro were committed through the TACIS programme between 1991 and 1999; an additional 3,138 million Euro in TACIS budget has been agreed to be committed for the period 2000-2006. Furthermore, the EU is the most important external trading partner for these countries, aside from economic ties between themselves (Europa web 2001-1).

After a decade of assistance, the EU's policies towards the former Soviet Union countries have started to become more specialised. As the geographical locations of the above mentioned 13 countries indicate, the TACIS programme deals with a vast area that actually incorporates 3 different regions: Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. The Union's differing attitude towards these regions and the changing needs of the countries involved require several policies to be pursued, rather than a monolithic approach. Accordingly, while TACIS still remains as a general framework for assistance, the EU is developing specific policies to deal with several groups of countries within the context of TACIS. Moreover, each one of these beneficiary states themselves have unilateral relations with the EU.

This paper is going to assess the EU's strategy towards Central Asia for the years 2002-2006. According to the Union's Strategy Paper for Central Asia, which the Commission started to implement as of October 2002, the core objective of the new EU assistance is "to promote the stability and security of the countries of Central Asia and to assist in their pursuit of sustainable economic development and poverty reduction" (Europa web 2002:3). This new strategy towards Central Asia is not a policy independent of the TACIS programme. Rather, it is an initiative that includes the TACIS Indicative Programme for Central Asia for the years 2002-2004. That means the two must be evaluated together.

in order to deal with the Union's new strategy towards the five Central Asian countries, namely, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, TACIS experience will be tackled first. Since TACIS has been the first initiative in establishing economic relations

Table 1: TACIS funds committed by country 1991-1999 (in Million Euro)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Total
Armenia	2,3	9,6	17,0	0,0	6,0	14,0	0,0	10,0	0,0	58,9
Azerbaijan	0,4	12,5	8,0	8,0	6,0	16,0	0,0	26,8	9,5	87,2
Baltics*	15,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,0
Belarus	8,9	14,6	9,0	7,0	12,0	0,0	5,0	0,0	0,0	56,6
Georgia	5,0	9,0	6,0	8,0	6,0	16,0	0,0	16,0	0,0	66,0
Kazakhstan	7,7	20,6	14,0	14,0	15,0	0,0	24,0	0,0	16,6	111,9
Kyrgyzstan	0,7	9,2	10,0	0,0	8,0	0,0	13,0	0,0	8,6	49,5
Moldova	1,1	9,0	0,0	10,0	9,0	0,0	18,0	0,0	14,7	61,8
Mongolia	0,0	0,0	0,0	8,0	0,0	9,5	0,0	11,0	0,0	28,5
Russia	212,0	111,0	160,8	150,0	161,2	133,0	132,9	139,7	73,5	1.274,0
Tajikistan	0,0	0,0	0,0	4,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,0
Türkmenistan	0,9	8,8	0,0	8,0	4,0	0,0	11,5	0,0	6,7	39,9
Ukraine	28,7	48,3	43,3	50,0	72,5	76,0	59,0	44,0	38,6	460,8
Uzbekistan	1,7	18,8	0,0	15,0	10,0	28,0	0,0	29,0	0,0	102,5
Regional Programmes**	106,0	88,6	172,0	131,5	124,5	152,0	135,0	155,8	129,4	1.194,8
Donor Co-ordination***	0,0	34,9	21,0	24,7	40,0	43,0	37,0	43,0	64,4	308,0
Programme Implementation Support****	6,2	24,0	11,1	21,0	23,0	37,5	34,5	31,9	65,6	254,8
Others *****	0,0	0,0	0,0	10,0	10,0	11,0	11,9	0,0	0,0	42,9
Total	396,5	418,9	472,1	469,7	511,2	536,0	481,7	507,2	427,6	4.220,9

* Baltic states received TACIS funding only in 1991; then they were included in the PHARE Programme

** Includes the inter-state, nuclear safety and cross-border co-operation programmes

*** Includes European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) Bangkok Facility, Partnership and Co-ordination Programme, International Science and Technology Centre

**** Includes Co-ordinating Units, information, monitoring and evaluation

***** Includes the Democracy Programme

Source: Europa web 2000-3

5. Promotion of environmental protection and management of natural resources:

- development of sustainable environmental policies and practices,
- promotion of harmonisation of environmental standards with European Union norms,
- improvement of energy technologies in supply and end use,
- promotion of sustainable use and management of natural resources, including energy saving, efficient energy usage and improvement of environmental infrastructure.

6. Development of the rural economy:

- legal and regulatory framework, including land privatisation,
- increasing access to finance and promotion of training,
- improvement of distribution and access to markets." (Europa web 1999).

Based on the TACIS Regulation, the European Commission adopted the TACIS Regional Co-operation Strategy Paper 2002-2006 , which puts forward the strategic framework within which EU assistance to multi-country activities will be provided. The Strategy Paper sets out the Union's co-operation objectives, policy response and priority fields of co-operation on a multi-country or cross-border basis, by making an assessment of shared and global challenges, specific cross-border aspects and other sub-regional issues. There are four annexes to the Strategy Paper that constitute the Indicative Programmes for the multi-country, or cross-border activities for the period 2002-2003, highlighting programme objectives, expected results and conditionality in the priority fields of co-operation (Europa web 2001-3).

During the 2002-2006 period, the TACIS programme is intended to most effectively assist the partner states by focusing on the promotion of co-operation in the areas of environment, networks (telecommunications, energy and transport), and justice and home affairs, together with a focus on certain cross-border issues, including the activities of sub-regional co-operation bodies and initiatives (Europa web 2001-3: 4). Even though the NIS cannot be treated as a monolithic bloc, these areas present challenges, problems or issues which are global or transboundary in nature and require the efforts of all the concerned countries.

The EU's co-operation objectives are expected to build a relationship with the partner states of Eastern Europe and Central Asia, in which respect for democratic principles and human rights and the transition to market economy are fostered and supported. These objectives form part of a proximity policy, reflecting the political and strategic importance of these regions to the EU. Such a regional approach is to address issues that concern present and future EU borders, taking into account the impact of eastern enlargement. The strategic importance of this relationship will increase as the EU enlarges to the east (Europa web 2001-3: 4).

in this context the position of the Eastern European countries are different from the Central Asian ones. Russia, Ukraine, Belarus and Moldova will all become bordering neighbours of the EU once the eastern enlargement takes place. Therefore, the Union has developed special ties with these countries, including Common Strategies with Russia and Ukraine. This "special treatment" of the western NIS is also reflected in the amount of TACIS assistance provided to Russia and Ukraine, which supersedes the aid received by the eastern NIS. On the other hand, when the eastern NIS are considered, problems that the Caucasian countries Armenia, Azerbaijan and Georgia encounter have to be treated separately from the needs of the Central Asian countries. So, in October 2002, the Union has put into effect a strategy paper for Central Asia, which will cover the years 2002-2006, together with the TACIS Indicative Programme 2002-2004 for the region.

in the next section the EU's new strategy towards Central Asia, involving Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan will be assessed, including an overview of the transition process in the region.

THE EU'S CENTRAL ASIA STRATEGY: 2002-2006

Throughout the nineties, the EU's relations with the NIS had mostly favoured the Eastern European partner states, rather than the Central Asian ones. However, the terrorist attacks in the US on 11 September 2001 (9/11) and the subsequent war in Afghanistan have caused the EU to revise its policies regarding Central Asia. At the beginning of the 21st century, achieving stability and security in Central Asia became an important

issue on the international agenda. Just like the US, the EU began to follow the developments in the region, paying special attention to terrorist activities, smuggling of drugs and people, and the risk of the proliferation of knowledge on weapons of mass destruction. Most Central Asian countries welcomed the EU's desire to establish closer relations with the region. In order to prevent the Central Asian countries from becoming established sources of enhancement for international terrorism and smuggling, the objectives and amount of assistance given to the region had to be reviewed again.

Shortly after 9/11 terrorist attacks in the US in 2001, the EU Troika visited Central Asia at ministerial level, and on 10 December 2001 the General Affairs Council decided to strengthen bilateral relations between the Central Asian states and the EU. It was agreed to:

- pursue enhanced political dialogue with all countries in Central Asia, through Partnership and Co-operation Agreements (PCAs) or Trade and Co-operation Agreements (TCAs), or else through Member States' local presence;
- invite the Commission to resume TACIS assistance to Tajikistan and to open discussions on upgrading contractual relations with Tajikistan;
- target assistance to a reduced number of priority areas including poverty reduction, social and economic development, good governance, environment and water management;
- combat drug trafficking, making full use of the Action Plan on Drugs between the EU and Central Asian Republics;
- consider action on border control and border management, including arms smuggling and non-proliferation, which have become highly relevant in view of the conflict in Afghanistan;
- develop co-operation between the five states of Central Asia on key issues of common concern;
- work in close co-operation with relevant international organisations (United Nations-UN, Organisation for Security and Co-operation in Eu-

rope-OSCE), international financial institutions (International Monetary Fund-IMF, World Bank-WB, European Bank for Reconstruction and Development-EBRD, Asian Development Bank-ADB) and other partners (Europa web 2001-4).

Following these guidehnes, the European Commission decided to double the annual TACIS allocation for Central Asia from around 25 million Euro to 50 million Euro. it also decided to resume TACIS assistance to Tajikistan, which had been suspended due to the civil war (1992-97) and continuing political problems in that country (Europa web 2002: 5).

The document that puts forward the EU's new approach concerning Central Asia is the Strategy Paper for Central Asia 2002-2006. The Strategy Paper (SP) reviews the EU's co-operation with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Türkmenistan and Uzbekistan to date and puts forward a new strategy to provide technical assistance to the region during the period 2002-2006. The Indicative Programme 2002-2004 is also included in the SP. This new strategy complements the TACIS Regional Co-operation 2002-2006 paper by revising and elaborating the content of it with respect to 5 Central Asian countries.

The SP sets out the EU's co-operation objectives, evaluates the Central Asian policy agenda, and, taking into consideration lessons learnt from past EU assistance and the work of other donors, proposes a response strategy and priorities for co-operation. The Indicative Programme explains the response in more detail, by highlighting programme specific objectives and expected results for TACIS in the priority areas of co-operation for 2002-2004.

According to the SP :

"While the specific issues facing each country vary, the countries of Central Asia face common development problems. Slow democratic transition, poor records of implementing human rights obligations, concern over Islamic radicalisation, and the proliferation of weapons of mass destruction, demographic pressures straining the capacity of social services, lagging implementation of market-oriented economic reforms, poor business and investment climates,

widening income disparities and poverty are problems experienced throughout Central Asia. Shared challenges—including combating transnational crime, improving border management, achieving economic diversification, increasing intra-regional trade, accessing world markets, and making more sustainable use of natural resources—present opportunities for developing mutually beneficial relations" (Europa web 2002: 3).

in this context, the main objectives of the new EU assistance strategy will be to promote the stability and security of the countries of Central Asia by eliminating sources of political and social conflict, and, to assist their pursuit of sustainable economic development and poverty reduction. These objectives will be achieved through TACIS assistance along three tracks:

- a regional co-operation programme, designed to promote good neighbourly relations and concerted work between the Central Asian countries in areas where the EU has a strategic interest, such as transport and energy networks, sustainable use of natural resources, implementation of international environmental conventions, justice and home affairs;
- a regional support programme, implemented at national level designed to address the main common challenges to sustainable economic development -which have actually been identified regionally-, such as facilitating investment and trade, improving customs and border management and, reforming the education sector;
- a poverty reduction scheme, centred on the most vulnerable groups in 2-3 target regions, focusing on activities such as poverty alleviation, and community and rural development (Europa web 2002: 4).

Within this framework, before giving the details of the EU's response strategy, an analysis of Central Asia in terms of the common problems and shared challenges in the region will be useful. Accordingly, the next sub-section will focus on Central Asia to highlight the process of transition in the region with respect to multi-country issues that can be tackled by joint efforts. Also what the EU has done so far to support such efforts, and the lessons learnt from those experiences will be outlined briefly.

Transition in Central Asia: Transnational Problems and Challenges

Soviet Legacy - First Decade of Transition: The transition process following the fall of the Berlin Wall and the demise of the Soviet Union has been quite complex. While Central and Eastern European countries and NIS have been building market economies and democratic societies,

"two broad patterns in transition have emerged. In the more advanced countries, rapid liberalisation and sustained macroeconomic stabilisation have laid the basis for gradual institutional change. These changes have been driven by the demand from enterprises and voters and have been shaped by the process of European integration. In the less advanced countries, progress in liberalisation and privatisation has been slow and uneven and stabilisation has been jeopardised by the persistence of soft budget constraints. The business environment for new enterprises also remains deeply flawed" (EBRD web 1999).

The Central Asian republics are among these less advanced countries. They had been the poorest and least developed areas in the Soviet Union, and later on "were hit by a triple-transition: the adjustment to the economic shock of the break-up of the former SU, the transition from state planning to market-driven economies, and an ongoing political transition" (WB web 2002).

Together with the break-up of the SU, the Central Asian republics had to face several problems. First of all, trade and transit were interrupted with new borders, and transportation costs increased. The collapse of traditional markets, especially in Russia, seriously hurt industrial and agricultural production in Central Asia due to disruption in access to inputs and markets. Subsidies for budgets, enterprises and households were also lost. Another important handicap was the loss of access to secure water and energy resources within the region, which was key for agriculture and industry, as well as households. Loss of administrative structures and skilled labour turned out to be considerably damaging. As the traditional Soviet administration collapsed, new national institutions had to be built up and many Russians left. Environmental legacy should also be underlined, since those countries were left with large environmental burdens -including the Aral Sea ecological disaster, as well as industrial, nuclear and bi-

ological waste. Finally, civil war proved to be disruptive, especially in Tajikistan (WB web 2002).

As for market reform, replacing state management with market-driven economic systems was -and still is- a major challenge for the new republics which, in contrast to Central European countries, had no recent market experience. Even though the Central Asian countries initially faced major macroeconomic instability, they were able to bring high inflation under control relatively quickly. Market-oriented policy reforms took place with mixed progress. While the best performances were seen in Kazakhstan and Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan were very slow. Regarding capacity building, all Central Asian republics advanced rather slowly. Some progress was made in such areas as setting up Central Banks, payments systems, basic national administrative structures, and legal systems. But basic weaknesses remain with respect to the civil service, budget management, regulatory and judicial systems, and control of corruption (WB web 2002).

When it comes to the political reform component of the transition process, progress with the creation of democratic institutions, civil society and social capital was rather slow. In some countries the growing strength of civil society became obvious, especially in Kyrgyzstan, while there have been reversals in others, such as that in the civil war ridden Tajikistan. Regional political co-operation is minimal, despite some regional co-operative declarations and institutions. Significant economic, political and personal rivalries have grown among the five countries and their leadership and Central Asian countries are alleged to be vulnerable to extremist influences and movements (WB web 2002).

As a result of these disruptions, the Central Asian republics suffered huge economic losses, resulting in economic declines by 20-60% of their GDPs in 1995/96 relative to the levels in GDP in 1990. In terms of economic performance, there has been some recovery since 1995/6, but this was dramatically interrupted by the Russian crisis of 1998. Since 2000, there has been reasonably good growth -enhanced in part by Russia's recovery-, giving some hope that the worst is over. But some countries, especially Kyrgyzstan and Tajikistan are still under the impact of the earli-

er economic shock, with high debt burdens and low per capita incomes that place them among the poorest of the developing countries. Within this context, access to secure water resources, trade and transit for goods and people, communicable diseases -HIV/Aids and TB-, drug trade and use remain to be among the issues that have become increasingly regional (WB web 2002).

Situation Today - Common Problems: Table 3 gives selected indicators of the general and economic situation in Central Asia today. The region is faced with several problems and some of these should be tackled on a multi-national basis.

Table 3: Central Asia selected indicators (2000)

	Kazaldıstan	Kvravzstan	Tajrkıstan	Türkmenıstan	Uzbekıstan
General					
Area(sq.km, millions)	2.7	0.199	0.143	0.488	0.447
Populatiort (millions)	14.9	4.9	6.2	5.2	24.8
Life expectancy (years)	65.5	67.3	68	66.3	69.7
Population growth rate (annual %)	-0.4	1.0	0.2	2.0	1.4
Adult literacy	97	97	99	97	88.5
Economy					
GDP(US%)	18.2	1.3	0.987	4.4	7.7
GNP per capita (US\$)	1190	270	170	840	610
Re al GDP growth rate	9.6	5.1	8.3	17.6	4.0
Inflation	13.2	18.7	32.9	8.3	24.2
External debt stoçfc (US\$, billions)	3.9	1.739	1.229	2.23	4.36
Trade with EU					
Expports to EU (Euro, millions)	1,242	58	33	160	532
Imports from EU (Euro, millions)	3,203	130	44	220	618
Trade balance <u>with</u> EU (Euro,millions)	-1,960	-71	-11	-60	-86

Sources: EBRD web 2002; Europa web 2002.

Following the first decade of transition, the policy agenda of Central Asia is characterised by a consolidation of state structures and efforts to harness the benefits of further integration into the global economy. State building remains an important priority for ali the states of the region. Since, in the past, several conflicts stemmed from perceived threats to fragile national stability, it has become crucial to establish state identity and territorial integrity, particularly internationally and regionally recognised borders. While the authorities of ali Central Asian countries

have worked to consolidate their power, democratic transition in the region has slowed down. Political regimes tend to become autocratic and sometimes even built upon the personality cult of the leader. Under these circumstances, development of civil society, a free media, the implementation of international human rights obligations and enhanced co-operation with neighbouring states have turned out to be neglected factors (Europa web 2002: 6, 8).

Attitudes towards Islam vary in these states, and religious freedom is of concern. The Taliban regime in Afghanistan had presented an external security concern. While this does not seem to be a vital problem any more, internal security remains high on the policy agenda of each country and influences attitudes towards regional co-operation:

"Islamic radicalisation has both domestic and regional dimensions. International networks explicitly aim to establish the Muslim community at the expense of pluralistic political structures. For example the Islamic Movement of Özbekistan (IMU), whose declared goal is to topple the Uzbek government, began extending its militant operations from Afghanistan and Tajikistan into Kyrgyzstan and Uzbekistan in 1999 and 2000.

in Central Asia and the wider region, terrorist forces and their support groups operate in close liaison with transnational crime networks, smuggling drugs (the IMU is also believed to control the drug trafficking routes through Tajikistan and Kyrgyzstan), arms and human beings. Afghanistan remains the largest exporter of heroin to Western markets, particularly to the EU where it is said to supply 80% of the market. Drug export routes extend throughout Central Asia, fostering addiction and spreading HIV/AIDS, increasing corruption and undermining the real economy. A vicious cycle is developing whereby Central Asian countries are taking action to limit cross-border movement of people and goods in the name of security which, in turn, hinders the legitimate movement of people and goods and the medium-term prospects for economic growth in the region (Europa web 2002:8).

in the sphere of economics all five countries are still vulnerable to external shocks. Economic reform can only be consolidated when long term growth required to reduce unequal income distribution and poverty is achieved. Success in the fight against unequal income distribution and poverty is of utmost importance if ethnic and religious extremism is not to feed on social and economic inequality. This kind of success will mostly depend on Central Asia's ability to create employment, to develop new industries that will replace those sustained by the centrally planned Soviet economy, to improve agricultural output, and, to find new markets for their products and raw materials. Such attempts should utilise existing human and physical capital more efficiently and set the proper conditions for development of private initiatives at the local, national, and, regional level. On the international level, joining the WTO and improving access to global export markets are priorities shared by most of the Central Asian governments, which are also keen to attract financial support. They seem to take into consideration the essential importance of investment and structural reforms, notably in the energy sector (Europa web 2002: 6, 8).

Outlook on the Future - Shared Challenges: The EU's Strategy Paper for Central Asia 2002-2006 holds that, "shared challenges create opportunities for Central Asian countries to develop mutually beneficial relations contributing to economic and political stability in the region. At the same time, many of the problems faced by Central Asian countries need to be addressed within a collaborative framework if they are not to lead to growing differences between and within countries" (Europa web 2002: 10).

These shared challenges are tackled under four headings: Border disputes; sharing of natural resources; access to world markets; and, foreign investment.

Border disputes arise from the fact that borders, which had been administrative during Soviet times, turned into barriers that prevent the movement of people, goods, and services. The Soviet rule administratively divided ethnic groups and clans for political purposes. Today, such people face border restrictions while travelling between different states. Such a dis-

ruption in traditional patterns of commerce and social exchanges, not only contributes to poverty, but also prevents regional co-operation for economic, cultural, or, security purposes (Europa web 2002: 10).

Sharing of resources is a critical issue with regard to water and energy. "Lack of access to reliable and clean sources of water for consumption, irrigation and energy production, the pollution of sea and inland water, energy inter-dependence for gas, oil and electricity and access to export opportunities/routes are all vital issues for the future development of the region" (Europa web 2002: 11).

Access to world markets is a vital matter, since population sizes and per capita incomes of the Central Asian countries are too low for domestic demand to support diversified economies:

"Economic co-operation is essential to increasing the opportunities for local producers to achieve economies of scale and increase the efficient and cost-effective use of resources towards greater potential for economic growth. Complementary resource allocations suggest that a system of comparative advantage could be exploited between the Central Asian states, providing the basis for trade with the rest of the world. Trade facilitation, the establishment of efficient, safe and competitive transport routes and transit conditions within the region are also prerequisites for sustained economic development and access to foreign markets. However, the growth in intra-regional trade to date has been uneven at best and, while the potential for expansion remains considerable, all the countries of the region retain trade restricting policies and practices. WTO accession has only been achieved so far by one country in the region -Kyrgyzstan" (Europa web 2002: 11).

Foreign investment has mostly been concentrated in the natural resources sector, whereas,

"Central Asia has a considerable unmet need for investment in vital economic infrastructure, to promote the restructuring of key industries, to support the SME (Small and Medium Enterprises) sector and to increase diversification

in exports. ... New legal frameworks and investment promotion activities have failed to attract foreign investors as these policies are consistently undermined by continued state intervention, inadequate administrative capacity, red tap and endemic corruption. The absence of the rule of law and the difficulties foreign firms experience with accessing the judicial system do not provide any further incentives for their involvement" (Europa web 2002: 11-12).

Common problems and shared challenges in Central Asia require international support. In fact, the international community has started to pay closer attention to the region, especially in the aftermath of the Afghan war. Besides the EU, the World Bank, UN agencies, EBRD, ADB and Islamic Development Bank (IDB) are major multilateral providers of grants and concessional financing, as well as technical and humanitarian assistance. The UNDP (United Nations Development Programme), EBRD and ADB operate regional and bilateral programmes. When it comes to bilateral donors, Germany, Japan, Switzerland and the US are the major ones. Then comes the United Kingdom, France, the Netherlands, Canada, Turkey and Norway on a smaller scale of activities. Also the Aga Khan Foundation plays a leading role among non-governmental actors. The EVIF plays a central role in macro-economic surveillance of the region by focusing on fiscal and budget stability and balance of payments support. It also provides expertise on tax administration, policy/institution building, and banking legislation/supervision, while promoting transparency and good governance (Europa web 2002: 15).

Among these international actors, the EU has provided assistance of 944.4 Euro to Central Asia, since 1991. This assistance has included:

- 366.3 million Euro in bilateral technical assistance provided through TACIS during 1991-2001 (Uzbekistan 118,2; Kazakhstan 134,6; Kyrgyzstan 63, 2; Turkmenistan 42, 3; Tajikistan 8,0);
- 153.5 million Euro in humanitarian assistance through European Community Humanitarian Aid Office-ECHO (Tajikistan, Kyrgyzstan).

- More than 137,4 million Euro from the Food Security Programme-FSP (Tajikistan, Türkmenistan and Kyrgyzstan);
- 265.7 million Euro in macrofinancial assistance (of which 14 million Euro in interest rebate grants to Tajikistan).

"it should be noted that certain sectors have been targeted almost constantly within most national TACIS programmes throughout the years, as well as under the Food Security programme. This is particularly true for areas of co-operation such as legal, institutional and administrative reform, overcoming the social consequences of transition, economic development through promotion of (small) business activities, rural development, and statistics. As such, TACIS 2002-2006 will be a logical sequel to earlier national programmes" (Europa web 2002: 38).

An important benefit of EU assistance supplied to Central Asia so far has been, the increasing mutual understanding and knowledge sharing between the EU and Central Asia. While a network of local experts has been established in Central Asia with good knowledge of EU mechanisms and procedures, new expertise on the region, both within the Commission and the EU Member States has been generated (Europa web 2002: 14).

There are also major lessons learnt from past TACIS experience that the EU has taken into consideration. For example, there is the need to better coordinate TACIS activities between countries and across the region and to concentrate assistance on a much more limited number of priorities and programmes. When assistance is focused on common themes, it is possible to open up opportunities to achieve economies of scale, more efficient and cost-effective use of resources. Also sharing of experience and best practice between the countries of the region should be facilitated to achieve better results and increase EU visibility. A narrower focus on priorities and programmes should help bring about more efficient programme design and implementation arrangements, as well. This is important, because in the past, there had been an excessive time lag between the commitment of funds and the launch of project implementation (Europa web 2002: 12).

"Slower than expected reform on the part of the beneficiaries has led to many TACIS projects being postponed or delayed. On the other hand, a number of projects that made a difficult start were successful in their later stages. In order to better respond to changes in the pace of reform, EU assistance must be developed with a far longer-term perspective than has been the case with the biannual National Action Programmes and three year National Indicative Programme to date. It is envisaged that, in the main, the objectives of and programmes undertaken within the Indicative Programme 2002/2004 will serve as a basis for TACIS actions in the following programming period 2005/2006" (Europa web 2002: 12-13).

in the following section the EU's TACIS Indicative Programme for Central Asia 2002-2004 will be reviewed to explain the priorities and expectations of the Union in the region for the coming years.

TACIS INDICATIVE PROGRAMME FOR CENTRAL ASIA 2002-2004

As it was explained above, the EU's Strategy Paper for Central Asia 2002-2006 puts forward that the core objective of the new EU assistance strategy, which is to promote the stability and security of the countries of Central Asia, and to assist in their pursuit of sustainable economic development and poverty reduction, will be achieved through TACIS assistance along three tracks: a regional co-operation programme; regional support for programmes implemented at national level; and, a pilot poverty reduction scheme targeted at the most vulnerable groups. TACIS Indicative Programme for Central Asia 2002-2004, as part of the Strategy Paper, tackles the priority areas in terms of these three tracks in detail.

As for regional co-operation, programmes are expected to be designed in a pragmatic and flexible way, taking national sensitivities into consideration. One of the specific objectives of regional co-operation is to develop viable, secure, safe and competitive transport and energy routes, lin-

king the countries of Central Asia with their neighbours and Europe. Another objective is to strengthen border management capacity in order to facilitate economic development, and to prevent organised crime and trafficking in drugs and human beings. Also, a more sustainable use of natural resources by the partner countries is among the objectives. This includes the integration of environmental concerns into the economic process and collaborative action to resolve environmental challenges, particularly transboundary waters and river basin management (Europa web 2002: 21).

Expected results of regional co-operation activities are:

- "- improvement in relations between neighbouring countries and realisation of joint/collaborative initiatives.
- improved safety and security of transport routes/transit of goods in countries of Central Asia, increasing access and flows to European and world markets.
- improved integration and harmonisation of the region's transport regulatory environment with European and international norms.
- improved networking between national Civil Aviation Authorities.
- continuing energy policy reform by the partner countries, increasing transparency and leading to increased capacity to attract foreign investment.
- increased safety, transparency and reliability of the gas transmission systems from Central Asia to the EU.
- increased efficiency and reliability of the Central Asia electricity grid system.
- implementation of obligations resulting from the Climate Change Framework Convention and the Kyoto Protocol, in particular as regards Joint implementation and the Clean Development Mechanism.
- spread of cleaner production and energy savings projects.
- reduced risks of conflict resulting from more equitable use of water resources for hydro-electricity, irrigation, industrial and household consumption and co-operation between upstream and downstream countries.

- more efficient use of natural resources resulting on the de-coupling of economic growth from environmental degradation and overall reduction of pollution levels.
- successful expansion of CAREC (Central Asia Regional Economic Co-operation) activities in the region.
- increased regional trade, in particular in the Ferghana valley.
- more reliable statistical data on border crossings and trade available.
- organisation of a border management system which ensures efficient and functioning border control.
- promotion of national as well as cross-border co-operation among the relevant agencies involved (border guards/customs/police).
- new border crossings constructed or at least under construction.
- law enforcement and border management related equipment delivered and in use.
- introduction of anti-money laundering regimes in Kazakhstan and Uzbekistan.
- spread of cleaner production and energy saving projects and promotion of renewable energy resources" (Europa web 2002: 23-24).

When it comes to regional support for programmes implemented at national level, to improve the climate for trade and investment and to fulfil PCA/TCA commitments are among the specific objectives. In order to achieve them, regulatory, legal, administrative and institutional reform, capacity building and increased understanding of PCA/TCA and WTO requirements will be promoted. Another objective is to reduce poverty by providing policy advice, institutional support and capacity to those Ministries involved with EU Food Security Programmes, in support of the implementation of national Poverty Reduction Strategy Programmes (PRSPs). Moreover, complementary assistance at the national level in support of work aimed at trade facilitation, border management and combating organised crime under the regional support programme (Track 1) is to be provided. Reform of education systems, in particular higher education and technical institutions will also be supported (Europa web 2002: 25).

On the national level, expected results are summarised as:

- *progress in PCA implementation.*
- *more transparent trade regimes and business climate.*
- *strengthened organisational structure and improvement in operational effectiveness of Customs Services.*
- *improved quality of statistical data available.*
- *improved governance and transparency via upgraded functional organisation and resource allocation in Ministries benefiting from the FSP.*
- *better training and management methods in education system, particularly for higher and technical education" (Europa web 2002: 26).*

Finally, pilot poverty reduction scheme targeted at the most vulnerable groups has the specific objective of assisting "local communities in 2-3 target regions in their efforts to tackle poverty, particularly amongst the most vulnerable sections of the populations, through measures designed to improve local governance, food security, social protection and employment opportunities. Efforts will, wherever possible and appropriate, also promote crossborder co-operation at the local level" (Europa web 2002: 27).

Such activities are expected to yield the following results:

- *strengthened co-operation between community organisations and regional /national administrations.*
- *increase in the number of community based associations capable of defining their priorities and implementing projects with external donors.*
- *reduced risk of conflict surrounding use of natural resources and co-operative activity between local communities*
- *improvement in environment for subsistence farming.*
- *increase in number of micro and small enterprises and improved access to local economic infrastructure" (Europa web 2002: 28).*

The Indicative Programme for 2002-2004 comprises of a total budget of 150 million Euro. 40 million will be allocated for Track 1 activities, while Track 2 and 3 activities will be allocated 80 and 30 million respectively.

With this amount of technical assistance, the EU aims to support projects that can induce policy change and have a lasting impact on both national and regional levels in the five countries of Central Asia.

CONCLUSION

The EU's attitude regarding the NIS has been modified in recent years. During the nineties, the Union pursued a policy that reflected its special preference for the Eastern European partner states. Central Asian countries were rather neglected, since they did not have the prospect of EU membership. However, 9/11 terrorist attacks and the Afghan war caused the EU to turn its attention towards Central Asia. Critical issues for the West, such as, terrorist activities, smuggling of people and drugs, and, the risk of the proliferation of expertise on weapons of mass destruction all contributed to a change in the EU's outlook on Central Asia.

The beginning of the 21st century marked the initiation of a new EU strategy for Central Asia that aims to enhance regional development efforts. Transition to democracy and market economy in Central Asia is being supported by greater amounts of EU technical assistance. The main objective is to create a region of peace and prosperity, in which dangerous activities like terrorism and smuggling will not flourish.

Within this context shared challenges in Central Asia, such as combating transnational crime, improving border management, increasing intra-regional trade, accessing world markets, and making more sustainable use of natural resources, present opportunities to develop regional co-operation schemes. In order to assist these activities, the new EU strategy in Central Asia aims at eliminating sources of social and political conflict, and, supporting the pursuit of sustainable economic development and poverty reduction.

TACIS continues to be the major EU instrument to provide technical assistance to Central Asia for the 2002-2006 period by functioning along three tracks: a regional co-operation programme, regional support for programmes implemented at national level, and, a pilot poverty reduction scheme targeted at the most vulnerable groups. The EU is determined to support projects within these tracks that are likely to have a lasting impact on national and regional welfare, stability and security.

As the world's leading actor in international trade, the EU effectively uses the instrument of economic assistance in its external relations. In the late nineties, the EU and its Member States accounted for 60% of all international aid. Apart from Member States' bilateral aid programmes, the Union, as a separate entity itself, has become the fifth largest aid donor in the world (Cox et. al. 1997; from Bretherton et. al. 1999: 109). In the post-Cold War world, the EU aspires to assert its identity on the international scene. Being a politically capable actor on the international scene seems to be very difficult, since the road to the Common Foreign and Security Policy is full of obstacles and problems. However, the Union is likely to go on asserting its identity in international relations by using its economic influence. Its strategy towards Central Asia for 2002-2006 will be one of the many aspects of the Union's reflection of its economic power around the world.

References

Official Web sites:

EBRD: European Bank for Reconstruction and Development

Europa: European Union

WB: World Bank

EBRD web, 1999, Transition Report 1999: Ten Years of Transition Executive Summary, <http://www.ebrd.com/pubs/find/index.htm>. Published form: EBRD, November 1999, ISBN 1 898802 15 7 : ISSN 1356-3424.

EBRD web, 2002, Transition Report Update 2002, <http://www.ebrd.com/pubs/find/index.htm>. Published form: EBRD, May 2002, ISBN 1 898802 20 3.

Europa web, 1999, Council Regulation (EC, EURATOM) No 99/2000 of 29 December 1999 concerning the provision of assistance to the partner states in Eastern Europe and Central Asia, http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/tacis/reg99_00.pdf

Europa web, 2000-1, The EU's Relations with Eastern Europe & Central Asia: Partnership & Co-operation Agreements, http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/pca/index.htm.

Europa web, 2000-2, COM(2000) 835 final, The TACIS Programme Annual Report 1999,

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/tacis/annual_report_en.pdf.

Europa web, 2000-3, TACIS figures 1991-1999,

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/tacis/figures.pdf.

Europa web, 2001-1, The EU's Relationship with the Countries of Eastern Europe & Central Asia Overview, http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/index.htm.

Europa web, 2001-2, TACIS Overview,

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/tacis/index.htm.

Europa web, 2001-3, TACIS Regional Co-operation: Strategic Considerations 2002-2006 and Indicative Programme 2002-2003, http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/rsp/02_06_en.pdf.

Europa web, 2001-4 2397¹ Council Meeting General Affairs: Central Asia Conclusions

15078/01 (Presse 460) 10.12.2001,

<http://ue.eu.int/newsroom/up.asp?MAX=1&BID=71&DID=69077&File=/pressData/en/gena/DOC.69077.pdf&LANG=1>

Europa web, 2002, Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/rsp2/02_06_en.pdf.

WB web, 2002, Johannes Linn (Vice President Europe and Central Asia Region The World Bank) "Central Asia: Ten Years of Transition," Talking points for Central Asia Donors' Consultation Meeting Berlin March 1, 2002

<http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/General/7035BF2B6C6043EB85256BA3005E2A5B?OpenDocument>

Books:

- T.Bainbridge, A.Teasdale (1996), *The Penguin Companion to European Union*, Penguin Books, London, 502.**
- C.Bretherton, J.Vogler (1999), *The European Union as a Global Actor*, Routledge, London, 316.**
- A.Cox, A.Koning (1997), *Understanding European Community Aid: Aid Policies, Management and Distribution Explained*, Overseas Development Institute, London.**
- I.Macleod, I.D.Hendry, and S.Hyett (1996), *The External Relations of the European Communities*, Clarendon Press, Oxford, 432.**

The European Union's Central Asia Strategy

Doç. Dr. Esra ÇAYHAN*

Abstract: For more than a decade now, the European Union has been assisting the transition process in the former Soviet Union states through the TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) programme. 13 Eastern European and Central Asian countries have received grant-financed technical assistance through TACIS. During the nineties the Union mostly favoured the Eastern European partner states, rather than the Central Asian ones. However, following the 11 September 2001 terrorist attacks in the United States, and the war in Afghanistan, achieving stability and security in Central Asia turned out to be an important issue on the international agenda. Under these circumstances the European Union has developed a new strategy towards Central Asia for the years 2002-2006, with the aim of promoting stability and security of the 5 countries of Central Asia -namely, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan- by assisting them in their pursuit of sustainable economic development and poverty reduction. This paper assesses the Union's new Central Asia strategy, which is an initiative incorporating TACIS assistance to the region.

Key words: European Union; Central Asia; TACIS; transition; Strategy Paper 2002-2006 for Central Asia; Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia.

* Akdeniz University - ANTALYA
becayhan@yahoo.com

Стратегия Европейского Союза относительно Средней Азии

Эсра ЧАЙХАН, д. н., доцент*

Резюме: Уже более десятка лет Европейский Союз поддерживает переходный процесс в странах бывшего Советского Союза программой ТАГИС (Техническая помощь Независимым Государствам). По этой программе 13 восточноевропейских и центральноазиатских стран получило бесплатную техническую помощь. На протяжении 90-х годов Союз отдавал предпочтение восточноевропейским странам-партнёрам больше, чем среднеазиатским. Однако, вслед за террористическим актом в Соединённых Штатах 11 сентября 2001 г. и войны в Афганистане, достижение стабильности и безопасности в Средней Азии стало важной международной тематикой. В этих условиях ЕС разработал новый стратегический план относительно Средней Азии на 2003-2006 гг., с целью повысить стабильность и безопасность пяти среднеазиатских стран- Казахстана, Киргизии, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана- помогая им в их поисках достижения экономического развития и снижения нехватки. В этой статье оценивается новая Среднеазиатская стратегия ЕС, которая включает в себе и помощь региону по программе ТАГИС.

Ключевые слова: Европейский Союз, Средняя Азия, ТАГИС, переходный процесс, стратегический план на 2002-2006 гг. для Средней Азии, определительная программа на 2002-2004 гг. для Средней Азии

* Акденизский Университет, Зам. декана факультета экономических и управленческих наук, Заведующий кафедрой Международных Отношений- АНТАЛИЯ

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Arasında Pazarlama İletişimi Açısından Tüketicinin Korunması Kalite ve Standardizasyonun Önemi

Doç. Dr. Zakir AVŞAR*

Özet: Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri ve toplulukları ile ekonomik ve ticari ilişkilerinde her geçen gün biraz daha artan bir hacme ulaşılmış bulunulmakla birlikte, dolaşıma sunulan mal ve hizmetlerde özellikle kalite, standart ve satış sonrası güvenceler (garanti belgesi, garanti süresi, satış sonrası servis ve hizmetler, yedek parça vb.) açısından ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bunda, hem Türkiye'nin ve hem de Türk cumhuriyetlerinin ve topluluklarının tüketicinin korunmasına ilişkin gerekli olan altyapıyı birbirlerine entegre şekilde geliştirememiş olmalarının payı büyüktür. Türkiye'nin, ilk yıllarda elde ettiği mukayeseli ticari üstünlüklerini tüketici tercihleri, kalite ve standartları dikkate alan rakiplerine karşı sürdürmediği, keza, Türkiye ile ticari ilişkilerde bulunan Türk devlet ve topluluklarının da yeterli güven verici gelişmeleri kaydedemediği de yine çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur.

Bu yazı ile, ülkeler ve topluluklar arasında kalite, standart ve tüketicinin korunması faaliyetleri ile güven ortamını pekiştirecek ve buna dayalı olarak da ekonomik ve ticari ilişkileri daha üst noktalara taşıyacak bir sistemin kurulmasının önemi vurgulanırken; Türkiye'deki tüketicinin korunmasına yönelik düzenlemelerden hareketle neler yapılabileceği tartışılmaktadır.

Türk devlet ve toplulukları arasında tüketicinin korunması ve mal ve hizmetlerde kalite ve güvence sisteminin geliştirilmesinin kuşkusuz ki, sadece kendi aralarındaki ticaret hacmi ve ekonomik ilişkilerde değil, bütün dünya ölçeğinde bir uluslararası rekabet unsuru olarak da önem kazanacağı ve ilişkilere yansıyan tarafları olacağı da yine bu yazı içerisinde dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketicinin Korunması, kalite, standart, iletişim, pazarlama iletişimi

* *Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Üyesi ve Başkanvekili, Başbakanlık Müşaviri - ANKARA*
zakiravşar@rtuk.org.tr

Giriş

İnsanın varolduğu günden beri taşıdığı 'insan' kimliğinin dışında bir ikinci ortak kimlik 'tüketici' kimliğidir. Her insan doğumundan ölümüne kadar tüketme eğilimi içerisindedir. Bu nedenle, üretmek ve tüketmek, iktisadi faaliyetler zincirinin temel ve belirleyici unsurlarıdır.

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan ekonomik, bilimsel, teknolojik, sosyal değişim ve gelişmeler ile sanayileşme; üretim artışını ve insan hayatını kolaylaştırmakla birlikte, tüketim topluluğu oluşumunun temellerini de atmıştır.

Demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa mekanizmaları gibi kavram ve uygulamaların ortak değerler olarak önem kazandığı, finans piyasalarının, bilgi ve teknolojinin ülke sınırlarını aştığı günümüzde, hemen her alanda bir küreselleşme süreci yaşanmaktadır.

Ancak, tüketicilerin bir mal veya hizmeti satın alma konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları yanında, örgütlenmelerini tam olarak yapamamış olmaları da göz önüne bulundurulduğunda korunmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu gün, tüketicinin korunması alanında birçok ülkede farklı uygulamalara rastlanmakla birlikte, genel olarak benimsenen ve kabul görmüş temel haklar ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunlar tüketicilerin:

- a- Sağlık ve güvenliğinin korunması,
- b- Ekonomik çıkarlarının korunması,
- c- Tazmin edilme,
- d- Bilgilendirme ve eğitim,
- e- Örgütlenme ve temsil edilmesi haklarıdır.

I- Uluslararası Pazar ve Tüketici

Ekonomik faaliyetlerin amacı, tüketicilerin ihtiyaçlarını sağlayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi ve rasyonel bir dağıtım zincirinin kurularak karşılanmasıdır.

Ekonomik ve sosyal alanlardaki genişleme ve gelişmeler ile serbest piyasa ekonomisinin değişen şartları karşısında, tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında ortaya çıkan sorunları yalnız başlarına çözemeyecekleri görülmüş, tüketicilerin çıkarlarını korumak amacıyla tedbirler alınması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Tüketici; ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için nihai bir mal ve hizmeti satın alıp kullanan ya da kendi kendine üretip kendisi kullanan ve hiçbir mübadeleye sokmayan her kişi, kurum ve ailedir (DPT 1994:1). Tüketim, mal ve hizmetlerin ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yok edilmesi anlamına gelir ki, bu insanlığın doğuşu ile birlikte başlamıştır (Aşkın 1970:338-339).

Pazar ekonomisinin temellerinin atıldığı Ortaçağ'da, tüketicilere sunulan mal ve hizmetler sayı ve çeşit açısından son derece sınırlı idi. Bu nedenle, sınırlı sayıdaki mal ve hizmetleri satın almak isteyen tüketici, bu mal ve hizmetlerin satışa sunulduğu yerlere kolaylıkla gidebiliyor, herhangi bir müdahale olmaksızın inceleyip, diğer mal ve hizmetlerin fiyatları ile karşılaştırma yapabiliyor ve de istediğini alabiliyordu (Haemmel vd. 1976: 6).

Tüketici ile satıcının birbirlerini çok iyi tanımaları yanında, satıcının kişiliği, satışa sunulan mal ve hizmetlerin kalitesi ve değerinin en büyük teminatı olduğundan tüketicinin satın aldığı mal ya da hizmet dolayısıyla bir zarara uğradığı hallerde, bu durum önemli bir sorun yaratmıyor ve tüketici zararını kolaylıkla telafi ettirebiliyordu (Aydın 1978: 34).

19. Yüzyıl'a kadar devam eden bu dönemde, en önemli özellik tüketici ile satıcı arasında sınırlı da olsa bir dengenin bulunmasıydı. Her iki taraf da, çeşitli mal ve hizmetler ile ilgili eşit bilgi ve koşullara sahip olduklarından, birbirlerini etkileyip, tercihleri değiştirmeleri mümkün değildi (Aydın, M., 1978:34). Ancak, üretimin yüksek kalitede olması amaçlandığından, bu amaç çerçevesinde dolaylı da olsa tüketiciler de korunmuş oluyordu.

Çağdaş anlamda tüketici ve tüketicinin korunması hareketi esas itibarıyla 19 uncu yüzyılın sonlarından itibaren görülen sosyal, ekonomik ve tek-

nik gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde üretim-tüketim sürecini etkileyen en önemli olay hiç kuşkusuz Sanayi Devrimi'dir.

Çağımızda bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile sanayileşme insan yaşamını kolaylaştırdığı gibi toplumsal ihtiyaçların ve sorunların çok boyutlu ve kapsamlı bir duruma ulaşmasına neden olmuştur (DPT 1994:3). Yani, sanayi devriminin yarattığı gelişmeler sonucu, ölüm oranı düşen, buna karşılık nüfusu hızla çoğalan bir dünyada tüketici, bazı ekonomik ve sosyal değişmelere uymak zorunluluğunda kalmıştır. Bu gereksinim ve sorunlar, tüketim, tüketici ve tüketici hakları kavramlarını ortaya çıkarmıştır.

Sanayileşmenin gelişmesi ile birlikte imalat faaliyetleri büyük bir artış göstermiş, malların çeşitliliği ve değişkenliği yanında, üretici ile tüketici arasında doğrudan doğruya oluşan bağlar kopmuş, aracı kuruluş ve kişilerin faaliyetleri de buna bağlı olarak büyük ölçüde artış göstermiştir.

Bu çerçevede ortaya çıkan çok önemli bir kavram 'pazarlama iletişimi' kavramıdır. Pazarlama iletişimi; kısaca, bir kuruluşun varoluşuyla, ürün ve hizmetleriyle ilişkide bulunduğu ve bulunacağı tüm kesimlere neler vad ettiğini, neler sağlayabileceğini anlatmasını sağlayacak iletişim çabalarının tümüdür. Bu açıdan yaklaşıldığında pazarlama iletişiminde bilgi verme yoluyla iletişim gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Çünkü pazarlama iletişimi hedef tüketicileri ürün, hizmet ya da kurum hakkında bilgilendirmeyi, onların tutum ve davranışlarını istenen yönde ise güçlendirmeyi, tersi yönde ise değiştirmeyi ya da amaçlanan yeni bir tutum ve davranışı oluşturmayı hedeflemektedir. Bu nedenle pazarlama iletişimini ikna edici bir iletişim süreci olarak da değerlendirmek mümkündür (Kocabaş, Elden, Çelebi 1999:15-16).

Pazarlama iletişimi, ürün, hizmet ya da üretici işletmeye ait tüm fiziksel, yapısal, kavramsal boyuttaki özellikleri hedef tüketiciye mesaj iletmek için birer araç olarak kullanırken, diğer taraftan da hedef kitle ile ilgili bilgileri, incelemeleri de bu kitleye ulaşmak için yapılacak etkinliklerin tabanını oluşturacak veriler olarak değerlendirir. Anlaşılacağı gibi,

pazarlama iletişimi son derece kapsamlı ve karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte dahil tüm öğelerin koordine olması ve her birinin aksatılmadan en doğru biçimiyle sürdürülmesi pazarlama iletişimi sürecinin bütünsel başarısı için en önemli hareket noktasıdır (Göksel, Kocabaş, Elden 1997: 26-27).

Pazarlama iletişiminin bütünsel başarısını sağlayan sisteme "bütünleşik pazarlama iletişimi" (Integrated Marketing Communication) denilmektedir. Bütünleşik pazarlama iletişimi, pazarlama iletişimini oluşturan öğeler arasında tutarlı mesaj birliği ve eşgüdüm sağlayarak hedef kitlenin etkilmesini amaçlar (Kocabaş, Elden, Çelebi 1999:17).

Firmaların büyümesi, rekabet sistemine rasyonel bir işlerlik kazandırmanın zorluğu ve tekellerin faaliyetlerin yaygınlaşması sonucunda tüketici zayıf durumda kalmış ve korunması zorunlu hale gelmiştir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye de pazarlama anlayışında gözlenen gelişim ve değişim son yıllarda tüketicinin korunması kavramını ön plana çıkarmıştır.

Günümüzde, diğer ülkelerde olduğu gibi, tüketiciler genel olarak; devlet tarafından, bizzat tüketiciler veya özel kuruluşlar tarafından kurulan teşkilatlar aracılığıyla korunmaktadır. Piyasaya arz edilen ve özellikle halkın can ve mal güvenliği ile doğrudan ilgisi bulunan sanayi ürünü ve hizmetlerin kalite kontrolünün yapılması, günümüzün aktüel konusunu oluşturmaktadır.

Uluslararası pazarlardaki farklı imkanların oluşturduğu Pazar potansiyellerinin değerlendirilmesinde, girişimci firmalar tarafından değişik yaklaşımlar uygulanmakla beraber, temelde, ortak nitelikteki belirli etmenler bu yaklaşımların tümünde değerlendirilmektedir.

Bunların başlıcaları, ülkelerin birbirinden farklı düzeylerde bulunan pazarlama alt yapıları, teknoloji düzeyleri, sosyo-kültürel yapıları, ticaret ve ekonomilerinin yapıları, iletişim ve pazarlama sistemleridir. Toplumların modernleşmesi, eğitim ve kültür seviyesinin artması, tüketici niteliğinde de önemli değişiklikler yaratmaktadır. Nitekim belli bir gelir ve kültür düzeyindeki tüketicinin tercih ve eğilimleri daha gerçekçi ve daha isabetli olabilmektedir.

Uluslararası pazarlarda ve doğal olarak Türk Cumhuriyetleri pazarında faaliyette bulunan firmalar, varlıklarını sürdürmek ve yeni pazarlama imkanlarını değerlendirmek amacıyla uluslararası pazarları değişik ölçütlere göre değerlendirmekte ve belirli bölgeleri pazarlama yatırımları ve etkinlikleri yönünden gruplamaktadır.

Bu bağlamda, özdeş ürün ve reklam uygulamalarının ağırlık kazanması, tüketici istek ve gereksinmelerinin tümüne yakın kısmını karşılayabilecek işlevlere ve doyuma sahip üstün kaliteli ve standartlaştırılmış maddelerin ve tüketim ürünlerinin başarı kazandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, bu tür ürünlerin tüketicinin korunması politikası kapsamında bir yönden daha net ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

II- Tüketicinin Korunmasında Kalite ve Standardizasyonun

Önemi

Değişen pazar yapılarında, özellikle temelde belirgin değişiklikler uygulanmamış tüketim mallarının, başarılı bir iletişim ortamının kurulması ile pazarlarda başarı kazanabileceği bir gerçektir. Bu nedenle, tüketicinin korunması kapsamında, ihracatta başarının gerçekleşmesine katkıda bulunacak faktörlerin değerlendirilmesinde, diğer faktörler yanında, kalite ve standartlara uyum konusunun daha fazla önem kazandığı bir gerçektir.

Bu bağlamda, tüketicinin korunması politikasında, kalite ve standartlar tüketiciye güven sağlayabilmesi nedeniyle, tüketici politikalarında sürekli olarak ön sıralarda değerlendirilmektedir. İmalat ve tüketim faaliyetlerinde yer alan karşılıklı ilişkide imalatçının ve tüketicinin yararlarının korunmasında ve ülke genelinde optimum faydanın elde edilmesinde standardizasyonun ve kalitenin önemi büyüktür (DPT 1995:5). Müşteri merkezli anlayışlarda kalitenin tanımı yapılırken, "Kalite, müşterinin gerçek ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermektir" veya "Kalite, müşteri memnuniyetini sağlamaktır" denilmektedir (Coşkun 1999:8) Yani ancak, müşterilerini memnun edebilen işletmeler varlıklarını sürdürebilme şansını yakalayabilmektedir. Müşterisinin ihtiyaçlarını doğru olarak tespit edebilen

işletmeler, bu istekler doğrultusunda üretim sürecini müşterisinin ihtiyaç ve beklentilerine göre dönüştürme imkanını da (sürekli gelişme çevrimi) yaratmış olur.

Standartlaştırma 20. Yüzyılın başlarından itibaren gerek imalat sektörüne yön veren gerekse tüketicinin korunmasını sağlayan bir faaliyet olarak önemle ele alınmaktadır. Standartlaştırmanın ana ilkesi, üretilen mal veya hizmetlerin, bunlara talebi olanların ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayacak nitelikte olanlarını sağlamak, üretimi buna göre yönlendirmektir. Üretici, standartları kullanmakla yeni bir teknolojiye geçmekte, kalite bilincine erişerek kayıpları asgariye indirmekte ve ekonomik bir imalata yönelmektedir.

Standardizasyonun mekanizmaları bilimsel esaslara göre toplumun gerek bugün, gerekse geleceğe yönelik ihtiyaçlarını tespit ederek, bu ihtiyaçlara cevap verecek imalat faaliyetlerini ve teknolojik gelişmeleri yönlendirmede önemli rol oynamaktadır.

Standardizasyon aynı cins mal ve hizmet üretim ve sunuşunda bütünlük sağlar, verimliliği artırır ve üretimde asgari düzeyde kalite eşitliğini kurar. Standarda uygun, kaliteli mal veya hizmet sunumu ise rasyonel davranan müteşebbis için bir üretim tarzıdır (DPT 1995:5).

İmalatçı ve tüketici ilişkisinin satış sonrasında da devam etmesi bakımından toplam kalite kontrolü modern işletmecilik anlayışının esasını teşkil etmektedir. Böylece standardizasyon ve kalite belgeleme sistemi imalatçı ve tüketici arasındaki bağı güçlendiren, belirsizlikleri ortadan kaldıran önemli bir unsurdur.

Tüketici açısından standardizasyon ve kalite belgeleme sisteminin yararlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Serbest ticaret şartlarında rekabeti teşvik ederek kaliteli, ucuz ve yeterli sayıda mal ve hizmet üretilmesi,
- Tüketicinin satın aldığı mal ve hizmetler ile piyasa hakkında bilgilendirilerek aldanmasının önlenmesi,
- Piyasaya olan güvenin artması,

- Tüketici sağlığının ve can güvenliğinin korunmasında etkin rol oynaması,
- Kıt kaynakların rasyonel kullanımı ile ülke genelinde de verimlilik, imalat kapasitesi kullanımı ve istihdam artışının sağlanması,
- Ülke genelinde imalatçı ve tüketici çıkarlarının dengelenerek, ulusal ekonomi açısından optimum yararın sağlanması,
- İmalatçı ve tüketici çıkarlarının karşılıklı korunması bakımından ekonomik politikalarla sosyal politikaların dengeli yürütülmesine katkıda bulunacak alt yapının oluşturulması,
- Standartlara uygun, kaliteli mal ve hizmet üretimi ile tüketicilerin sağlık ve can güvenliğinin korunması ve ihtiyaçlara uygun olan ürünleri aldanmadan seçebilme imkanına kavuşturulması ile toplumun refahının artışına neden olması (DPT 1995:6).

III- Türkiye -Türk Cumhuriyetleri Ticari- Ekonomik İlişkileri

Türkiye, bağımsızlıklarını kazanmalarını müteakiben Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile her alanda yoğun ilişkiler içerisine girmiş, bu çerçevede anılan ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerimizde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Fakat, son yıllarda bu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerimizde, önceleri, Rusya'da yaşanan ekonomik krize, ardından ülkemiz ekonomisinin içinde bulunduğu güçlüklerle ilgili olarak, bir dönemlik dönemine girildiği gözlenmektedir.

Öte yandan, uluslararası siyasi ve ekonomik konjonktürde son dönemde meydana gelen değişiklikler ve başta enerji projeleri olmak üzere, bölgeye yönelik projelerinin yaşama geçmesiyle birlikte, önümüzdeki yıllarda gerek Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomilerinde, gerek bu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerimizde önemli atılımlar yaşanması beklenmektedir.

Tablo: 1- Türk Cumhuriyetlerinin Temel Ekonomik Göstergeleri

BASLICA GÖSTERGELER	Birim	AZERBAIJAN	KAZAKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TURKMENİSTAN	ÖZBEKİSTAN	TOPLAM
Yüzölçümü-	Km2	86.600	2.724.900	199.900	491.200	448.900	5.951.500
Nüfus	Milyon	5	14,8	4,9	5,4	24,9	58
İşgücü	Milyon	2,9	6,74	1,7	1,83	8,8	22
GSMH	Milyar \$	4,2	17,3	1,4	3,2	18,4	44,5
Kişi Başı GSMH	\$	520	1.165	285	600	711	767
Tanıtı	%	22	9	36	11	28	
Sanayi	%	24	23	16	39	14	
Hizmet	%	24	68	48	50	58	
Dış borç	milyar \$	1	7,5	0,9	2	3,1	15
Exinbank krd		92	213	48	130	347	830
Enflasyon	%	1,8	13,2	19	6	39	
Dış Ticaret							
İhracat	Milyon \$	1.745	9.139	504	1.143	2.300	14.831
Türkiye	Milyon \$	96	346	2	98	86	628
(*)ülke	%	İtalya-34	Rusya-20	Almanya—33	Ukrayna - 27	Rusya-13	
ülke	%	Rusya- 9	italya-"	Rusya- 16	İran—14	İsviçre—10	
ülke	%	Gürcistan - 8	Çin-9	Özbekistan - 10	İtalya-9	İngütere - 10	
ülke	%	Fransa - 6	İsviçre-6	Kazakistan - 10	Türkiye - 6	Kazakistan - 4	
ülke	%	İsrail—6	Türkiye-5	On - 5	İsviçre - 5	G.Kore-3	
ülke	%	Türkiye-4	İngütere - 3	Türkiye- 1,1		Türkiye - 2	
İthalat	Milyon \$	1.172	5.052	554	1.382	2.600	10.462
Türkiye	Milyon \$	230	116	20	119	82	567
ülke	%	Türkiye -24	Rusya - 37	Rusya- 18	Ukrayna - 12	Rusya-14	
ülke	%	Rusya - 22	ABD - 10	Kazakistan - 12	Rusya- 11	G. Kore - 14	
ülke	%	ABD - 8	Almanya -8	ABD - 9	Türkiye - 8	Almanya - 11	
ülke	%	İngiltere - 7	İngütere - 5	Almanya—8	B.A.E-S	ABD -8	
ülke	%	Japonya - 5	Özbekistan - 2	Çin-6	Fransa - 6	Türkiye - 6	
ülke	%	İran—5	Türkiye -2	Türkiye—4		Ukrayna - 5	
Dış Tic. Açığı	Milyon \$	712	3.539	-43	-335	445	4.318
Dış Tic. Hacmi	Milyon \$	2.778	14.739	1.051	2.621	4.155	25.344
V. Ser. Yatırımı	Milyon \$	4.092	8.706	450	882	1.021	15.151
Türkiye	Milyon \$	1.300	1.200	49	1.250	187	3.986
Tabii Kaynaklar							
Petrol	Mil. Varil	7	8		0,5	0,6	16,1
D.Gaz	Milyar Mi	850	1.840		2.860	1.870	7.420
DTÖ Üyeliği				Üye			

Kaynak: DTM verileri, (*)Ülke bazında dağılımda 1999 yılı oranları esas alınmıştır. Mevcut veriler ışığında, bu ülkelerin dış ticaret yapılanmalarında da son yıllarda önemli değişiklikler olduğu yönündedir. Son beş yıl ile ait veriler esas alındığında, BDT ülkelerinin kendi aralarındaki ticaretin, bilhassa Rusya Federasyonu ile ticaretlerinin önemli düşüşler kaydedtiği izlenmektedir.

Tablo: 2- Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin İhracatları (Milyon Dolar)

YIL	İHRACAT	AZERB.	KAZA KIS..	KIRGIZ. C	TÜRKMEN.	ÖZBEKİS.	TOPLAM
1995	GENEL	612	5.164	409	2.084	3.475	11.744
	BDT	274	2.836	269	1.422	1.744	6.545
	TÜRKİYE	22	86	6	112	61	287
	BDT(%)	45	55	66	68	50	56
	TÜRKİYE (%)	3,6	1,7	1,5	5,4	1,8	2,4
1996	GENEL	643	6.292	531	1.692	3.534	12.692
	BDT	296	3.383	413	1.142	1.117	6.351
	TÜRKİYE	39	101	6	100	58	304
	BDT (%)	46	54	78	67	32	50
	TÜRKİYE (%)	6,1	1,6	1,1	5,9	1,6	2,4
1997	GENEL	808	6.899	631	774	3.695	12.807
	BDT	391	3.166	333	450	1.659	5.999
	TÜRKİYE	58	165	8	74	95	400
	BDT (%)	48	46	53	58	45	47
	TÜRKİYE (%)	7,2	2,4	1,3	9,6	2,6	3,1
1998	GENEL	677	5.870	535	614	2.888	10.584
	BDT	259	2.309	240	152	713	3.674
	TÜRKİYE	50	254	7	42	96	449
	BDT (%)	38	39	45	25	25	35
	TÜRKİYE (%)	7,4	4,3	1,3	6,8	3,3	4,2
1999	GENEL	1.025	5.986	463	1.143	1.843	10.460
	BDT	233	1.556	187	309	555	2.839
	TÜRKİYE	44	296	5	67	47	459
	BDT (%)	23	26	40	27	30	27
	TÜRKİYE (%)	4,3	4,9	1,1	5,9	2,6	4,4
2000	GENEL	1.745	9.139	504	1.143	2.300	14.831
	BDT	227	2.468	212	309	690	3.905
	TÜRKİYE	96	346	2	98	86	628
	BDT (%)	13	27	42	27	30	26
	TÜRKİYE (%)	5,5	3,8	0,4	8,6	3,7	4,2

Kaynak: DTM verileri, (*) Türkmenistan ve Özbekistan'ın 2000 yılı ihracatlarının ülke bazında dağılımında 1999 yılı verileri esas alınmıştır.

Tablo: 2' den de görüleceği üzere, 1995-2000 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerinin büyük bir bölümü Rusya Federasyonu'na gerçekleşen ihracatları içerisinde, BDT ülkelerinin payı, yarı yarıya düşerek 1995 yılında % 56 seviyesinden, 2000 yılında %26 seviyesine düşmüştür.

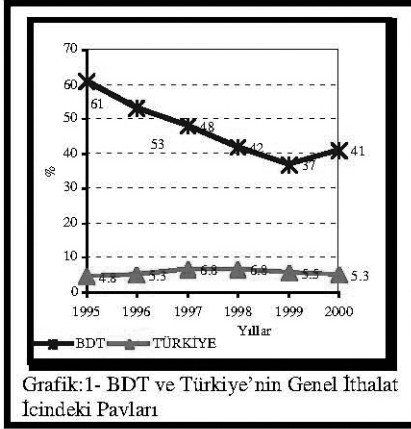
Aşağıdaki Tablo:3'de ise 1995-2000 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerinin toplam ithalatları, diğer BDT üyesi ülkelere ithalatları ve Türkiye'den ithalatları gösterilmektedir. İhracatta gözlenen düşüşe paralel olarak, ithalatlarında da BDT ülkelerinin payının yıllar içerisinde hızla düştüğü gözlenmektedir.

Tablo:3- Otta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin İthalatları (Milyon Dolar)

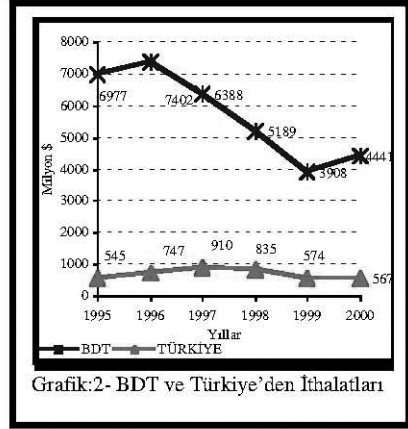
YIL	İTHALAT	AZERB.	KAZAKIST.	KIRGIZ. C	TÜRKMEN.	ÖZBEKIS.	TOPLAM
1995	GENEL	668	5.387	531	1.644	3.238	11.468
	BDT	228	3.754	359	1.023	1.613	6.977
	TÜRKİYE	161	151	38	56	139	545
	BDT (%)	34	70	68	62	50	61
	TÜRKİYE (%)	24,1	2,8	7,2	3,4	4,3	4,8
1996	GENEL	960	6.618	783	1.388	4.240	13.989
	BDT	340	4.596	455	528	1.484	7.402
	TÜRKİYE	240	164	47	66	230	747
	BDT (%)	35	69	58	38	35	53
	TÜRKİYE (%)	25,0	2,5	6,0	4,8	5,4	5,3
1997	GENEL	794	7.176	646	1.005	3.767	13.388
	BDT	351	3.875	410	697	1.055	6.388
	TÜRKİYE	320	211	50	118	211	910
	BDT (%)	44	54	64	69	28	48
	TÜRKİYE (%)	40,3	2,9	7,7	11,7	5,6	6,8
1998	GENEL	1.077	6.672	756	1.137	2.717	12.359
	BDT	405	3.136	396	497	755	5.189
	TÜRKİYE	327	214	42	96	156	835
	BDT (%)	38	47	52	43	28	42
	TÜRKİYE (%)	30,4	3,2	5,6	8,4	5,7	6,8
1999	GENEL	1.033	5.645	547	1.382	1.855	10.462
	BDT	324	2.540	236	318	490	3.908
	TÜRKİYE	248	97	23	107	99	574
	BDT (%)	31	45	43	23	26	37
	TÜRKİYE (%)	24,0	1,7	4,2	7,7	5,3	5,5
2000	GENEL	1.172	5.052	554	1.382(*)	2.600(*)	10.760
	BDT	375	2.779	294	318	676	4.441
	TÜRKİYE	230	116	20	119	82	567
	BDT (%)	32	55	53	23	26	41
	TÜRKİYE (%)	20	2	4	9	3	5,3

Kaynak: DTM verileri, (*) Türkmenistan ve Özbekistan'ın 2000 yılı ithalatlarının ülke bazında dağılımında 1999 yılı verileri esas alınmıştır.

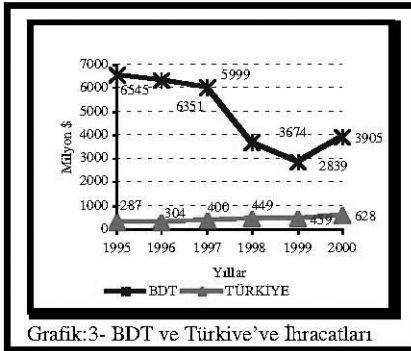
1995 yılında Türk Cumhuriyetlerinin diğer BDT ülkelerinden ithalatlarının toplam ithalatları içerisindeki payı %61 iken, bu oran 2000 yılında neredeyse yarı yarıya azalmış ve % 37'ye düşmüştür. 2000 yılında ise artış eğilimi göstererek %41'e çıkmıştır.

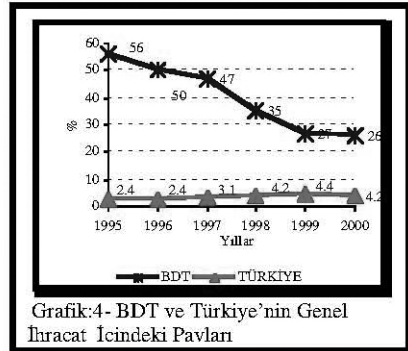
Grafik-1: BDT ve Türkiye'nin Genel İthalat İçindeki Payları

Grafik-2: BDT ve Türkiye'den İthalatları

Grafik-3: BDT ve Türkiye'ye İhracatları

Grafik-4: BDT ve Türkiye'nin Genel İhracat İçindeki Payları

Yukarıdaki grafiklerden de görüleceği üzere, Türk Cumhuriyetlerinin, BDT ülkelerinin gerek ihracat, gerek ithalatları içerisindeki payı 1995-2000 yılları arasında hızlı ve sürekli bir şekilde azalırken, sözkonusu ülkelerin Türkiye'ye ihracatlarında sürekli bir artış kaydedilmekte, aynı oranda bir artış son iki yıl dışında Türkiye'den, ithalatlarında da görülmektedir. Bu noktada, özellikle vurgulanması gereken husus, sözkonusu ülkelerin BDT içi ticaretlerinin büyük bir bölümünü, döviz sıkıntısı nedeniyle başvurulan takas işlemlerinden kaynaklanmakta olduğudur.

Beş Türk Cumhuriyetinin toplam verileri ile Türkiye'nin temel göstergeleri aşağıdaki tabloda kıyaslanmıştır.

Tablo: 4- Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Temel Ekonomik Göstergeleri

1999	Türkiye	Türk Cumhuriyetleri
Yüzölçümü (bin km ²)	780	3.950
Nüfus (milyon kişi)	65	58
GSMH (Milyar \$)	201	45
Kişi Başı Gelir (Dolar)	2,986	767
İhracat (Milyar \$)	27	15
İthalat (Milyar \$)	41	11
Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)	68	26
Toplam Yabancı Sermaye (Milyar \$)	29	15
Toplam Dış Borç (Milyar \$)	114	15

Kaynak: DTM verileri

Mevcut durumda, ekonomik büyüklükler açısından Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetlerinin toplam verilerinden daha büyük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin 2000-2020 dönemine ilişkin genel ekonomik analizi, bu ülkelerin sahip oldukları doğal zenginliklerin üretim ve ihracat potansiyeli ile bu suretle elde edilecek gelirlerin üretim ve yatırımlara kanalize edilmesi prensibine dayanmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin 2000-2020 dönemi petrol ve doğal gaz ihracat projeksiyonu aşağıda gösterilmiştir.

Tablo: 5- Türk Cumhuriyetlerinin 2000-2020 Dönemi Petrol ve Doğalgaz İhracat Projeksiyonu

	2000	2010	2020
Petrol İhracatı			
Milyon Ton	33,1	116,5	177,9
Milyar Dolar	6,6	18,1	28,9
Doğal Gaz İhracatı			
Milyar m3	37	123	215
Milyar Dolar	2,2	7,4	12,9
TOPLAM GELİR (Milyar Dolar)	8,8	25,5	41,8

Kaynak: DTM verileri

2010 yılında 25 milyar doları, 2020 yılında ise 40 milyar doları aşması beklenen petrol ve doğal gaz gelirlerinin Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapılarında da köklü değişimlere yol açacağı şüphesizdir.

Bu çerçevede petrol ve doğal gaz ihracatı gelirlerinin;

- Kısa dönemde, kaliteli tüketim malları ithalatı ve teknoloji transferine,
- Orta dönemde, tüketim mallarına yönelik talebi karşılayacak tesislerin bir ölçüde oluşturulması sonucunda, lüks tüketim malları, teknoloji transferi ve hammadde - ara ürün ithalatına,
- Uzun dönemde, sanayi ürünleri ve hammaddeleri ile teknoloji transferine harcanması beklenmektedir.

Yeni inşa edilecek boru hatları sayesinde, farklı ülkelere ihraç imkanlarının artacak olması, bu ülkelerin dış ticaret partnerlerinin kompozisyonunda BDT ülkelerinin payının giderek daha da azalacağına işaret etmektedir. Ayrıca, bu ülkelerin, eski SSCB döneminin ülkeleri birbirine bağımlı kılan çarpık ve irrasyonel sanayileşme döngüsünün kırılması, tüketim kalıplarının artan dış gelirler sayesinde, ilkel teknoloji ile üretilen kalitesiz mallardan daha sofistike ürün guruplarına yönelmesi de kaçınılmaz görülmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, anılan ülkelerin sanayileşmiş batılı ülkelerle ticaretlerinin, özellikle önemli gelir artışlarının beklendiği 2005 yılından sonra hızla artacağı aşikardır.

Türkiye'nin, gerekli önlemler alındığı takdirde, bu noktada, kilit bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Öncelikle, son yıllarda, gerek anılan ülkelerin Rusya'dan kaynaklanan ekonomik krizin yansımaları neticesinde yaşadıkları sıkıntılar, gerekse Türkiye ekonomisinin içine düştüğü bazı zorluklara karşın, ikili ticari ilişkilerimizde korkulan ve tahmin edilen düzeyde bir düşüş yaşanmadığı gözlenmektedir.

Bugün 5 Türk Cumhuriyetinin toplam ihracatlarının 10 milyar dolar düzeyinde olduğu dikkate alındığında, petrol ve doğal gaz ihracatından elde edilecek gelirlerin ülke ekonomilerine yapacağı etki daha iyi anlaşılmaktadır. 2010 yılı için 25 ve 2020 yılı için 42 milyar dolar olarak tahmin edilen petrol ve doğalgaz ihracat gelirleri ile üretimde yaşanacak artışlar, yıllar itibariyle bu değerlerin çok daha üstünde geometrik bir gelir artışını sağlayacaktır.

Ekonomide yaşanacak gelişmeler ve buna bağlı gelir artışı toplumun tüketim tercihlerini de etkileyecek, halihazırda, başta Rusya Federasyonu olmak üzere BDT ülkeleri ağırlıklı olan tüketim ve sanayi ürünleri ithalat yapısı, Baü, ABD ve Uzakdoğu pazarları lehine değişecektir.

Ülkelerin GSMH düzeylerinde oluşacak artış neticesinde üretim sektöründe ihtiyaç duyulacak yeni yatırımlar ve teknoloji transferi, gelişmiş ülkelerin, bugün petrol ve doğal gaz sektörlerinde görülen bölgeye yönelik ilgisinin, nitelik değiştirerek daha da artmasına yol açacaktır. Gelirde ve üretim yapısında meydana gelecek artış ülkelerin işsizlik sorunlarını büyük ölçüde giderecek, ayrıca yüksek teknolojiye dayalı üretim tesisleri için kalifiye işgücü ihtiyacını ortaya çıkaracaktır. Petrol ve doğal gaz ihracat tahminlerinin ülke bazında değerlendirmesi yapıldığında, 2010 yılında Azerbaycan'ın 9,3 milyar dolar, Kazakistan'ın 9,1 milyar dolar, Türkmenistan'ın 6,4 milyar dolar ve Özbekistan'ın 0,7 milyar dolar gelir elde edeceği görülmektedir. Konu ülke bazında incelendiğinde, yukarıda sözü edilen ekonomik değişim ve kalkınma sürecinin önceikle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'da başlayacağı görülmektedir. Bu çerçevede, doğal olarak yabancı ülke girişimcilerin ilgisi de sözkonusu üç ülkede yoğunlaşacaktır.

Kısacası, özellikle 2010-2020 döneminde önce Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da çok yoğun bir sanayileşme ve üretim artışı olması, bunun yanısıra tüketimde de kaliteli ürünler lehine bir gelişme yaşanması kaçınılmazdır. Bu beklenti doğrultusunda, bu ülkelere yönelik olarak bugünden yapılacak yatırımlar, hangi ülkelerin uzun dönemde bölgede etkili olacağını da belirleyecektir.

Tablo: 6- Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İlişkilerin Yıllara Göre Seyri

(1992-2001) (milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	186	450	430	545	746	908	832	573	568	549
İthalat	89	190	190	287	302	399	449	457	628	282
Denge	97	260	240	258	444	509	383	116	60	267
Hacim	275	640	620	832	1.048	1.307	1.281	1.030	1.196	831

Kaynak: DTM verileri

Tablo:7- Türk Cumhuriyetlerine İhracatımızın Ülke Dağılımı (Yüzde Pay)

ÜLKE	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
AZERBAYCAN	55,3	15,1	30,8	29,6	32,1	35,2	39,2	43,2	40,5	39,6
KAZAKİSTAN	10,4	15,1	30,6	27,7	22,0	23,2	25,7	16,8	20,5	21,8
TÜRKMENİSTAN	3,9	18,6	19,6	10,3	8,8	12,9	11,5	18,6	21,0	19,1
ÖZBEKİSTAN	29,3	47,4	15,0	25,4	30,8	23,2	18,7	17,3	14,4	16,3
KIRGIZİSTAN	1,0	3,8	3,9	7,0	6,3	5,5	5,0	4,0	3,6	3,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DTM verileri

Tablo: 8- Türk Cumhuriyetlerinden İthalatımızın Ülke Dağılımı (Yüzde Pay)

ÜLKE	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
AZERBAYCAN	39,3	17,9	4,7	7,6	12,9	14,6	11,2	9,6	15,2	27,7
KAZAKİSTAN	11,8	23,0	17,0	30,2	33,1	41,4	56,5	64,7	55,2	31,9
TÜRKMENİSTAN	23,7	40,5	34,6	38,9	33,0	18,4	9,4	14,7	15,6	25,4
ÖZBEKİSTAN	23,6	16,8	41,5	21,4	19,1	23,7	21,4	10,4	13,7	12,8
KIRGIZİSTAN	1,6	1,8	2,3	1,9	1,9	1,9	1,5	0,6	0,4	2,2
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DTM verileri

Tablo:9-1995-2000 döneminde, Türk Cumhuriyetlerinin genel ithalatları içinde Türkiye'nin yeri

Milyon Dolar	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Genel İthalat	11.468	13.989	13.388	12.359	10.462	10.760
Türkiye'den İthalat	545	746	908	832	573	568
Oran (%)	4,8	5,3	6,8	6,7	5,5	5,3

Kaynak: DTM verileri

Görüreceği üzere, Türk Cumhuriyetlerinin genel ithalatı içinde Türkiye'nin yeri halihazırda önemh bir boyutta bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 1992-2000 döneminde ülke bazında değerlendirme yapıldığında karşımıza daha farklı bir tablo çıkmaktadır.

Tablo:10- 1995 -2000 döneminde, Türk Cumhuriyetlerinin Genel İhracatları içinde Türkiye'nin yeri

	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Türkmenistan	
Milyon Dolar	1995	2000	1995	2000	1995	2000	1995	2000	1995	2000
Toplam İthalat	668	1.172	5.387	5.052	531	554	3.200	2.600	1.644	1.382
Türkiye'den İthalat	161	230	151	116	38	20	62	82	56	119
Oran (%)	24,1	19,6	2,8	2,3	7,2	3,6	1,9	3,2	3,4	8,6

Kaynak: DTM verileri

Azerbaycan'ın ithalatı içinde Türkiye'nin payı % 20-25 civarında seyrederken, bu oran, Türk Cumhuriyetlerinin toplam ithalatının % 40'tan fazlasını oluşturan Kazakistan ve Özbekistan için % 2 civarında gerçekleşmektedir.

Yukarıdaki bilgi ve tablolar incelendiğinde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin istenen ölçüde gelişmediği açık bir şekilde görülmektedir. 1997 ve 1998 yıllarında sırasıyla % 6,8 ve % 6,7 olan, Türk Cumhuriyetlerinin toplam ithalatları içinde Türkiye'nin payı 2000 yılında %5,3'e düşmüştür.

Türk Cumhuriyetlerine ihracatımızda yaşanan gerileme, elbette ki başta ulaşım güçlüklerine, bu ülkelerin kambiyo mevzuatlarına, bankacılık sisteminin yetersiz oluşuna ve özellikle Uzakdoğu ve Rusya krizleri ile yakın ilişkili olmakla birlikte, konunun sadece bu açıdan değerlendirilmesinin eksik olacağı düşünülmektedir.

Türk Cumhuriyetleri ile mevcut ilişkilerimiz incelendiğinde, gehnen nokta kayda değer olmakla birlikte, 1990'ların başında var olan beklentilerin çok altında olduğu görülmektedir. Ashnda bu durumu doğal karşılamak gerekir. Zira, SSCB yıkılıncaya kadar Orta Asya ve Kafkasya'da Türk kökenli bir nüfusun varlığı unutulmuş gibiydi. Bu yüzden gelişmeler karşısında ülkemiz hazırlıksız yakalanmış, belki de daha önemlisi bölgeye ilişkin herhangi uzun vadeli uygulanabilir bir strateji geliştirilememiştir. İlişkiler günün şartlarına göre şekillenmiş, politikalar zamana bırakılmıştır.

Ayrıca, Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandığı zaman, Türk kamuoyunda hissi yaklaşımlardan kaynaklanan bir iyimserlik havası oluşmuş, bu durum rasyonel politikaların behrlenmesini daha da zorlaştırmıştır. Duygusalılık içerisinde şekillenen günlük politikalar, uzun vadeli ve kahçı bir sonuca ulaşmakta zorluklar yarattığı gibi, Türk Cumhuriyetlerini tanımayı da ertelemiş; bölgeyi iyi tanımadan uygulanan politikalar, verilen sözler ve yapılan konuşmalar kimi zaman söz konusu ülkeler ile sağlıklı bir ilişki kurulmasını engellemiştir.

Kısa ve orta vadede söz konusu ülkelere yönelik ihracatımızda dikkate değer bir artış olmaması, hatta reel anlamda bir düşüş yaşanması normal kar-

şılmalıdır. Zira, ülkemizin özellikle bu Cumhuriyetlere en önemli ihraç kalemleri olan tekstil ve işlenmiş tarım ürünleri alanında Türk Cumhuriyetlerinde geçen 10 yılda yapılan yatırımlar neticesinde bu ürünlerin ithalatında önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bu trendin orta ve uzun vadede devam etmesi beklenebilir.

Hazar bölgesinde yer alan ülkelerin, 2000'li yıllarda enerji kaynaklarını ihraç etmeye başladıktan sonra milli gelirlerinde önemli bir artış sağlayacakları kuşkusuzdur. Enerji ihracından kaynaklanan yüksek düzeydeki gelirin altyapı yatırımları ve ticarete yönelmesi beklenmektedir.

IV- Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari ve Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesinde Tüketicinin Korunması

Coğrafi ve kültürel yakınlığımız nedeniyle, 2000'li yıllarda bu ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkilerimizin yoğunluk kazanması, bugünden kalıcı ikili ticaret ve ekonomi politikalarının belirlenmesinden geçmektedir. Şimdiden bu politikaların belirlenmemesi halinde, önümüzdeki yıllarda zenginleşecek bu ülkelerin ihtiyaç duyacakları yatırım ve tüketim malları ithalatının başka ülkelere yönelmesi kaçınılmazdır.

21. Yüzyıl'a girdiğimiz şu günlerde, hızla sanayileşme hedefini benimsemiş olan ülkemizin önemli sorunlarından biri tüketim maddelerinin çağdaş ihtiyaçlara ve kalite anlayışına uygun olarak üretimi, dağıtımı ve tüketimidir. Günümüzde özellikle gıda maddelerinin tüketiciye perakende sunumu sürecinde, aynı zamanda enerji, hava gazı ve su gibi zorunlu ihtiyaç maddelerinin yeterli miktarda, kalitede ve kesintisiz olarak sağlanması bir medeniyet göstergesidir.

Gıda maddelerinin üretiminden tüketiciye ulaştırılması prosesi dahil, yukarıda belirtilen hususların sanayi ve endüstriyel hizmet sektörleri kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Türk sanayi ürünlerinin gerek bu alanlarda ve gerekse dayanıklı tüketim malları, hafif sanayi mamulleri, makineler, otomobil, elektrik, tüketim ara malları, yatırım malları ve çeşitli tüketim madde ve ürünleri (Temizlik malzemeleri, übbi ilaçlar, kimyasal ürünler, kağıt, ambalaj, giyim sanayii vb) gibi, çeşitli malların Türkiye'nin yanı sıra, Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarındaki pazarda bü-

yük bir tüketici kitlesine hitap etmesi konunun büyüklüğünü, önemini ve karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Keza, bu ülkelerin temel ekonomik göstergeleri de (Tablo: 1) yine ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde ekonomik boyutun öncelikli yerini belirginleştirmektedir.

Bu bağlamda, en önemli konuların başında pazarlama iletişimi stratejileri Çerçevesinde tüketicinin korunması, kalite ve standardizasyon alanlarında ortak bir yaklaşımın geliştirilmesi gelmektedir.

Tüketicinin sorunları, özellikle sanayi ürünleri üreticilerinin, üretim yapan tesislerinin teknolojik ve ekonomik güçlerinin, müşteri beğeni ve tercihlerinin, çeşitli hammaddelerinin önemli ölçüde yer ve rol aldıkları kompleks bir sistem oluşturur. Bu nedenle, tüketicinin sorunları üreticinin yurt içi ve yurt dışı pazar şartlarının sorunlarıyla iç içedir. Tüketicinin sorunu gerçekte üreticinin sorunudur.

Dolayısıyla, tüketicinin sorunu aynı zamanda yerli hammadde temin eden başka bir üreticinin, ithal ham veya yardımcı madde sağlayan ithalatçının, tüketim maddesini imal eden üreticinin, mali, idari, destek sağlayan bürokratın, idarecinin, ekonomistin ve bankanın da sorunudur.

Ürünün kalitesi, miktarı, ve maliyeti ve perakende satış fiyatı gibi önemli faktörler tüketiciyi birinci derecede ilgilendirmektedir. Şüphesiz bunların yanında tüketici, aşağıda belirtilen önemli ve vazgeçilmez niteliklerini de aramak zorunda ve durumundadır.

- Ürünün kendisinden beklenen faydayı sağlaması,
- Ürünün performansının diğerlerine göre daha yüksek veya elverişli olması,
- Emniyetli olması,
- Makul ve ekonomik bir hizmet ürününe sahip olması,
- Kullanışlılık, estetik gibi diğer özellikleri taşıması.

Bilindiği gibi, ürünün kapasitesi, tüketicinin tercih ve beğenisini kazanmasında önemli etkenlerden biridir. Bu nedenle, Türk üreticisi de uzun sürede başarılı olmak istiyor ise ürettiği ürünlerinde asgari kabul edilebilir kalite seviyesini yüksek tutmak, kalite seviyesinin düzgünlüğü ve sürekliliği gibi temel değer ölçülerine itibar etmek zorundadır.

Türk sanayi ürünleri Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde genel rekabet ve piyasa şartlarında pazarlanabilir olmalıdır. Bunun için de, özellikle orta ve küçük boy sanayi işletmeleri açısından teknoloji transferinin demode olmayan bir kaynaktan yapılması, adaptasyonun başarılı gerçekleşmesi ve giderek ürün ve teknoloji geliştirme ve üretme safhalarının hedeflendiği bir yapı ve kavrayış içerisinde çalışılması vazgeçilmez temel prensiplerden olmalıdır.

Türkiye'de kalkınma planlarında da öngörülen gelişme hedefleriyle uyumlu olarak, piyasada, mecburi standardına göre, bazı mallarda kalite denetimini yapmak, tüketim mallarının ambalajları ve etiketlerinde tüketiciyi aydınlatacak bilgilerin yazılmasını ve ticari reklam ve ilan uygulamalarının gerçeğe uygun şekilde olmasını sağlamak suretiyle, tüketicinin korunması amaçlanmıştır.

Üretilen mal ve emtianın fiyat, kalite, standart, doğru ölçü ve tartı, kullanma süresi, ambalaj ve bunun gibi çok çeşitli yönlerden denetimi, temel prensiplere ulaşmak için gerekli bulunmaktadır. Nitekim tekellerin, tröstlerin önlenmesi ve rekabeti sınırlayan anlaşmaların ortadan kaldırılması tam anlamıyla bağımsız bir kurallar sistemini ve teşkilatlanma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

1970'li yıllardan itibaren alt yapı yatırımlarının hızlanması, tüketim malları üreten sanayinin kurulması ve gelişmesi, hizmetler sektörünün ekonomi içindeki payının giderek artması sonucu Türkiye'de tüketim harcamaları artmıştır. Türkiye'de özel tüketim harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payının artması, tüketicinin korunması kavramını ön plana çıkarmıştır. Genel olarak kamu düzeninin korunması amacına yönelik olmakla birlikte bu dönemde tüketicinin de dolaylı olarak korunduğu başta Anayasamız olmak üzere, temel mevzuat çıkarılmıştır (DPT 1994:47, İTO 1987/13).

Ekonomideki bu değişiklikler hem yasama alanında hem de bilimsel alanda tüketicinin korunması konusuna ilgiyi arırmıştır. Tüketicinin korunması konusundaki gelişmeler 1982 Anayasası'ndan sonra hızlanmıştır. Anayasanın çeşitli hükümlerinde doğrudan veya dolaylı olarak tüketici hukukunu ilgilendiren düzenlemeler bulunmaktadır.

Ancak, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın Kuruluş Kanunu'nda bazı değişikliklere gidilerek, tüketicinin korunması ve sağlıklı bir rekabet ortamının oluşturulmasına ilişkin politikaların belirlenmesinde yurt içi ve yurt dışındaki kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak, gerekli koordinasyonu sağlamak, tüketicilerin tüketim maddeleri yönünden sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, kayıplarını giderici tedbirleri almak, piyasaya sunulan mal ve hizmetlerin standart ve kalite denetimlerini yapmak veya yaptırmak gibi görevleri ifa etmek üzere Bakanlık bünyesinde "Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü" kurulmuştur (TRKGMa)

Ülkemizde tüketicinin korunması alanında en önemli gelişme 8 Eylül 1995 tarihinde yürürlüğe giren Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ile yaşanmıştır. Bu kanunun amacı, ekonominin gereklerine ve kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, aydınlatıcı, eğitici, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı önlemleri almak ve tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirmek ve bu konudaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemektir.

Bu bağlamda, Kanun'un uygulanması ve denetlenmesinden tek yetkili makam Sanayi ve Ticaret Bakanlığı sorumlu devlet kurumu olarak tanımlanmıştır. Bu Bakanlık bünyesinde yetki Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir.

Kapıdan Satışlar, Tüketicinin Korunması Kanununun 8 inci ve 9 uncu maddeleri 95/136-137 ve 98/19-20 sayılı Tebliğler ile tanımlanmaktadır. İş Yeri Dışında Yapılan Sözleşmelerde Tüketicinin Korunması ile ilgili olarak tüketicinin 7 gün içinde sözleşmeden cayma hakkı olduğu gibi bazı önemli bilgilerin en geç sözleşmenin düzenlendiği tarihte tüketiciye verilmesini istemektedir.

Satıcı bu bilgileri vermiş olduğunu gösteren yazılı belgeyi ibraz edemez ise, yükümlülüğünü yerine getirmemiş sayılacaktır. Kanunun 8 inci maddesinde tüketiciye 7 gün içinde sözleşmeden cayma hakkı tanımlanmaktadır.

Tüketicinin Korunması Kanununun 8 inci maddesinde, tüketicinin sözleşmeden cayması durumunda satıcı, almış olduğu bedeli cayma ihbarından sonra 10 gün içinde geri vermekle ve söz konusu malı da 20 gün içinde geri almakla yükümlüdür.

Tüketicie Sunulan Ürünlerin Fiyatlarının Belirtilmesi Konusunda Tüketicinin Korunması ile ilgili 4077 Sayılı Kanun' un 12 inci maddesi ve bu madde uyarınca çıkartılan Etiket Tarife ve Fiyat Listeleri Yönetmeliği söz konusudur. Ticaret konusu malların üzerinde veya ambalajında, hizmetlerin ise tarife listelerinde mal veya hizmetin menşei, cinsi ve fiyatı hakkında bilgilerin görüldüğü etiket veya listelerin bulunması zorunludur.

Ayrıca, mal veya hizmetlerin miktar, sayı, ebat ve benzeri farklı birimlerden saüşı yapıldığı taktirde ise, her birime uygulanan fiyat, etiket veya tarife listelerinde ayrı ayrı belirtilmek zorundadır. İndirimli satışlarda ise bu hususlara ek olarak; malın veya hizmetin peşin saüş fiyatı ile birlikte indirimli saüş fiyatının belirtilmesi zorunludur (TRTGMB).

Tüketicinin Korunması Kanunu garanti konusuna önem vermekte ve bununla ilgili olarak hükümler içermektedir. Ayıplı mal söz konusu olduğunda satıcı, ithalatçı ve üretici müştereken ve müteselsilen sorumlu tutulmaktadır, garantide koruma sadece mal satışlarına değil, hizmetlere de sağlanmaktadır, aybın hile ile gizlenmiş olması halinde tüketici haklarını 10 yıllık olağan zamanaşımı süresi içinde kullanılabilmektedir.

Kanunun 15 inci maddesi Bakanlıkça oluşturulan bir mal Üstesine uygulanacak satış sonrası servis zorunluluğu getirmektedir. Buna göre, üreticiler ve ithalatçılar öngörülen bir süre boyunca bakım, onarım sağlamak ve yedek parça bulundurmamak zorundadırlar.

Tüketicinin önüne sürülen tazmin türleri ise yenisi ile değiştirme, tamir, bedelinin indirimi, ödenen bedelin iadesi ve tüm zararların tazminidir, "ayıp"ın tanımında değinilen "tüketici beklentileri" garanti korumasını beraberinde getirmektedir.

Tüketicinin Korunması Kanununun 16ıncı maddesi yalnızca yanıltıcı reklamlarla kalmayıp, haksız reklamları da ele almaktadır. Tüketicinin

Korunması Kanunu'na uygun olarak kabul edilen 21 Aralık 1995 tarihli ve TRKGM 95/142-143 sayılı Tebliğ yukarıdaki hususları da ele almaktadır.

Bütün reklamların "dürüst ve doğru" olmaları gerektiğine ilişkin ilke açıkça ifade edilmiştir ve bu genel ilkeye dürüst ve doğru olmadıkları kabul edilen reklam türlerinin uzun bir Üstesi eklenmiştir. Bir reklamın geçerliliği değerlendirilirken, dikkate alınması gereken temel prensipler belirtilmiştir. Reklamların "ortalama reklam izleyicisinin algılama düzeyi ile reklamın tüketici üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak" hazırlanması gerekmektedir.

Tebliğ'in birçok maddesi haksız oldukları kabul edilen reklamlara ve reklamcılık uygulamalarına ilişkindir. Çocuklara yönelik reklamlara ve çevreye ilişkin reklamlara özel hükümler getirilmiştir. Karşılaştırmalı reklamlar "yanıltıcı olmamaları" ve dürüst rekabet ilkelerine uymaları" koşullarıyla geçerlidir. "Karşılaştırma konularının doğrulanabilir gerekçelere dayanması ve hakkaniyete uygun seçilerek tüketicinin yanıltılmaması" şarü getirilmiştir.

Kanununun 19 uncu maddesi ve TRKGM-96/8-9 Kalite Denetimi Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ tüketicinin can ve mal güvenliği ile fizik ve çevre sağlığına ve bu konularda bilgilendirilmesine ilişkin, standardına göre veya standardı yoksa standarda esas teşkil etmek üzere belirlenecek özelliklere göre yapılacak kalite denetimi ile mal, hizmet ve tesislerin belgelendirilmesi ile ilgili olup, gerekli denetimler bu çerçevede yapılmaktadır.

Tüketicinin Korunması Kanununun 25 inci maddesi uyarınca löincü maddenin ihlali durumunda yaptırım uygulanmaktadır. Bu yaptırım tüketici örgütlerinin ve bireysel olarak tüketicilerin değil sadece Bakanlığın talebi üzerine harekete geçileceği ifade edilmiştir.

Tüketicinin Korunması Kanununun 17 inci maddesi ayrıntılı olarak "Reklam Kurulu"nu ele almaktadır. Reklam Kurulu ticari reklam ve ilanlarda uyulması gereken ilkeleri belirlemek, bu ilkeler çerçevesinde ticari reklam ve ilanları incelemek ve inceleme sonucuna göre 16 inci madde hükümlerine aykırı hareket edenleri cezalandırmak, söz konusu reklam ve ilanları

durdurmak ve/veya aynı yöntemle düzeltmek hususlarında Bakanlığa öneride bulunmakla görevlendirilmiştir (TRKGMC).

Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 18 inci maddesi uyarınca tüketicinin kullanımına sunulan mal ve hizmetlerin kişi ve çevre sağlığına zararlı veya tehlikeli olabilmesi durumunda bu malların emniyetle kullanılabilmesi için üzerine veya ekli kullanım kılavuzlarına, bu durumla ilgili açıklayıcı bilgi ve uyarılar, açıkça görülecek ve okunacak şekilde konulur veya yazılır denilmektedir. 24 üncü madde de, Bakanlığa ve tüketici örgütlerine ilgili ürünün üretiminin ve dolaşımının engellenmesi için mahkemelerde dava açma hakkı tanımaktadır.

Günümüzde ekonomik hayatta bir yandan teknik, diğer yandan büyük teşebbüs ve işlemler hakimdir. Bu gelişmeler kişinin can, mal ve sağlığı gibi temel değerlerine dokunduğu anda bir sınır koymak ve belli bir ölçüde zarara neden verirse, bunun karşılanması yollarını aramak ve göstermek sorumluluk hukukunun görevidir.

Modern ticari alveriş endüstrisinin kuruluş ve gelişimi ile birlikte, teknik, tehlike kaynaklarının eskiye nazaran inanılmaz ölçüde çoğalmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da tehlike potansiyeli artmış ve buna bağlı olarak zarar potansiyeli de yükselmiştir.

İmalatçının sorumluluğunu incelerken ortaya çıkan güçlüklerden biri imal mallarındaki fabrikasyon olayının farklılık göstermesidir. Genellikle bu mallar değişik işletmelerde kısmi imalat şeklinde geliştirilmekte ve bu yarı mamul ürünlerde en son fabrikada birleştirilerek mal piyasa için son şeklini almaktadır.

İmalatçının, firmasında imal edip sattığı veya aracı zinciri aracılığıyla pazara sürdüğü mallardan tüketicinin ve onun dışındaki kişilerin sorumlu olduğu konudur. Burada adı geçen mallar tabii ki taşınabilir mallardır. Tüketicinin Korunması Kanununun 4, 13, 15 ve 24 üncü maddelerinde yer almaktadır.

Anılan Kanun'un 4 üncü maddesine göre, Tüketici, para iadesi, ayıplı malın yenisi ile değiştirilmesi, ücretsiz onarım ve ayıbın neden olduğu değer kaybının bedelden indirimi haklarına sahiptir. Kısaca bunlara tüketicinin

dört seçimlik hakkı denilmektedir. Ayıplı mal ve hizmete karşı sorumluluğu düzenleyen 4 üncü maddeye göre üretici ile birlikte satıcı da müştereken ve müteselsilen sorumludur.

Kanunda, ayıba karşı sorumluluğun süresi 2 yıl olarak behrlenmiştir. Diğer taraftan, ayıp, üretici veya saüıcı tarafından hile ile gizlenmişse sorumluluk süresi 10 yıla çıkmaktadır.

Tüketici Konseyi, tüketicilerin ihtiyaçlarının ve çıkarlarının korunmasına ilişkin tedbirler konusunda araştırmalar ve çalışmalarda bulunmak, Kanunun uygulanmasına ilişkin önerileri karara bağlamak ve ilgili mercilere iletmek, tüketicinin korunması alanındaki gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, ilgili kanun yönetmelik ve tebliğler hakkında görüş oluşturmak amacıyla yılda en az bir kez Sanayi ve Ticaret Bakanının veya görevlendireceği Müsteşar veya Müsteşar Yardımcısının başkanlığında toplanmaktadır (TRKGMd). Tüketici Konseyi, başta Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, olmak üzere tüketicinin korunması ile ilgili tüm Bakanlıklara danışma hizmetini vermektedir.

Tüketici Konseyi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde tüketici örgütleri de dahil olmak üzere toplumdaki çeşitli menfaat gruplarının karar alma sürecine katılmalarını sağlayarak bir istişare organı olarak da hizmet etmektedir.

Buradaki en temel husus, Konsey'in tüketici örgütlerine ilaveten çok sayıda profesyonel kuruluş, ticaret birlikleri, kooperatifler ve kültür derneklerinden gelen temsilcileri de içermekte olduğudur. Halen 73 üyesi bulunan Konsey'de tüketici menfaatlerini temsil eden üye sayısı 26'dır (TRKGMd).

4077 sayılı Kanun uyarınca, Ülkemizdeki tüm il ve ilçe merkezlerinde tüketiciler ve satıcılar arasında çıkan uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri oluşturulmuştur. Bu çerçevede, 81 il ve 850 ilçede olmak üzere toplam 931 merkezde Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri faaliyet göstermektedir. Hakem heyetleri, başkan dahil beş üyeden oluşmakta ve heyetin başkanlığı illerde Sanayi Ticaret İl Müdürü, ilçelerde Kaymakam tarafından yürütülmektedir. Diğer üyeler; Belediye Başkanı tarafından görevlendirilecek bir uzman, Baro mensupları

arasından bir Avukat, Tüketici Örgütlerinin seçeceği bir üye ve satıcının tacir veya esnaf olmasına göre bağlı bulunduğu Odanın bir temsilcisinden oluşmaktadır.

Tüketicinin korunması her şeyden önce, mahkemeye gelmeden çözümlenmesini sağlamaktır. Bu çözüm, toplumun tüketici hakları açısından bilgilendirilmesinden, kalite kontrolü ve belgelendirme ve uyuşmazlıkların idari yapı içinde çözümlenmesine kadar geniş bir alanı kapsar. Tüm önleyici tedbirlere rağmen hakları ihlal edilen tüketicilerin, mahkemelere başvurmak durumunda kalacakları kuşkusuzdur. Mahkemeler açısından getirilen önlemlerden biri, bu konu ile ilgili özel tüketici mahkemelerinin kurulmasıdır.

Tüketicinin Korunması Kanunu'nda mahkeme emri ile yaptırım uygulanması; tehlikeli ürünlerin üretilmesine ve pazarda dolaşımına ve yanıltıcı reklamlara karşı olmak üzere iki halde mümkündür.

24 üncü maddeye göre hem Bakanlık hem de tüketici örgütleri mahkemede dava açabilmektedirler. 25 inci maddeye göre sadece Bakanlığın davacı olma hakkı bulunmaktadır ve Bakanlığın doğrudan ilgiliden talepte bulunması dolayısıyla en azından ilk safhada idari bir usul söz konusudur.

Bu düzenleme, Ankara, İstanbul ve İzmir' de olmak üzere üç adet Tüketici Mahkemesi kurulmuş olması büyük bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Halen Tüketici Mahkemelerinin kurulmadığı illerde ise Asliye Ticaret ve Asliye Hukuk Mahkemeleri de Tüketici Mahkemesi sıfatıyla uyuşmazlıklara bakmaktadır. Tüketicilerin, tüketici örgütlerinin de Bakanlık tarafından açılacak bütün davalar her türlü resim ve harçtan muaf-tır.

Değişen dünya düzeninde Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin de yerini almasının ardından, bu ülkeler ile Türkiye arasındaki ilişkiler yeni boyut kazanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durumun sonucu olarak, mevcut ilişkiler her alanda olduğu gibi Tüketicinin Korunması alanında da geliştirilebilir.

Galet tabii olarak da en önemli görev Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ve ticari işbirliği içerisinde olan bütün sektörlerle ve şirketlerle düşmekte-

dir. Bu ülkelerin iç mevzuatlarındaki düzenlemelerin yapılmasını veya bunların uygulanacağı ortamı beklemeksizin bütün sektörlerde kendiliğinden tüketicinin korunması bağlamında bir atılım yapılması, iç piyasaya sunulurken gerekli ve mecburi olan bütün kalite ve standartların ve teminatların dış ticarete de geçerli kılınması kaçınılmazdır.

Ülkemizin bu alandaki tek kamu kurumu olan Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü de bu süreçte, sahip olduğu bilgi birikimini, gerek tüm sektörlerde faaliyet gösteren firmalara ve gerekse bu dost ve kardeş ülkelerin ilgili kurum ve kuruluşlarına aktarmak yönünde çalışmalar yapabilir.

Bu teknik yardımlar;

- a- Eğitim Programları,
- b- Teknik Danışmanlık,
- c- Toplantı ve Seminerler

Çerçevesinde ele alınabilir ve yürütülebilir.

Sonuç

Tüketici kitlesi, satıcı ve üreticiler arasında zayıf durumdadır. Onların bu durumu, piyasa koşulları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından; satıcıların, tüketicileri bir takım psikolojik pazarlama yöntemleriyle etkileyebilmelerinden; tüketicilerin haklarının kapsamını ve hakkını korumak için hangi yollara başvurabileceklerini bilmemelerinden; kendilerine yapılan öneriler ve dayatılan koşulları fazla düşünmeden kabul etmelerinden; avukatlara ve mahkemelere güvenmemelerinden (yavaş işleyen adalet mekanizması); güçlü durumdaki saüci firmalara karşı mücadele etmeyi çoğunlukla göze almamalarından; işin sonucunu önceden pek düşünmemelerinden vb. kaynaklanmaktadır (Zevkliler, A., 2001).

Türk, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri tüketicilerinin mağdur olmamaları ve haklarını koruyabilmeleri için şu hususlara özen gösterilmesi büyük önem taşımaktadır:

- Kendi gerçek ihtiyaçlarını iyi bilmek ve belirlemek,
- Yurt içi ve dışı piyasa şartlarını, ürünlerini ve özelliklerini bilmek, ve de mukayese etmek,

- Kendisine yararlı olan ürünleri tercih etmek, elverişsiz ve yeterli olmayan ürünleri yerine göre kesinlikle tercih etmemek, iyileştirilmesini istemek, beklemek ve bu konuda üreticiyi uyarmak,
- Üreticiden hak aramak ve ilgili kurum ve kuruluşlardan üreticinin cezalandırılmasını istemek,
- Tüketim kooperatif ve kuruluşlarını uyarak kalitesiz ürünün üretilmemesini istemek,
- Tüketicilerin piyasa ve ürünler hakkında yeterli bilgi sahibi olmasını temin etmek, bilgi ve görgülerinin artırılmasını sağlamak,
- Yurt içinde yeterli kalite ve miktarda üretilen bir ürünün, fiyatlarda anormal derecede yükselmedikçe, hiçbir şekilde ithal malı tercih etmek ve bu uğurda milli bilincin gelişmesini teşvik etmek.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, tüm ekonomik faaliyet alanında olduğu gibi tüketim ve tüketici kavramları da değişikliğe uğramış ve genişlemiştir. Küreselleşen piyasaların ve gelişen ve değişen teknolojinin sonucu, nitelik ve nicelik olarak artan ürün yelpazesi tüketicinin korunmasına yönelik olarak özellikle, ürünlerin güvenli, çevreye ve insan sağlığına duyarlı olmasını sağlayacak teknik mevzuatın oluşturulması ve sürekli yenilenmesi gerektiğini de ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda Türkiye, tüketicinin korunması alanındaki bilgi ve deneyimlerini Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin tüketicinin korunmasına yönelik çalışmalarına yardımcı olma şeklinde aktarmalı ve bu bir görev olarak algılanmalıdır.

Kaynaklar

- 1- Aşkın, Aydemir (1970), "Tüketicilerin Ekonomik Davranışları", *Tüketici Sorunları Semineri*, Ankara, 20-22 Mayıs 1970.
- 2- Aşar, B. Zakir, F. Solak (1998), *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*, Vadi Yayınları, Ankara.
- 3- Aydın, Mehmet (1978), "Tüketicinin Örgütlenmesi, Konsumerizm Hareketinin Tarihsel Geişimi", *Kooperatifçilik Dergisi*, sayı. 40.
- 4- DPT, *Özel İhtisas Komisyonu Raporları* (1995), "Tüketicinin Korunması, Vergilendirme", Cilt 2, Kasım.
- 5- DTM, *2001 Yılı Genel Dış Ekonomik ve Ticari Değerlendirmeleri* (2002), Ankara.
- 6- Göksel, Ahmet B., F. Kocabaş, M. Elden (1997), *Pazarlama İletişimi Açısından Halkla İlişkiler ve Reklam*, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul.
- 7- Haemmel, G. William-George, C. Barbara-Bliss, J. James (1975), *Consumer Law, Text, Cases and Materials*, St. Paul, Minnesota.
- 8- İTO, İstanbul Ticaret Odası (1987), *Tüketicinin Korunması İle İlgili Mevzuat'* Yayın No. 1987/13, İstanbul.
- 9- Kocabaş, Füsün, M. Elden, S. İ. Çelebi (1999), *Marketing PR*, 2.Baskı, Media Cat Yayınları, Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., Ankara.
- 10- TRKGMA, 494 sayılı Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü'nün Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (1993), Resmi Gazete, 09.09.1993, sayı: 21693.
- 11- TRKGMb, Etiket, Tarife ve Fiyat Listeleri Yönetmeliği (1995), Resmi Gazete, 29 Ağustos 1995, sayı: 22389.
- 12- TKGMc, Sanayi ve Ticaret Bak. Tük. ve Rek. Kor. Gn. Md. "4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" (1995), *Resmi Gazete*, 8 Mart 1995, sayı: 22221.
- 13- TRKGMd, Tüketici Konseyi Yönetmeliği (1995), *Resmi Gazete*, 15 Ağustos 1995, sayı:22375.
- 14- Özkan, Coşkun (1999), KOBİTerde Kalite Geliştirme Süreci ve Uygulama Örnekleri, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 1999/71, İstanbul.
- 15- Zevkliler, Aydın (2001), "Açıklamalı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" , Ankara: Seçkin Yayınları.

The Importance of the Consumer Care, Quality and Standardization as Regards Marketing Communication Between Turkey and Turkish Republic

Assoc. Prof. Dr. Zakir AVŞAR*

Abstract: Although Turkey's economic and commercial relations with Turkish Republics and societies have increased to a great volume, there have been some serious problems with the goods and services provided for circulation, especially with the quality, Standard and post-sale warranties (warranty certificate, warranty period, service after the sale, spare parts, etc). The basic reason of this the fact that both Turkey and Turkish Republics have not been able to develop the required infrastructure integratively as far as the consumer care concerned. It has been proved in various studies that Turkey failed to maintain its relative commercial superiorities which it obtained at the beginning against its rivals who are attentive and very careful about consumer preferences; furthermore, these studies also proved that the Turkish governments and societies which have had some commercial business relations with Turkey failed to improve relations reliably.

In this article, it is emphasized that it is vitally important to establish a system which is to consolidate the quality, standard and consumer care activities between countries and societies and based on this system the commercial and economic relations should be improved. It has also been argued what Turkey can do from the standpoint of the regulations as to the consumer care.

Another important issue which has been touched upon in this article is that improving the consumer care, quality and warranty system for the goods and services between Turkish governments and societies will undoubtedly gain importance and effect relations not only between Turkey and Turkish Republics but also in the international arena as a competition factor.

Key words: Consumer, consumer care, quality, Standard, communication, marketing communication.

* Member and Co-Chairman of the Radio Television Supreme Council, Advisor of the Prime Ministry - ANKARA
zakiravsar@rtuk.org.tr

Защита Прав Потребителя, Важность Качества и Стандартизации с Точки Зрения Коммуникации Маркетинга между Турцией и Тюркскими Республиками

Закир АВШАР, д. н., доцент*

Резюме: Экономические и торговые отношения между Турцией и тюркскими республиками с каждым днём достигают все большего масштаба. Наряду с этим в представленных в оборот продукциях и услугах особенно с точки зрения качества, стандарта и гарантии после приобретения (гарантийное удостоверение, гарантийный срок, сервисное обслуживание и услуги после приобретения, запасная часть и т. д.) существуют серьёзные проблемы. В этом большая доля принадлежит невыработке Турцией и тюркскими государствами интеграции относительно необходимой основы защиты прав потребителя. Исследования показали, что Турция не смогла сохранить ту сравнительную торговую превосходность, достигнутую в первые годы, над конкурентами, которые придавали значение предпочтению потребителя, качеству и стандартам; а также в тюркских странах, имеющих торговые отношения с Турцией, не наблюдались достаточно доверительные изменения.

В этой статье подчеркивается важность создания системы, которая улучшит качество продукции, стандарт и защиту прав потребителя и на основе перечисленного укрепит торговые и экономические отношения на высоком уровне. На примере мер, принятых в Турции и направленных на защиту прав потребителя, обсуждаются выходы.

Совместная разработка тюркскими государствами системы защиты прав потребителя, качества и доверия в продукции и услугах, несомненно, повлияет не только на объем торговли и экономические отношения между ними, но и будет иметь значение международной конкуренции в мировом масштабе. Это и обсуждается в статье.

Ключевые слова: потребитель, защита прав потребителя, качество, стандарт, коммуникация, коммуникация маркетинга

* Член Верховного Объединения Радио и Телевидения и заместитель руководителя, советник министра-АНКАРА

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BULUT*

Özet: Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden ilk yıllarda uygulanan ekonomi politikalarına ilişkin ilkeler 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresiyle şekillenmiştir. 'Liberal' eğilimli olarak nitelendirilebilecek bu politikalar 1930'lu yıllara kadar devam etmiştir. Ancak bu dönemden itibaren Türkiye'de devletin ekonomide çok önemli rol aldığı ve 'devletçilik' olarak adlandırılan uygulamalara geçilmiştir. Bu makalede, ilgili dönemde Türkiye'de devletçilik uygulamalarına geçilmesindeki iç ve dış dinamikler, diğer bir deyişle ekonomideki bu yeni uygulamanın temel gerekçeleri tartışılmaktadır. Bununla birlikte ilk devletçilik uygulamalarının sonuçları da belli ölçüde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, ekonomik buhran, ekonomik politika, sanayileşme, sanayi planı

Giriş

Dünyada her şey çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Son yüzyılda içinde yaşadığımız gezegenin tanıkları her alanda önemli değişikliklerle karşılaşmışlardır. Teknolojik alanda olduğu kadar siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda da dünya coğrafyası üzerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Reel ekonomi ile parasal ekonomi arasındaki farkın artması dünya ekonomisinde önemli sorunların ortaya çıkması hatta bu sorunların ekonomik krizlere neden olması ekonomistlerin ve ülke yöneticilerinin işini giderek zorlaştırmaktadır. Özellikle son dönemlerde dünya para ve finans piyasalarındaki gelişmelere bağlı olarak belli bölgelerde (Uzak Asya ve Güney Amerika gibi) ekonomik krizlerle karşılaşmışlardır. Bu krizler dünya-

kent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / ANKARA
mbulut@bas Kent.edu.tr

biitig ♦ Bahar / 2003 ♦ sayı 26: 77-101

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı

nın diğer bölgelerindeki ekonomilerini de etkiledi. Türkiye'nin de bu krizlerden belli ölçüde etkilendiği konusunda kuşku yoktur. Bu etkilenme bugün olduğu gibi dün de söz konusuydu. Bu çalışmada 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'deki uygulamalara yansımaları üzerinde durulacaktır.

Son yüzyılda ülkeler arasındaki ekonomik yarış giderek hızlandı ve sonuçta ekonomik kalkınma ve gelişmede de dünya ülkeleri arasında önemli düzeyde farklılaşmalar ortaya çıktı. Bu ekonomik gelişme ve farklılaşmaların arkasında bir çok neden olduğu bilinmektedir. Ancak bu nedenlerin en önemlilerinden biri şüphesiz izlenen ve uygulanan ekonomik politikalarıdır.

Dünyada tüm bu olup bitenleri Türkiye'nin ne derece izlediği ciddi bir tartışma konusudur. Açık olan şudur ki Türkiye hızla gelişen ülkeler arasındaki ekonomik yarışta istenen düzeye ulaşmamıştır. Bunun en önemli nedeni, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında (1923-1938) dünyadaki değişime paralel olarak gerekli esnekliği gösterip ekonomik politikalarda da gerekli değişiklikler uygulandığı halde, o dönemlerden sonra Türkiye'nin dünyadaki değişime göre gerekli zamanda gerekli olan esnekliği gösterip ülke ve toplum koşullarına uygun olan etkin ve verimli ekonomik politikaların uygulanmaması ya da uygulanamamış olmasıdır. Bu durumda Türkiye'de 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomik politikaların iç ve özellikle de dış dinamiklerinin yeniden gözden geçirilmesi bir zorunluluk arz etmektedir.

Türkiye'de 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarının gerekçelerini oluşturan temel etkenler olarak düşünülebilecek iç ve dış ekonomik değişim, yaklaşım ve gerçeklerin bilinmesi, günümüz Türkiye'sindeki ekonomik politikaların belirlenmesi ve uygulanması konusuna da belli düzeyde ışık tutacağı açıktır. Bu çalışmada özellikle 1930'lu yıllarda, dış dünyada ortaya çıkan değişimler üzerinde durulacak, sonra da Türkiye'de meydana gelen ekonomik değişim ve yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Türkiye'de hâlâ ekonomide gerçekleştirilemeyen yapısal reformlar ve bu bağlamda devam eden özelleştirme çabası ve tartışmaları açısından

1930'lu yıllarda hayata geçirilen ekonomik politikaların iç ve dış etkenlerinin ortaya konması ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) temelleri, ilgili dönemde atılmıştır. KİT'leri doğuran ekonomi politikası tercihinin yapılmasında etkili olan iç ve dış ekonomik ve siyasal koşulların araştırılması, Türkiye'nin son dönemlerde dış dünyadaki dinamiklere bağlı olarak girdiği yapısal değişim açısından da ayrıca öneme sahip bulunmaktadır.

DÜNYA EKONOMİK BUHRANI

Dünyanın 1929'da karşılaştığı ekonomik buhranın oluşmasında bir çok etken rol oynamıştır. Bunalımın genel görünümü fiyatların düşmesi ve durgunluk olduğuna göre, aşırı üretim veya satınalma gücünün bunun altında kalması gibi bir durum söz konusudur. Bunalımı doğuran neden; ABD'nin Birinci Dünya Savaşından bazı kayıpları olmakla birlikte, diğer ülkeler arasından en güçlü ülke olarak çıkmasıdır. Ülkelerin bedellerini ödeyerek veya ABD'nin kredileri karşılığında savaş araçları siparişleri vermeleri ABD sanayiini güçlendirmiş, tarımsal mallar almaları da ABD tarımının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Avrupa altın stokları ABD'ye akmış, bu gelişmenin de etkisiyle Avrupa, altın ve altına dayalı para sistemini terketmek durumunda kalmıştır. Sonuçta, stoklarını yitiren ve ABD'den büyük borçlar almış bulunan Avrupa, savaştan sonra da satınalma gücü düşük olduğundan, ABD'den mal ithal edememiştir (Kuyucuklu 1985: 249).

Dünya Ekonomik Bunalımı ABD'den sonra Avrupa'ya geçmiş ve Avrupa ülkelerini de derinden etkilemiştir. Bunalımdan en çok etkilenen ülkelerden biri de Almanya'dır. Birinci Dünya Savaşından sonra, ABD ve İngiltere'den aldığı kredilerle ekonomisini canlandırmaya çalışan Almanya, kredileri kesilmesinden sonra birçok alanda üretime ara vermiştir. Bu gelişmeler sonrasında işsizlik artacak, tüketim azalacak ve mali olanaklar; Almanya'nın para sistemi diğer ülkelere göre ekonomik faaliyetlere bağlı olduğundan, oldukça sınırlı kalacaktır. Almanya'yı yaşatan ihracat da bu gelişmeler sonrasında yavaşlayacaktır (Hamitoğulları 1986: 258).

Almanya'ya göre bunalımdan daha az etkilenen İngiltere de bunalımla beraber, iki büyük çıkmazla karşılaşmıştır. İngiliz ulusal parası aşırı değerlenmiş, üretim yapısı (sermaye malları ve teçhizatı) ise yaşlanmıştı. Bu durum da uluslararası ticarete uyum sağlayamama ve işsizliğin artması sonucunu doğuruyordu. Ülkenin ihracatı giderek azalıyor, ithalatı artıyor, ücretler seviyesi nisbeten yüksek ve Birinci Dünya Savaşı, yabancı ülkelerdeki sermayesinin bir kısmını kaybettiriyordu.

Fransa ise, oransal olarak daha az endüstrileşmiş olduğu için, daha az kredi kullanmış ve bu ekonomik bunalımdan ABD, İngiltere ve Almanya'ya göre daha az zararlı çıkmıştır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, birçok nedenden kaynaklandığı ileri sürülen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın temel nedenleri şunlardır (Ersoy 1990: 266):

- Birinci Dünya Savaşının belli bir döneminde devreye giren ve savaşın seyrini değiştiren ABD'de spekülasyon davranışlarının kredi enflasyonuna yol açması ve söz konusu ülkenin olanaklarını aşan oranda iç ve dış kredilerin spekülasyon alanlarına yöneltilmesi,
- ABD'de ve dünyada para-banka sisteminin savaş sonrası gelişmelere cevap verecek bir yapıya sahip olmaması ve uluslararası mali yapının yetersiz olması,
- Hem Batı ülkelerinde, hem de Batının ekonomik nüfuz bölgelerinde gelir dağılımındaki dengesizliğin savaş sonrasında arzın artırılmasında temel etken olan talebin artmasını olumsuz etkilemesi,
- Batı ülkelerinde savaş sonrası karşılaşılan ekonomik sorunların çözümünde devletin düzenleyici ve müdahale edici görevlerini belirleyen ekonomik politikaların çerçevesini çizecek kural ve kurumların bulunmamasıdır.

Sayılan bu ve bunun gibi birçok nedenden kaynaklanan Dünya Ekonomik Buhranı, ABD'den başlayarak bütün Avrupa ülkelerindeki yatırımları durdurdu. Herkes parasına sahip çıkarak bir yere ve herhangi bir işe yatırmayarak, hatta bankalara da vermeyerek yanında saklama yoluna gitti. ABD'de başlayan ekonomik gerileme, her tarafta işsizliği arttırdı; üretim ve milli gelirden önemli gerilemelere yol açtı. ABD ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da işsizlik oranı % 25'in üzerine çıktı. ABD'de

GSMH, 1929'da 104,4 milyar dolardan, buhranın baskısını en ağır hissettirdiği 1933'te cari fiyatlarla 56 milyar dolara düştü (Ulutan 1975: 467).

Buhranın etkisiyle dünya genelinde fiyatlar düştü. Her tarafta iflaslar, ağır üretim daralması, açlık ve sefalet hakim oldu. Adeta insanlık, XIX. yüzyıl başlarında Malthus'un (1914) işaret ettiği gibi varlık içinde yokluk çekmeye başlamıştı. Ümitsizlik ve karamsarlık yaygınlaşmış, insanlığın kaderinin yeryüzünde yokluk, ızdırap çekmek olduğu kanaati bir kere daha gündeme gelmişti.

Bütün dünya, buhranın etkilerini yaşarken, iktisatçılar problemlerin çözümüne yönelik yaklaşımlar geliştiriyordu. Neo-klasik iktisatçılar büyük bir iyimserlikle liberalizmin savunuculuğunu yapmaya uğraşıyorlardı. Dünya savaşı sonrası devrenin ekonomik sıkıntılarını geçici piyasa aksaklıklarına, faiz hadleriyle ücretlerde yeterli elastikiyet sağlanamamasına bağlıyor ve hastalığı daha çok savaşın bozduğu para sisteminde arıyorlardı. Bu düşünceyle yapılan para reformları ise karşılaşılan güçlükleri daha da arttırmaktan başka bir şeye yaramıyordu. 1929 Buhranından sonra belli başlı ülkelerin paralarını devalüe etmeleri ve altın standardından ayrılmaları ise hastalığın çaresi olmak şöyle dursun, tam aksine buhranı daha çok derinleştirmiş, dünya ticaretini büsbütün daraltmış, işsizlik ve sefaletin yayılmasını hızlandırmıştı. Kısaca neo-klasik iktisatçılar klasik iktisadın geleneksel yaklaşımlarına paralel çözümleri öneriyorlardı. Bunlardan farklı olarak John Maynard Keynes (1883-1946) buhrandan kurtulmak için klasik yaklaşımlardan ayrılarak devletin ekonomiye müdahalesini gerekli görmüştür (Keynes 1936). İngiltere'de Keynes'in öteden beri ileri sürdüğü yaklaşımlar pek dikkate alınmamış, ancak 1929 yılındaki buhran İngiltere'ye de yansınca Keynes'in düşünce ve yaklaşımları önemsenmeye başlanmıştır (Kazgan 1993: 204). Konumuzun sınırlarını aşmamak için Keynes'in ileri sürdüğü yaklaşımlar hakkında çok detaya inilmeyecektir. Ancak zorunlu olarak belirtilmesi gereken şudur: Keynes geleneksel yaklaşımları yıkararak buhrandan kurtulmanın çaresinin devletin ekonomiye müdahalesiyle olanaklı olacağını ortaya koymuştur.

Şimdi 1929 yılı sonrasında 1938 yılına kadar, dünyada yaşanan ekonomik değişimleri ve bu değişimlere yönelik gelişen ekonomik yaklaşımları değerlendirmeye geçebiliriz.

BUHRANIN ETKİSİYLE EKONOMİDE YENİ YAKLAŞIMLAR

Dünya Ekonomik Buhranı, başta Keynes (1936) olmak üzere bazı iktisatçıları ve dikkatli devlet adamlarını, o zamana kadar süregelen ekonomik, sosyal, politik fikirlerin ve teorilerin ötesinde yeni bir anlayış aramağa zorlamıştır. Buhranın getirdiği ekonomik çöküntüden çıkabilmek ve değişik yapılar arasındaki dengeyi yeniden kurabilmek için, klasik liberalizmi reddeden ekonomik politikaların uygulanması yoluna gidilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Roosevelt, New Deal¹ (Yeni Görüş), politikasıyla klasik liberalizmden ayrılırken, Fransa'da Laval'in izlediği ve olumsuz sonuç veren liberal politika, bu ülkede Sosyalist Halk Cephesi'ni iktidara getirecektir. Almanya'daki deflasyonun sosyal sonuçları Hitler'in iktidara gelmesini sağlayacak, Mussoloni de İtalya'da yönetime el koyacaktır. İngiltere'de ise, Ulusal Birlik Hükümetleri'nin "büyük demokrasi" si oluşacaktır. Bütün bu oluşumların, birçok temel farklılıklarına rağmen tek ortak noktaları; devlete, ekonomik hayatta giderek daha büyük bir rol verilmiş olması, o güne kadar uygulanan "liberal" politikaların aksine müdahaleci politikaların pratiğe geçirilmesidir (Hamitoğulları 1986: 260).

Devletin ekonomik hayata müdahale zorunluluğu düşüncesinin kabul edilmesiyle buhran ve bunu izleyen bir-iki yılda ABD' de Hoover yönetiminde ekonomiye bazı müdahaleler olmuştur. Ancak esas müdahale 1933'te yeni seçilen Başkan Roosevelt'in "New Deal" uygulamasıyla gerçekleşmiştir. New Deal 1935'e kadar ve ondan sonra olmak üzere, zaman bakımından iki bölüme ayrılmış; ilk dönemde özel kesimi cesaretlendirmek bakımından fiyatların yüksek tutulması hedeflenmiş, ikincisinde ise Çeşitli yollarla piyasaya daha çok müdahale edilerek, satın alma gücü kazandırılmaya çalışılmıştır (Kuyucuklu 1985: 251).

ABD'de "New Deal" in tarıma ve sanayiye yönelik çeşitli uygulamaları olmuş; Roosevelt para, kredi ve banka politikalarının yeniden düzenlenmesinde, tüketicilerin alım gücünü yükseltme, yatırımcılara güven verme ve ekonominin depresyondan kurtulmasını sağlama amaçlarını dikkate alarak devletin ekonomiye etkin müdahalesinin önünü açmıştır (Hamitoğulları 1986: 262).

Ekonomik Bunalımın ağır sonuçlarını hafifletmek ve ortadan kaldırmak üzere, ABD'de 1933'lerde başlatılan "New Deal" uygulaması, genel çizgileriyle olumlu sonuçlar vermiştir. Bununla, devletin ekonomik yaşama müdahalesi yoğunluk kazanmış, bu müdahale piyasa ekonomisini uygulayan ülkelerde, o tarihlere kadar görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.

İngiltere'nin depresyondan gelişmeye doğru gitmek ve ekonomik faaliyetleri canlandırmak yönündeki müdahaleci politikası bu dönemde konjonktürel ve yapısal olmak üzere iki kısımdır. 1930 Ocak'ında İngiltere'deki İşçi Partisi Hükümeti'nin Keynes'in başkanlığında kurduğu komisyonda, ülke içinde yatırımların hızlandırılması, ihracata prim verilmesi, ithalatın kontrolü ve gümrüklerin yükseltilmesi öneriliyordu. İngiltere 1930'da yürürlüğe koyduğu Konut Kanunu ile sefalet mahallelerinin temizlenmesini teşvik ediyordu. Bu yolla 1931 ile 1933 yılları arasında ülkedeki inşaat faaliyetleri % 70 arttırılabildiği görülmüştür. 21 Eylül 1931'de İngiltere, Eylül 1931'den itibaren de İngiltere'nin dominyonları bir bir altın standardından ayrılmışlardır (Tekeli ve İlkin 1983,17). İngiltere altın standardından ayrıldıktan sonra sterlini serbest piyasa koşullarına bıraktı. Ancak sterlinin değerindeki aşırı dalgalanmaları önlemek için İngiliz Kambiyo Denkleştirme Fonu (Exchange Equalization Fund) kuruldu. Bu fonun görevi: serbest piyasada, yabancı paralar karşılığında sterlin alıp satarak İngiliz parasının istikrarını korumaktı (Seyidoğlu 1991: 597).

İngiltere, özellikle ekonomik çöküntüye en çok uğramış bölgeleri, 1934'te saptadığı "Development and Improvement Act" çerçevesinde geliştirmeye yönelecektir. 1937 yılından itibaren ise, söz konusu bu yoksullaşmış bölgelere gidecek özel firmalara devlet, mali yardımlar yapacaktır. Kalkındırılacak bu bölgelerdeki alt yapıyı da devlet üstlenerek, özel kesimin faaliyet alanlarını genişletmiş ve teşvik etmiştir (Youngson 1960).

Keynes'in 1929 Dünya Ekonomik Buhranının doğurduğu sorunların çözümündeki etkisi tartışmalıdır. Çünkü "İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi" (The General Theory of Employment, Interest and Money) adlı kitabını 1932'de yazmaya başlamıştı. Bu kitap ekonomistlerin depresyon ve "boom" hakkındaki düşüncelerini değiştirmiş ve hükümet yetkililerini

"bütçenin daima denk olması gerektiği" düşüncesinden uzaklaştırarak "gerektiğinde enflasyonist bir ekonominin kabul edilebileceği" fikrini vermiştir. Ancak bu kitap 1936 yılında basılabildiği için ekonomik politika-kada söz sahibi olanlar üzerinde, depresyonun son dönemlerinden önce pek etkisi olmamıştır.

ABD'de Roosevelt idaresi, devlet inşaat yatırımlarına çok para harcıyor; ve bütçesini bu yüzden denkleştiremiyordu. Keynes'in çalışmaları ABD'de takdir ediliyor ve kendisi iyi tanınıyordu. 1930'larda ekonomik konularla ilgili makaleleri Amerikan gazete ve mecmualarında sık sık çıkıyordu. 1931'de ABD'ye yaptığı bir seyahatte üst düzeyde kimselerin bulunduğu konferanslarda konuşmalar yapmış, dünya ekonomik durumunu, Başkan Hoover dahil, pek çok politik liderle tartışmıştı (Gürsoy 1989: 266).

Almanya'da 1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra bir siyasal iktidar değişikliği görülmektedir. Bu ülkede Hitler yönetime gelmişti. Dayandığı ideoloji farkına rağmen, Hitler'in 1933 yılından sonra uyguladığı politika, devlet müdahalesi açısından "New Deal" politikasına benzemektedir. Nazi Hükümeti bu yıllardan itibaren uyguladığı istihdam politikalarıyla 1933-1934 yılları arasında işsizliğin 6 milyondan 2.6 milyona düşmesini sağlamıştır. Almanya bu dönemlerde uyguladığı planlarla ekonomisini canlandırmaya çalışmıştır. İlk planda (1933-1936), büyük bayındırlık yatırımlarıyla, mevcut işsizliğin önlenmesi amaçlanmıştır. Hükümet, ücretleri düşük tutarak sanayici kârlarının, yeniden yatırımlara akmasını programlamıştır, 1937 yılında başlayan ikinci plan, belli bir dinamizm kazanan ekonomiyi, silahlanmada kendi kendine yetecek ölçüde bir savaş ekonomisine dönüştürmeyi amaçlamıştır (Hamitoğulları 1986: 266).

Hitler'in iktidarında işverenlerle yönetim arasında sıkı bir işbirliği kurulmuştur. Devlet monopolleri oluşturulmuş, diğer monopollerle aralarında sıkı bir işbirliği sağlanmıştır. Ülkede doğal kaynaklar harekete geçirilmiş, bu arada kömür ve demir üretimi hızla arttırılmak istenmiş ve dışarıdan da demir cevheri ve krom gibi madenlerin ithali yoluna gidilmiştir. Barışta olunmasına rağmen savaş araçları üretimine büyük bir önem verilmiş, bunun gerçekleştirilmesi için de yukarıda anılan ikinci plan devreye sokul-

muştur. Böylece Almanya, 1939'lardaki fiili savaş henüz başlamadan çok önce, savaş dönemine girmiştir denilebilir.

İtalyan ekonomisinin de bunalımdan etkilendiği görülmektedir. Faşist Parti yönetiminin hakim olduğu İtalya'da bunalımdan sonra yaygınlaşan işsizliğin önlenmesi için devlet müdahaleleri söz konusu olmuştur. 1930'larda Ekonomik Buhran sanayide etkisini arttırınca, sanayi ile ortaklık ilişkisi içinde bulunan bankalar güç durumda kaldığından olası bir iflastan kaçınmak için 1933'te bankaların bu sanayi paylarını devlet satınalmıştır. Ayrıca İtalya'da sanayi alanında yoğun devletçilik uygulamaları hayata geçirilmişti (Kuyucuktu 1985: 277). Böylece, Dünya Ekonomik Buhranına girilen yıllarda İtalya'da devlet ekonomik yaşama etkin bir biçimde müdahale etmiş, olağanüstü harcamalar yapmış ve ekonomik kuruluşlardan bazılarının sahipliği ile işletilmesini bizzat üstlenmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranından en az etkilenen ülkelerden birinin SSCB olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi 1917 "Ekim Devrimi" ile Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başlamıştır. 1920'li yıllardan itibaren belirli planlar yapılarak ülkenin ekonomik görünümü değiştirilmek istenmiştir. Bu planlardan biri de GOELRO (Devlet Elektrifikasyon Komisyonu) idi. Bu, ülkenin ilk perspektif planıdır. GOELRO planı 1935'te hedeflerini süresinden önce gerçekleştirmiş, otuz yerine kırk elektrik santrali yapılmış, kurulu güç 1913'te 1.141 bin, 1921'de 1.228 bin iken, 1935'te 6.923 bin kw. olmuştur. Elektrik üretimi de sırasıyla 2.03 ve 26.3 milyar kw/s. olmuştur. *"Birinci Beş Yıllık Plandan sonra, İkinci Beş Yıllık Plan uygulanmış ve 1937 yılı ikinci planın son yılı olmuştur. Bu planlar döneminde, sosyalist kesimin yaratılmasında olduğu gibi, üretimde de önemli gelişmeler sağlanmıştır"* (Kuyucuklu 1985: 293-94). Görüldüğü gibi planlı ekonomi uygulayan SSCB 1929 yılında karşılaşılan Ekonomik Buhrandan kapitalist ülkelere göre daha az etkilenmiştir.

Burada o dönemle ilgili daha birçok ülkedeki gelişmelere değinilebilir. Ancak böyle bir yola girildiğinde bu çalışma amacından sapmış olur. Bu bölümde buraya kadar yaptığımız incelemelerde genel hatlarıyla 1923-38 yıllarında dünyanın belli başlı ülkelerindeki ekonomik değişimleri tespit

etmiş bulunuyoruz. Görülen odur ki 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomistlerin ve devlet yönetiminde bulunanların, klasik yaklaşımlarla yıllarca uygulanan ekonomik politikaları yeniden gözden geçirmelerinde temel etken olmuştur. Buhranın doğurduğu sorunların çözümü için devlet müdahalesinde adeta dünya genelinde uzlaşma olduğu söylenebilir. Bu cümleden olarak, incelediğimiz ülkelerde özellikle 1929'dan sonra devletin ekonomiye şöyle ya da böyle müdahale ettiğini görüyoruz.

1930'lu yıllar 1920'lerden oldukça farklı olarak demokratik kurumların, liberalizmin sorgulandığı; piyasanın otomatik olarak dengeye geleceğine olan inancın, "homo economicus"a duyulan güvenin sarsıldığı, SSCB'nin de etkisiyle planlama düşüncesinin popüler olduğu yıllar olmuştur. Yine otuzlu yıllar, Birinci Dünya Savaşından sonra yaşanan uluslararası gerginliklere ek olarak 1929 bunalımının otarşik politikaları zorunlu kılması, siyasal ve ekonomik alanda milhyetçiliğin yayıldığı ve bu milliyetçilik akımlarının etkisiyle 1789'dan beri süregelen hümanist geleneklere karşı bir kopuşun yaşandığı yıllar olarak nitelenebilir.

Bütün bu saydıklarımızda şüphesiz temel etken, karşılaşılan Dünya Ekonomik Buhranıdır. Şimdi öncelikle buhranın Türkiye Ekonomisine etkileri ve buhrana karşı Türkiye'de alınan önlemler incelenecektir. Bir anlamda Türkiye'de devletçiliğin alt yapısının oluşumu ile ilgili gelişmeler üzerinde durulacaktır.

DÜNYA EKONOMİK BUHRANININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ VE BUHRANA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Türkiye'nin; Dünya Ekonomik Krizinden, birçok çevre ülkeye göre az etkilendiği söylene de ekonomik yapıda ve özellikle ekonomik politikalar da önemli değişiklikler doğuracak kadar etkilendiği bir gerçektir:

"Ekonomik krizin Türkiye'yi etkilemesi (ulusal) para değerindeki düşüşle başlamış, bunu ihraç malları fiyatlarındaki düşüşler izlemiştir, ihracatın değer olarak gerilemesi de dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Dış ticaret hadlerinin sürekli aleyhte gelişmesi, iç ticaret hadlerine daha yüksek

bir seviyede yansımış, tarım ürünlerindeki fiyat düşüşleri sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu sonuncu durum tarım üretiminde gerileme yaratarak zaten pazara açılmanın ve para ekonomisine geçişin sınırlı olduğu ülkede, doyumluk ekonomiye doğru bir 'geri dönüşe' neden olmuştur" (Başkaya 1986: 64).

Tarıma dayak bir ekonomik yapının varolduğu Türkiye'de 1929 buhranından da özellikle tarım sektörünün büyük yara aldığı söylenebilir (Arıoba 1982). Buhranın Türk tarımına olan etkilerini değerlendiren Tuncay, bu olgunun aynı zamanda siyasi bir bunalıma da neden olduğunu ve halkın yakınmalarını yatıştırmak için Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yeni bir partinin kurulmasına yol açacak etkiler doğurduğunu ileri sürmektedir (Tuncay 1993: 247).

Diğer taraftan Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte Türkiye'de ithalat kısılmış ve ithalatın yapısı da değişmiştir. "1948 fiyatlarıyla hesaplanan değerlere göre ithalat hacmi, 1928-1933 yılları arasında % 50 oranında daralmıştır" (Tezel 1982: 105). Buhranın ortaya çıkışından sonra Türkiye'nin dış ticaretindeki daralma özellikle tüketim malları ithalatının kısılması ve tarıma yönelik makina ithalatının sabit tutulması ya da azaltılması pahasına elde edilmiştir (Başkaya 1986: 81). Bu arada krizle birlikte tarımsal üretimin gerilediği ve buna paralel olarak köylünün pazarla ilişkisinin son derece sınırlandığı da ifade edilmelidir.

Şu halde Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkilerini; yabancı ülke paralarına göre Türk Lirasının değer kaybetmesi, iç ve dış ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine gelişmesi, ihracatın gerilemesi yanında ithalatın da azalması ve ithalat yapısının değişmesi gibi çok genel olarak sıralayabiliriz. Böylece etkilerini kısaca ortaya koyduktan sonra şimdi de krize karşı alınan önlemleri inceleyelim.

Dünya Ekonomik Krizi öteden beri sürdürülen ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirdi. Kriz, bir bakıma ülke yöneticilerinin düşüncelerinde bir köklü dönüşüm yaratmış, ekonomiye yön vermeye dönük çabaları hızlandırmıştır:

"Nitekim, depresyon yıllarında, ekonominin kendi kendine tam istihdam düzeyinde dengeleşebileceğine (dengeye geleceğine) inanılan ülkelerde bile hükümetler ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etme zorunluluğunu duymuşlar; devalüasyona başvurarak artan mal stoklarını eritmeğe; gümrük re simlerini yükselterek, ithalata kontenjan koyarak, milli malları yabancı mallara karşı korumaya; çeşitli genişletici ve daraltıcı tedbirlerle krizin etkilerini gidermeye çalışmışlardır. Bu yıllarda Keynes'in 'Ekonominin eksik istihdam düzeyinde dengeye gelebileceği; tam istihdamı sağlamak için talebin arttırılması gereği üzerinde duran, bunun için devlet müdahalesini zorunlu gören' istihdam teorisi henüz bilinmiyordu. Bilinse de Türk Ekonomisine uygulanabilirliği kuşku götürürdü. Çünkü Türk Ekonomisi 'nin asıl sorunu mevcut üretim kapasitesinin tam çalıştırılması değil, üretimi arttırmak, yeni kapasite yaratmaktır.'" (Zarakolu 1982: 92).

Türkiye'de krizin yarattığı etki, değişik düzenlemelere neden olmuştur. Bunlar genel olarak yasal düzenlemeler, yarı-resmi kuruluşların oluşturulması, merkez bankasının kurulması, danışma nitelikli raporların hazırlanması, sergilerin açılması gibi tedbirler olarak ele alınabilir. Bu bağlamda Dünya Ekonomik krizinin yarattığı etkileri ortadan kaldırmak için Türk Hükümeti bu dönemde genel ekonomik durumla ilgili çeşitli raporların hazırlanmasını istedi. Bu raporlar Şakir Kesebir Planı, K. Müller ve H. Schacht raporları ve Fransız ekonomist Charles Rist'in raporundan oluşmaktadır (Tekeli ve İlkin 1981: 124). Bu raporların içeriği ekonominin o dönemdeki durumu ve bu durumdan kurtulmanın yollarını öneren bir "ekonomi programı" hazırlanması ile ilgilidir.

Yukarıda krizin etkileri incelenirken belirtildiği gibi para değerindeki azalma krizin önemli sonuçlarından biriydi. Türk hükümeti para değerindeki düşüşü önlemek için 20.11.1930 tarih ve 1567 sayılı kanunu çıkarmıştır. "*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*"m gerekçesinde, "*Türk parasının kıymetini düşürmeye çalışanların ağır bir şekilde cezalandırılacakları*" ifadesi yer almaktadır. Para değerinin korunmasıy-

la dolaylı olarak ilgili "*Ticarette Tağşiş'in Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun*" da 6.10.1930 tarih ve 1705 sayı ile kabul edilmiştir. Bu dönemde yasal düzenlemelerden bir diğeri de dış ticaret ile ilgili olarak 'Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler veya Tahdid veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun" kabul edilmiştir. Bu üç kanundan "*birincisi, spekülasyona yönelik girişimleri denetim altına alıyor, ikincisi, ihracatçılara bazı yaptırımlar getiriyor, üçüncüsü de ithalatçı tüccarı denetim altına almayı amaçlıyordu.*" (Başkaya 1986: 89). Bu düzenlemelerin ileride gündeme gelecek olan "Devletçi" uygulamalara uyum sağlayacak dış ticaret kontrolüne yönelik olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Buhranın etkilediği parasal alandaki sorunların çözümü için 1930 yılında 1715 sayılı Kanun'la Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. İlgili Kanun'la Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının görevleri şöyle belirlenmiştir (Tekeli ve İlkin 1981, 90-110):

- 1- İskonto fiyatını tespit etmek ve para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek;
- 2- Hazine işlemlerini yapmak;
- 3- Hükümetle birlikte Türk Parasının istikrarı ile ilgili bütün tedbirleri almak.

Merkez Bankasının kurulmasıyla Türk Devleti para ve kambiyo politikalarını oluşturmaya yarayacak bir politika aracına sahip olmuş, milli bankacılığın gelişmesi ivme kazanmıştır.

Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle Türk parasının değer kaybetmesinin temel nedeni olarak dış ticaret açığının görülmesi, Türk Hükümetini, ithal malları tüketiminin kısıtlanması için çalışmalar yapmaya zorladı. İsmet İnönü TBMM'nde yaptığı bir konuşmada "*Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbana, yani istihsaline kıfayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir.*" (Tekeli ve İlkin 1981: 92) diyordu. Bu konuşmanın önemli bir sonucu Milli İktisat ve Ta-

sarruf Cemiyeti'nin kurulmasıdır. Bu cemiyetin temel amaçları şöyle sıralanabilir (Tekeli ve İlkin 1981: 93):

- 1- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,
- 2- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak,
- 3- Yerli malların miktarını yükseltmeye, kalite itibariyle dıştaki benzeri mallar seviyesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,
- 4- Yerli malların arzını arttırmaktır.

Ekonomide, Dünya Ekonomik Krizinin ortaya çıkardığı çeşitli dengesizlikleri, olumsuzlukları gidermek için ileri sürülen yaklaşımlar ve uygulanması önerilen politikalar, 1929'dan önceki dönemden farklı olarak, devletin etkin müdahalesi ve sanayileşme konusunda yoğunlaşmaktaydı. Bu ise devletçiliğe giden yolun başlangıcını oluşturuyordu.

TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞİN TEMEL NEDENLERİ

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için devletçiliği gerekli ve olumlu bir ekonomi politikası aracı olarak gören Cumhuriyet Hükümetleri'nin (İnönü 1993: 4) bu yaklaşıma ulaşmalarında şüphesiz çeşitli ekonomik, sosyal, siyasal ve konjonktürel nedenler söz konusu olmuştur. Bu çalışmada dış gelişmeler üzerinde durulduğu için öncelikle dış nedenleri belirginleştirmek gerekir.

Dış Nedenler

- 1- 1929-1930 Dünya Ekonomik Kriziyle pek çok ülkede fiyatların düşmesi, stokların artması, üretim kapasitelerinin gerilemesi ve işsizliğin yaygınlaşmasıyla birlikte serbest piyasa mekanizmasına olan güvenin önemli ölçüde sarsılması ve bunalımdan çıkılması için hükümetlerin ekonomide daha etkin rol oynaması gerektiği fikrinin yaygınlaşması,
- 2- Almanya, İtalya, Fransa ve ABD'de yukarıda anılan fikirlere paralel uygulamaların görülmeye başlanması,
- 3- SSCB'deki planlı uygulamaların başarılı olması,
- 4- Osmanlı Devleti'nden devralınan ağır borçlar,
- 5- Emperyalizme karşı kendini daha iyi savunabilme düşüncesi.

Anlaşıyor ki, 1929 Dünya Krizinin doğurduğu sonuçlar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik politikada devletin etkin müdahalesini gerektirmiştir. Ancak 1930'lu yıllardaki Türkiye'de uygulanan devletçi politikaları sadece dış nedenlere bağlamak olanaksızdır. Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak devletçiliğe geçişte bir çok iç neden bulunmaktadır. Burada iç nedenlerin ayrıntısına girmek bu çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için sadece nedenler belirtilecektir.

İç Nedenler

- 1- Devletin, Türk Tarihindeki geleneksel önemi ve ağırlığı sebebi ile halkın birçok şeyi "Devlet'ten" bekleyen bir psikoloji içinde olması,
- 2- Özel kesime dayalı olarak sürdürülen "Liberal Ekonomi Politikası"yla yaklaşık on yılın sonunda, beklenen ekonomik gelişme ve sanayileşmenin gerçekleşmemiş olması,
- 3- Yeterli sermayenin henüz birikememiş olması,
- 4- Kişi başına gelirin düşüklüğü, altyapının yetersizliği, kalifiye eleman sıkıntısı, müteşebbis eksikliği ve teşebbüs ruhunun yeterince gelişmemiş olması,
- 5- Tecrübesizlik, bilgi eksikliği, karşı olunmadığı halde yabancı sermayeye karşı çekingenliğin varlığı,
- 6- 1929 yılında yeni gümrük rejiminin yürürlüğe girişine kadar, ulusal sanayinin dış rekabete karşı korunamaması,
- 7- Halkın ilk on yılın ekonomik gelişmesinden hoşnut olmaması ve bu nedenle de "Serbest Fırka"ya yönelmesi,
- 8- Cumhuriyet Hükümetlerinin ilk yıllarda sosyal, politik, hukuksal ve kültürel alanlardaki inkılapların gerçekleştirilmesine ağırlık verilmesi ve böylece ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin sağlanamaması.
- 9- Liberal ekonomik yaklaşımlara karşı, 1931-1933 yıllarında yayınlanan Kadro Dergisi etrafında toplanan yazarların devletçiliği savunmaları (Etkilerinin ne kadar olduğu tartışılabilir.)
- 10- Mustafa Kemal Atatürk'ün üç aylık yurt gezisini yapması ve gezi esnasında halkın ekonomik sıkıntılarının ve şikayetlerinin yakından görülmesi.

Ancak burada belirtilmesi zorunlu olan önemli bir gerçek de, Türkiye'de uygulanan "Devletçilik" in dünyanın hiç bir yerindeki model alınmadan kendine özgü koşullarda ve ilkelerde uygulandığıdır. Şimdi de o dönemde uygulanan devletçiliğin temel özelliklerini ve uygulama sonuçlarını inceleyelim.

TÜRK DEVLETÇİLİĞİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden on yıllık dönemde özel teşebbüsün güçlendirilmesine çahşılmıştır. Sanayinin özel teşebbüs eliyle kurulması istenmiştir. Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi istenilen başarı elde edilememiştir. İç ve dış ekonomik gelişmelerin zorlamasıyla iktisat politikasında bir değişiklik yapılarak, "Devletçilik" yeni benimsenen politikanın en önemli ilkesi haline getirilmiştir.

Devletçilik temel anlamıyla devletin ekonomik hayatın içine girmesidir (Su 1987: 267).

Türkiye'de devletçiliğin ekonomik alanda görünümü, değerlendirilmesi karma ekonomi şeklinde olmuştur. Devletçilikte temel uygulama alanı ekonomi olduğu için devletçilik ve karma ekonomi terimleri eş anlamda kullanılmıştır (Sağlam 1973: 52-53).

Devletçilik, H. Laufenburger'e göre Türkiye'de 19. yüzyıldan beri sosyalizm tarafından öngörülen fikirlerden yararlanmış bir sistem değildir. Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından doğmuş kendine mahsus bir sistemdir (Laufenburger 1941: 238-239). Ergin'e göre, Atatürk'ün anladığı anlamda devletçilik, *"girişim alanlarında özel sektöre ve kamu sektörüne paralel fonksiyonlar tanıyan bir karma modeldir, bir orta yoldur. Sınır çizgisi, şartlara bağlı olarak sağa veya sola kaydırılabilecektir. Ancak özel sektörün yerine devleti ikame etmek söz konusu değildir. Özel sektör faaliyetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, devlet müdahale ederek girişimci duruma geçebilecektir."*(Ergm 1978:195). Afet İnan'a göre Atatürk Devletçiliği şudur: *"Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettirdiği işlerde bilhassa; iktisadi sahada fiilen, alakadar etmektedir."* (İnan 1972: 23).

İsmet İnönü, Kadro Dergisi'nde çıkan ünlü yazısında devletçiliğin, özel birikimin yerine değil, özel birikimi tamamlamak üzere başvurulmuş bir anlayış olarak benimsenmesini arzulamıştır. Devletçilik uygulamasında üst düzeyde sorumluluk almış olan Celal Bayar, devletçilikten beklediği rolü **şöyle anlatmıştır:** *"Almanya'da... Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsilere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi...Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir...Bizim devletçiliğimiz...ferdin teşebbüsünü destekleyen...bir devletçiliktir."* (Boratav 1962: 210).

Bernard Lewis de Türkiye'de 1930'lu yıllardan sonra uygulamaya konan **devletçilikle ilgili olarak:** *"...özel teşebbüsün ya şüpheli görüldüğü ya da yetersiz olduğu ülkede devletçilik, bu suretle, milli gelişme ve güvenlik adına, endüstri faaliyetinin bir öncüsü ve yöneticisi olarak devletin müdahalesi anlamına geliyordu"* demektedir (Lewis 1991: 465). Muharrem **Hiç'in belirttiği gibi,** *"Atatürk'ün uyguladığı ve devletçilik olarak adlandırılan özel ekonomik rejim, dogmatik yahut doktriner değil, tamamen pragmatik esaslara dayanmaktaydı"* (Hiç 1979: 116).

Atatürk tarafından sınırları çizilen ve uygulanan devletçilik politikasının şu özellikleri taşıdığı görülmektedir (Yaşa 1966: 21-22):

- Devletçilik devletin bazı sınai teşebbüsleri kurup işletmesidir. Ulusal ekonominin temeli özel teşebbüstür. Devlet, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, ulusu refaha ve ülkeyi belli bir ekonomik kalkınma düzeyine erdirmeye konusunda henüz yeterli olmayan özel teşebbüsün bu yeterlik sağlanıncaya kadar kısmen yerini almış olacaktır.
- Devletçilik kısımdır ve hemen hemen sadece sanayi alanını kapsamaktadır. Tarım kesiminde kamu teşebbüslerinin, devletçiliğin resmi politika olarak benimsenmesinden on yıl sonra kurulduğu görülmektedir. O dönem için tarımın ihmal edilip sanayi kesimine önem verildiği, sonucu açıktır.
- Devletin doğrudan yatırımlarda bulunduğu alanlar da dahil olmak üzere bütün üretim, mali nedenlerle tekel konusuna alınanlar hariç, özel teşebbüsün çalışmasına açık tutulmuştur. Buna göre Türk Devletçiliğinde kamu sektörüyle özel sektör birarada yaşamak zorundadır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle ülkenin içinde bulunduğu koşulların uygulanmasını bir bakıma zorunlu hale getirdiği devletçiliğin Türkiye'ye has özelliklerini ortaya koyduktan sonra şimdi de devletçilik ilkesiyle bütünleşen sanayi planı uygulamalarını inceleyebiliriz.

TÜRKİYE'DEKİ İLK DEVLETÇİLİK UYGULAMALARI VE SONUÇLARI

Devletçilik uygulamasının ilk somut örneğini Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-38) oluşturur. Beş yıllık bir süre içinde hangi alanlarda ne gibi yatırımların yapılacağını gösteren bir program özelliğini taşıyan bu plan, sadece sanayi kesimini konu almaktadır (İlkin 1974: 320).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel amaçları da şunlardır (Kepenek 1987: 61):

- 1- Yerel, ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınıai üretim birimleri kurulması.
- 2- Dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayine) öncelik verilmesi.
- 3- Sınai kuruluşların hammadde ve işgücü kaynaklara yakın bölgelerde kurulması.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında, hammaddesi ülke içinde bulunabilen sanayi kollarına ağırlık verildiği söylenebilir. Sanayinin bu alanlarında alt yapıyı kurmak için büyük sermayeye ve teknik güce gereksinim olmuştur. Bu nedenle gerekli olan bu tesislerin, devlet tarafından kurulması düşünülmüştür. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen sanayi yatırımları yapılırken dikkat edilen nokta; kurulan sanayinin tarım alanındaki faaliyete destek olmasıdır. Kükürt, gülyağı ve sünger dışında, kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesi, ülkenin ihtiyaç ve tüketimine eşittir. (İlkin 1974: 320-21).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen 20 fabrikanın kurulmasına ilişkin yürütme ve koordinasyon görevi Sümerbank'a verilmişti (Tokgöz 1995:44). Planda öngörülen yatırımlar şunlardır (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936: 12):

- Dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün),
- Maden sanayi (demir, kok, kömür türevleri),
- Selüloz sanayi (selüloz, kağıt, karton, suni ipek),
- Seramik sanayi (şişe, cam, porselen),
- Kimya sanayi (zeytinyağı, klor, südkostik, süperfosfat).

Dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya olmak üzere beş kesimden oluşan planda toplam yatırımlar içinde dokuma sanayiinin payı % 49,9, maden sanayiinin % 26,9, selüloz sanayiinin % 5,3'tür (İnan 1972: 141).

Görüldüğü gibi yatırımlarda dokuma sanayii ile madencilik sektörüne büyük önem verilmiştir.

Bu yatırımlarda dokuma sanayii ile ilgili olanlar Sümerbank'a, madencilik ile ilgili olanlar Etibank'a bağlanmıştır. Bu kuruluşlar günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Planın uygulamaya geçtiği yıllar, Türkiye'nin Dünya Ekonomik Krizinin etkilerini yaşadığı yıllardır. 1931-1933 yılları arasında hazırlanıp Mayıs 1934'te yürürlüğe giren bu plan (Başol 1992: 56) sayesinde tüm olumsuzluklara rağmen çok önemli işletmeler kurulmuştur. Bunlar:

- 1- Kimya sanayi dalında: Suni ipek (Gemlik), gülyağı (Isparta), kibrit asidi (İzmit).
- 2- Toprak sanayi dalında: Seramik (Zonguldak), cam ve şişe (Paşabahçe) ve farklı yerlerde çimento fabrikaları.
- 3- Demir sanayi dalında: Karabük
- 4- Kağıt ve selüloz dalında: İzmit
- 5- Kamganı sanayi dalında: Merinos-Bursa
- 6- Kükürt sanayi dalında: Keçiözümlü
- 7- Süngercilik dalında: Bodrum
- 8- Kendir sanayi dalında: Kastamonu
- 9- Pamuklu dokuma sanayi dalında: Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya.
- 10- İplik ve dokuma dalında: Iğdır.

Bu yatırımların finansmanı önce 45 milyon TL olarak tahmin edilmiş, fakat dönem sonunda rakam 100 milyon TL'ye ulaşmıştır (Kepenek 1987:

63). Yatırımların finansmanında bir yandan iç kaynaklara (kamu tasarruflarına), diğer yandan da dış kaynaklara (kredilere) başvurulmuştur. 1934 yılında SSCB'den alınan yirmi yıl vadeli ve faizsiz 8 milyon dolarlık kredinin tamamı doküma sanayisinde kullanılmış, 1938 yılında İngiltere'den alınan 13 milyon sterlinlik kredi ise Karabük Demir-Çelik Fabrikasının² finansmanında kullanılmıştır (Cillov 1965: 135). Burada, planda öngörülen yatırımların yüzde elliye yakın bölümünün dış kaynakla gerçekleştirildiğini vurgulamakta yarar bulunmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulanması sonucu gerçekleştirilen sanai üretim, dönemin toplam ithalatının hemen hemen yarıya yakınına oluşturmaktadır (Kepenek 1987: 63). Zaten devletçi sanayileşme politikasının temel amaçlarından birisi de, ithal edilmekte olan malların yerli üretimlerini gerçekleştirmektir. Bu nedenle Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda istenilen amaçlara ulaşıldığı söylenebilir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulanması sonucu, 1936 yılında yayınlanan ve 1938-1943 döneminde uygulanması planlanan çok daha geniş kapsamlı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu planda, birincisinden farklı olarak ara ve yatırım malları üretimine öncelik veriliyor, ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapıdaki gelişme ön plana çıkarılıyordu. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen fabrika sayısının da öncekine göre dört-beş kat fazla olduğu görülmektedir.

Bu planda yatırım yapılacak başlıca sanayi dalları ise şunlardı³:

- Makina sanayi,
- Ölçü aletleri sanayi,
- Metal işletme sanayi,
- Gemi yapım sanayi.

İkinci dünya savaşının tüm dünyada estirdiği olumsuz hava Türkiye'deki İkinci Beş Yıllık Sanayi Planına ilişkin uygulamaları etkilemiştir. Savaşın Türkiye'ye de yayılma tehlikesi karşısında yatırımlarla ilgili öncelikler değiştirilmiş ve planın uygulaması aksamıştır. Bu nedenle İkinci Sanayi Planının birincisi kadar başarılı olmadığı ve uygulanamadığı açıktır.

Açıklamalar

- 1 New Deal: Roosevelt'in 1928-32 ekonomik bunalımından sonra Amerikan ekonomisini yeniden yapılandırmak üzere getirdiği, ekonomiyle ilgili bir dizi yasa.
- 2 Sanayileşmenin sürükleyici ve temel girdisi olan demir-çelik ihtiyacını karşılamak üzere 3 Nisan 1937'de Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın temeli atılmıştır.
- 3 İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1936, Giriş Bölümü.

Kaynaklar

- ARIOBA, Ç. (1982), "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Cumhuriyet'in Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, A.Ü. S.B.F. Yay.,No:513, Ankara.
- BAŞAR, A. H. (1945), *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul.
- BAŞKAYA, F. (1986), *Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Birlik Yay., Ankara.
- BAŞOL, K. (1992), *Türkiye Ekonomisi*, İzmir.
- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, (1933-1938)*, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1936.
- Boratav, K. (1962), *Türkiye'de Devletçilik, 1923-50*, Ankara.
- CILLOV, H. (1965), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Ün. Yay., No: 1132, İstanbul.
- ERGİN, R. (1978), *Kemal Atatürk*, İstanbul.
- ERSOY, A. (1990), *İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi, ABAM Yay.*, İzmir.
- GÜLALP, H. (1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yay., Ankara.
- GÜRSOY, M. (1989) *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Metis Yay.*, İstanbul.
- HAMITOĞULLARI, B. (1986), *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Savaş yay. Ankara.

- HEATON, H. (1985), *Avrupa İktisat Tarihi, C 2*, Teori Yay., Ankara.
- Hiç, M. (1979), *Kapitalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye*, İ.Ü.İ.F. Yay., İstanbul.
- Hiç, M. (1981), "Atatürk'ün Ekonomik Alandaki Görüşlerinin Felsefi ve Siyasi Temelleri", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Ankara.
- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1936)*, Başvekalet Matbaası, Ankara.
- İLKİN, A. (1974), *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İ.Ü. Yay., No: 343, İstanbul.
- İNAN, A. A. (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Ankara.
- İNÖNÜ, İ. (1993), "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Dergisi, C II*, Sayı: 22,
- TEŞRİNİEVVEL, 1933, Gazi Ün. Yay., Haz.: Cem Alpar, Ankara.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri: I*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul
- KAZGAN, G. (1993), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul.
- KEPENEK, Y. (1987), *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Teori Yay. Ankara.
- KEYNES, J.M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra: Macmillan.
- KUYUCUKLU, N. (1985), *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul.
- LAUFENBURGER, H. (1941), *İktisadi Sahada Devlet Müdahalesi*, (Çev.: Zeki Apaydın), İstanbul.
- LEWIS, B. (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay. Ankara.
- MALTHUS, R. (1914), *An Essay on Population*, 2 cilt, Londra: J.M. Dent.
- SAĞLAM, D. (1973), "Cumhuriyet'in 50. Yılında Devletçilik", *Al T.I.A. Dergisi, Cumhuriyet'in 50. Yıl Özel Sayısı, C 5*. Ankara.
- SEYİDOĞLU, H. (1991), *Uluslararası İktisat*, İstanbul.
- Su, K. M., Mumcu, A. (1987), *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul.

- TEKELİ, İ. ve İlkin, S., (1983), 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara.**
- TEKELİ, İ. ve İlkin, S. (1981), Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.**
- TEZEL, Y. S. (1982), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950, Yurt Yay. Ankara.**
- TOKGOZ, E. (1995), Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara.**
- TUNCAY, M. (1993), Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Ankara.**
- ULUTAN, B. (1975), İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul.**
- YAŞA, M. (1966), İktisadi Meselelerimiz, İstanbul.**
- YAŞA, M. (1966), İktisadi Meselelerimiz, İstanbul.**
- YOUNGSON, A.J., (1960) The British Economy, 1920-1957, London.**
- ZARAKOLU, A. (1982), "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F Yay. No: 513, Ankara.**

The 1929 World Economic Crisis and Transition to Etatism in Turkey

Mehmet BULUT*

Abstract: The principles of the economic policy which applied during the early years of establishing process of the Republic of Turkey were shaped in the first Economic Congress in İzmir in 1923. This economic policy can be described as 'liberal' and was followed until the beginning of the 1930's. A new economic policy appeared in the new Republic during the 1930s. The state began to play an important role in the economy by following an 'etatist' economic policy. This article focuses on the internal and external dynamics of carrying out the etatist practices in Turkey during the period concerned. The main reasons of the etatistic economic applications are discussed, and the consequences are evaluated.

Key words: Etatism, economic crisis, economic policy, industrialization, industrial plan.

* *Başkent University - ANKARA*
mbulut@baskent.edu.tr

Мировой Экономический Кризис 1929 года и Переход к Национализации в Турции

Мехмет БУЛУТ, к.н., доцент*

Резюме. В Турции правила, связанные с экономическими политиками, проводившимися в первые годы после провозглашения Республики, были сформированы Измирским Экономическим Конгрессом в 1923 году. Эти политики, которые можно назвать тенденциозно-либеральными, продолжались до 30-х годов. Однако начиная с этого периода в Турции был осуществлён переход к “национализации”, т.е. к процессу, где государство занимало важное место в экономике. В этой статье проанализированы внутренние и внешние изменения, вызванные с переходом к национализации в Турции; другими словами, проанализированы основные причины новой политики, проводившейся в экономике. Наряду с этим в определённом размере рассмотрены результаты начального осуществления национализации.

Ключевые слова: национализация, экономический кризис, экономическая политика, индустрализация, план промышленности

* Башкентский Университет, факультет экономических и управленческих наук- АНКАРА

Osmancık Romanının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi

Yard. Doç. Dr. Tank ÖZCAN*

Özet : Modern psikolojinin önemli temsilcilerinden birisi olan Cari Gustav Jung'un arketiplerle ilgili kuramı, destan ve masal gibi edebi metinlerin çözümlemesinde büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Aynı zamanda metnin ait olduğu milletin ve insanlığın geçmişine ait önemli ipuçlarının ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar, zamanımızda arketiplerin kılık değiştirerek modern roman ve hikâye gibi edebi türler içerisinde de devam ettiğini göstermektedir. Biz, bu çalışmamızla Tarık Buğra gibi güçlü bir romancının "Osmancık" romanını arketipsel bir yaklaşımla ele alarak yeni bir inceleme yönteminin esaslarını modern romana uygulamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Arketipler, Tarık Buğra, Osmancık, roman.

Giriş

Edebi bir metnin çözümlemesinde günümüze kadar muhtelif yaklaşımlar söz konusu olmuştur. İnsan muhayyilesinin sınırsız gücü sanırım bundan sonra da pek çok çözümleme metotlarıyla edebi metnin dünyasına girecektir. İnsanın evrensel duygu, düşünce ve davranış kalıplarını oluşturan arketiplerin (Stevens 1999: 57) edebi bir metnin içerisindeki yuvalanışını incelemek metnin ve onun içerisinde şifrelenmiş olan insanlığa ait kolektif bilinçdışının unsurlarını çözümlmek bakımından önemlidir. Her millet, kolektif bilinçdışının bu gizemli alanından kendi hasletlerine uygun bir seçmeye girişmiştir. Böylece arketipsel alan, milletlerin karakterine ve tarihine uygun mitsel bir kurgulanmayı yaşamış-

* Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü -ELAZIĞ
tozcan@firat.edu.tr

tır. Arketip, sınıf, dil, din, ırk coğrafi konum, yahut tarihsel devir farkı gözetmeksizin bizden önce yaşamış olan insanların binlerce yılda oluşturdıkları duygu ve düşünce bakımından benzer olan imgelerdir-ruhsal kalıplardır- (Stevens 1999: 49). Bunlar insanın psikolojik hayatına istikamet veren temel hayallerdir (Kaplan 1992: 491). Modern psikolojinin kurucularından olan Cari Gustav Jung'un destan ve masal metinlerinin tahlilini yaparak çıkardığı bu ana modele, ruhsal yapıda görülen evrensel simge yaratma biçimi de diyebiliriz. Bu simgeler arasında şunları sayabiliriz: Kahraman ve maskeleri, yüce birey, yüce ana, mitolojik serüven, sınavlar yolu vb... Başlangıçta, mitsel bir tutum takınarak inanışlar manzumesi şeklinde görülen arketipler, ilâhi menşeli dinlerin ortaya Çıkmasıyla birlikte "mito-poetik" bir nitelik kazanarak sanatın alanında görünmeye başlamıştır. Destanların ve masalların dünyasında gördüğümüz arketipsel özelliklere, çağdaş romanın dünyasında da rastlamamız bundandır.

Mitleri, arketiplerin simgesel biçimleri olarak tanımlayan Joseph Campbell evrenin "mono-myth" (2000: 350) dediği tek bir Tanrısal mit üzerine kurulu olduğunu ve diğerlerinin bu mitin niteliklerinin zamanla kılık değiştirerek başka varlıklara yansımından oluştuğunu söylemektedir. Mircea Eliade de "ebedi dönüş mitosunu"ndan (1994:135) bahsederek Campbell'le aynı düşüncüyü paylaşmaktadır. İslâm'daki varlık, cevherin arazlarıdır, anlayışıyla da bütünleşen bu arketipsel öz, mitolojik simgelerin menşesini göstermesi bakımından önemlidir.

GELİŞME

Tarık Buğra'nın "*Osmancık*" romanında arketipsel sembohzmın mitolojik bir imgesi olan "the hero myth"ın (kahramanlık mitosunu) (Campbell, 2000: 355) önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. İlgili mitos, romanın baş karakteri Osmancık'ın şahsında gerçekleştirdiği serüvenini farklı niteliklere ve bu niteliklerin gerektirdiği farklı kılıklara bürünerek sürdürmektedir. Kendisini bölerek çoğaltan mit, romanın sonunda tek bir mitos olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölünme, gelişi güzel bir bölünme değildir. Aksine geleneğin ve evrensel değerlerin belirlediği dünyanın bir Çok mitolojisinde gördüğümüz benzerlikleri taşıyan ritmik bir bölünme-

dir. Biz, bu çalışmamızda çağdaş bir romanın dünyasında gördüğümüz "kahramanın sonsuz yolculuğu"nu (2000: 63) ve bu yolculuğun arketipsel sembolizm bakımından taşıdığı önemi ve anlamı üzerinde durmak istiyoruz.

Olay örgüsünün eşliğinde Osmancık adıyla karşımıza çıkan kahraman, daha sonraki aşamalarında Osman Bey ve Osman Gazi Han unvanlarını kazanmaktadır. Bu romanda, İslâmiyet'ten Önceki Türk Edebiyatı'nın destan dünyasında yer alan "alp tipi", İslâm inancıyla karşılaştıktan sonra "veli tipi"ne dönüşmektedir. Ancak olan ve olması gereken arasındaki bu büyük farklılığın, bir anda kapanmadığını ve kahramanın kişisel bilinçaltı ve kolektif bilinçdışında ferdi ve millî seviyede bir yığın tecrübeden geçirildiğini görmekteyiz. *"Arketipsel sembolizm bakımdan kahraman, hepimizin içinde saklı duran, yalnızca bilinmeyi ve yaşama katılmayı bekleyen tanrısal yaratıcı ve kurtarıcı imgenin simgesidir"* (Campbell 2000: 50). Bunun için onun şahsında olağan ve olağan üstü özellikler iç içedir.

Romanın başlangıcında, baş kahraman konumundaki Osmancık, serüvenden habersiz bir biçimde kendi benliğinin merkezinde dönmektedir. Ben merkezli kişiliğinin gereği olarak dıştaki çağrılara açık değildir ve "ferdi bilinçdışının bodrum katını oluşturan gölgesi"nin (Fordham 1994: 61) egemenliği altındadır. Bu dönemde gerçek gücünün ve kuvvetinin sahibi değildir. Aksine gücü, kuvveti onun sahibidir. *"Kavga aradığı görülmemişt; ama en önemsiz aykırılıkları ve aykırı bulduğu davranışları kavga sebebi sanıyor, sayıyordu. Gurur her şeyi idi; gururu için yaşıyordu."*(s.8) ifadesi onun kişiliğinin önemli ipuçlarıdır. Osmancık, kim olduğunu ve niçin dünyaya geldiğini bilmeden amaçsızca kara güçlerinin selinde sürüklenmektedir. Uyuyan bir karakterdir. Onun bu dönemine ait kişilik özellikleri, Ede Bah'nın anlatımıyla dikkatimize sunulmaktadır :

"Öfkenle avunuyorsun. Gücünü, kuvvetini öfkelerinle avutuyor, çürütüyorsun... Üç beş Rum, birkaç Germiyanlı tepeledin, yahut kaçırdın mı, yiğitsin gayrı... İşin tamam, için rahat. Çürüyorsun oysa." (s. 14-15).

Ede Balı, Osmancık'ı uyandırmaya çalışan, uyarıcı ve Türk destan dünyasında "Yaşlı Bilge Adam" kılığında gördüğümüz, "en öldürücü yaralara iyileştirici merhemi süren ve sonunda muzaffer olanı (kahramanı), büyük maceranın ardından normal yaşamın dünyasına ulaştıran Yüce Birey"dır (Campbell 2000: 20). Onun toplum içerisindeki konumunu Ertuğrul Gazi Çarpıcı cümlelerle vermektedir:

"Dinle oğul dedi Ertuğrul, doksanı bulan yaşına rağmen dinçliği zedelenmemiş sesiyle, Ede Balı'nın terazisi doğru tartar, dirhem şaşmaz. Bana karşı gel, ona gelme. Bana karşı gelirsen üzülür, inciririm; ona karşı gelirsen gözlerim bakmaz, baksa da görmez olur. Ede Balı soyumuzun ışığıdır. Var git şimdi. Şu dediklerimi de vasiyetim say, unutma." (s. 17).

Taşlaşan ve kendi ekseninde dönen Osmancık'la Türk toplumu adına duyan, gören ve düşünen Ede Balı, romanın giriş kısmında sürekli olarak karşı karşıya gelirler. Her iki karakterin şahsında gölge ve güneş zıtlığı söz konusudur. Kendi bilinçdışının karanlık dehlizlerinden bir türlü çıkmayı beceremeyen Osmancık, Ede Balı ile her karşılaştığında büyük huzursuzluk duyar. Çünkü o kendisinde olmayandır ve ona eksikliğini hatırlatmaktadır. Ancak kahraman henüz eşiktir ve Ede Balı'yı anlayacak olgunluğa erişmemiştir.

Bütün gücünü bedensel varlığından ibaret sayan Osmancık, meselelerini de kuvvetiyle çözmeye çalışmaktadır. Bu dönemde kahramanın yolunu bulmak için kullandığı somut semboller: At, kılıç, ok, bilek vb.; soyut semboller ise: Gurur, bencillik, öfke ve kibirden ibarettir. Kahramanın bu sembollerle yürüyüşünü sağlıklı bir biçimde sürdürerek hedefine varması mümkün değildir. Bunun için bir türlü eşiği aşarak yolculuğa çıkamaz.

Osmancık, ilk basamakta bilinçaltındaki kara güçlerinin tutsağıdır. Yüce birey konumundaki Ede Balı'nın uyarılarıyla kendisiyle bir hesaplaşmaya girer. İç monolog şeklindeki bu hesaplaşma, aslında kahramanın bilinçaltında yaptığı bir serüvendir. "Sivrikaya" kadar sivri, "Kartal Doruğu" kadar yüksek ve kaygan olan bu serüvende kahraman, her an düşebilecek bir

acemiliğe sahiptir. Ya kendi tekliğini (gölgesini) aşamayarak sıradan insan olacak ya da tekliğinden arınarak soyu ve ülküsü ile özdeşleşerek kahraman olacaktır. Artık Osmancık için uykusuz ve tedirgin geceler başlamıştır. Bütün maksadı düğümü çözmek ve ışığa kavuşmaktır (s. 18,31). Bir seçim, bir tercih değildir bu; yapının, yaratılışın zorlamasıdır. Karşı durmak zor; at sürmekten, ok üşürmekten, geyik yıkmaktan, güreşmekten, kalkan delmekten çok zor (s. 44).

Yüce Birey konumundaki dervişin ve Mihail Kosses'in uyarıları üzerine tekkeye gidişi, Osmancık'ın ferdi bilinçdışından çıkarak kolektif bilinçdışına uzanışıdır. Osmancık, gölgesini oluşturan kuvvetlerini inkâr etmemiştir. Aksine onunla yüz yüze gelmiştir. Önceleri bu güçlerinin egemenliği altında yaşarken; daha sonra onlarla uzlaşmayı tercih etmiştir. "*Gölge niteliğini tanıyarak bu güce olumlu bir yön vermiştir. Aksi halde itilen ve umursanmayan arketip gittikçe karanlığa gömülür, gömüldükçe kara gücü artar ve benliğin aleyhine büyüyerek onu baskısı altına alıp ruhsal gelişimini önleyebilirdi.*" (Gökeri, 1979: 19). Gölgeyle uzlaşarak onun gücünden faydalanmak yoluna gitmesi aslında içsel bir aşamadır. Ferdi bilinçdışının mezarından çıkan Osmancık, içsel serüvenini gerçekleştirmek üzere kopuşun sürekli olmadığı bir ayrılışı yaşamıştır. Tekke, yüce ananın vatanı; bir başka ifadeyle rahmidir. Osmancık, kolektif bilinçdışının rahmi konumundaki tekkeye doğru içsel bir serüvene çıkmıştır. Tekkede göreceği Malhun Hatun onu, aradığı diğer yarısı konumundaki animasıyla karşı karşıya getirecektir. "Anıma, erkeğin bilinçdışını bütünleyen dişi öğedir. Jung, erkeğin bilinçdışında kadının kolektif bir imajının var olduğunu ve onun bu imaj yardımıyla kadının doğasını kavradığını yazar" (Fordham 1994: 65). Kendisiyle sınırlı olan Osmancık, kendi dışına çıkmaya karar verdiği ilk anda animasıyla karşılaşır ve eksikliğinin sebebinin anlar. Kahramanın kendisini tamamlaması ve büyük serüvene çıkması için animasıyla bütünleşmesi gerekmektedir. Ancak bu da her şeyden önce, yüce birey ve Malhun Hatunun babası; aynı zamanda modern romanın norm karakteri konumundaki Ede Balı'yı ikna etmekle mümkündür. Ede Balı'ya göre ise;

""Osmancık, soyuna soylu, boyuna boylu, amma ki, kötü huylu. Öfkesine yenik, tek güttüğü benlik. Kavga düşküniüdür, kavgası benliği yolunadır. Güçlüdür, kuvvetlidir, akıllıdır; gücün, kuvvetin, aklın neye yaradığını merak etmez-- Vurur vurur, bir gün gelir vurulur. Bir gün gele, körün oku denk gele; bir gün gele, gaflat ala, çolak hançer böğür dele. O zaman Malhun Hatun ne ola ?... Can Malhun'a şehit dulu diyemezsin; aklanıp vahlanmana saygı bulamazsın. Malhun'uma kıy amam ben" (s. 94).

Osmancık, mitolojik sembolizmin yer altı ülkesine benzeyen tekkeden ya sevdiği kadını elde ederek geri dönecektir ya da bütün geriye dönüş yolları yüzüne bir bir kapanarak ölecektir (Hooke 1993: 40). Bunun için de kahramanın mitolojik macerasının geçiş ayinlerinde sunulan ayrılma-erginlenme (aşama)-dönüş ritmini gerçekleştirmesi gerekmektedir (Campbell 2000: 41). Yer altından çıkışın bir tek yolu vardır: Jung'un belirttiği; ruhsal gelişimini tamamlayarak, "bireyleşim sürecini" gerçekleştirmek" (Gökeri 1979: 17). Bunun için de aşama yapmalıdır. Aşamasını alnının akıyla gerçekleştirdiği taktirde yer altından (tekkeden) animasıyla (Malhun Hatun'la) bütünleşerek çıkacaktır.

Osmancık, kolektif bilinçdışının temsilcisi konumundaki Ede Balı tarafından bir dizi sınavdan geçirilerek benini, öfkelerini ve gururunu yenmesini başarır ve büyük bir ruhi arınma sürecini yaşar.

"Ve Osman artık, Ede Balı'nın ve Dursun Fakı'nın ve Kumral Abdal'ın ve Harlak dervişinin ve Aykut Alp'in ve babasının kendisinden ne istediğini, ne beklediğini bilmektedir.

Ve Osman artık kendisinden beklenilene götüreceği yolu, bütün öfkelerini bastıran bir hırsıyla, bilmek ve bulmak istemektedir. Çünkü Osman, artık bütünü anlamakta, kaal ü belâ'ya ve haşre kadar uzanan iki zaman ucunu kavramaya başlamaktadır; Osman silinmekte, Osman erimekte; Osman alınyazısına

*yönelmektedir; Osman arınmaktadır." (s. 102-103).
"Yavaş yavaş, ama kesinlikle değişmektedir."
(s. 104)*

Tekkede gördüğü düş, Osmancık için şifrenin çözümüdür. Ede Balı'dan yükselen ayın (Malhun Hatun) Osman'ın göğsüne girmesi ve dünya ağacı konumundaki çınarın dal budak salarak evreni kaplaması, Osmancık'tan Osman Gazi Hana uzanacak bir geleceğin müjdesidir. Cabale'in dediği gibi düş, gerçekten bir düştür; anlamını kendi içerisinde taşır; düş, yalnızca neyse odur; bir görünüş değildir; bir göz aldatmaca değildir; tersine tamamlanmış bir yapıdır (Jung 2001: 206). Dursun Fakı'dan Ede Balı'ya kadar bütün yorumlar aynı sonuca çıkmaktadır. Bunun farkında olan Osmancık'ın Ede Balı'ya söylediği; *"Ben, Ede Balı, ıldızlara varacak yolu bildim. Ben, Ede Balı, o yolu açmak için ne gerektiğini bildim...O yollara Zümrüd Anka gerek, Ede Balı. Benim Zümrüd Anka'm Malhun Hatun'dur; ver ki bana, dünyayı küçülteyim, Ede Balı... Ede Balı, Malhun Hatun'u bana ötesi için ver. Ede Balı, ben Malhun Hatun'u, gayrı, ötesi için isterim."* (s. 116) ibaresi, düşün içeriğinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Osmancık gerçek kişiliğini, niçin yaratıldığını, niçin ve nasıl yaşaması gerektiğini, artık, kavramıştır. Rüyasını tâbir etmiştir ve kabul etmiştir (s. 108).

Bilinç ve bilinçaltındaki serüvenini gölgesini tanıyarak ve animasıyla bütünleşerek tamamlayan kahraman (Osmancık), *"arayışını tamamlamış, nefisini, benliğini aşabilmiştir. O, bundan sonra kendisi için değil, soyu; soyunun ülküsü için yaşayacak, her türlü engeli aşmada Zümrüd Anka'sından güç alacaktır"* (Çetişli 2000: 189).

Kişisel bilinçdışının labirentinden büyük bir aşamayla çıkan kahraman, bu başarısının karşılığında Malhun Hatunla evlenir ve kurultay kararıyla beyliğe yükseltilir. Artık o, serüvenini (sonsuz yolculuğunu) Osman Bey olarak sürdürecektir. Kahramanın bundan sonraki yolculuğu "balinanın karnı" (Campbell 2000: 107) olarak adlandırılan kolektif bilinçdışında devam edecektir. "Ben" merkezli özne, taşlaşmadan ve kendi bedensel hapisanesinden kurtularak yoluna devam edecek başarıyı kazanmıştır. Bundan sonra kahramanın serüveni süresince

karşılaşacağımız mitolojik sembollerin, dış hayatın gerçeklerinin biçimlendirdiği somut simgeler olduğunu göreceğiz. İçsel serüvenin soyut sembolleri, somut sembollerle bütünleşerek kahramanın şahsında maddi ve manevi bütünlüğünü tamamlamıştır. Aynı semboller, kolektif bilinçdışının evrensel kökenli manevi dinamikleriyle, yaşanan hayatın maddi dinamiklerini de içermektedir. Kahramanın kazanması için maddi ve manevi bütün gücünü harekete geçirmesi gerekmektedir. Karşılaştığı ilk olumsuz güç: Kalanozdur. Kalanoz, kolektif bilinçdışının insani yönünü kaybetmiş; mutlak otorite ve zorbalıktan başka hiçbir gücünü barındırmayan "tiran arketipi"dir (Campbell 2000: 189). Osman Bey, gerçekleştirdiği aşamayla tiran olmaktan kurtularak tiranlaşan Kalanoz'a karşı savaşır ve arketipsel sembolizmin tiranını yener. Bu, bir yönüyle de ilahi kökenli dinlerdeki şeytanın ve mitolojilerdeki yer altı tanrısının mağlup edilmesidir. Evrensel kara gücü yenen kahraman, milli kahraman olma vasfını kazanmıştır. Artık o, milleti adına bu yürüyüşünü sürdürecektir. Bu aşamasıyla da Türklüğün tarihi seyri içerisinde gördüğümüz "kahramanlık arketipinin birinci aşaması olan alp tipinden başarıyla çıkarak veli tipine ulaşmıştır." (Kaplan 1991: C. 3: 120-131; 1992, C.1: 11-20). Bu, bir kopuş değildir. Aksine alp tipine ait özellikler veli tipinde de devam etmektedir. Bir bakıma manevi güçle maddi gücün birleşmesidir. "*Osmancık öfkesi, Osmancık atılganlığı, Osmancık cesareti ve Osmancık gururu Osman beği -elbette bırakmayacaktı; sadece, Osman beğin buyruğuna girecekti*"(s. 215). Gökçe Bacının "*Şükürler olsun Tanrı'ya ki, biz hemi Osmancığı, hemi Osman beği görmüştüzdür.*

Dahi bir niyazımız var; Osmancık Osman beği komaya, Osman beğ Osmancığı unutmaya." (s. 214) ifadesi, mevcut siyasi ortamın lider kişide maddi ve manevi güçlerin sentezine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Artık Osmancık ve Osman beği sağrı sağrıya ve at başı daima.. Osman beğin seçtiği yolda .. nice bin yoldaşın ve yiğidin önünde görürüz (s. 215).

Osman Beyin, kolektif bilinçdışındaki yolculuğunu sürdürmek üzere beğlerini çağırması arketipsel sembozhmin "grup-yüce birey" (Gökeri 1979: 84) sembolünü karşılamaktadır. Dede Korkut hikayesiyle Oğuz Kağan

destanında sıkça rastladığımız bu motif, Osmancık romanında da bir hayli işlevseldir. Büyük serüven öncesinde yapılan bu toplantıda Osman Beğ'in beğlerine söyledikleri onun kişiliğindeki değişimi göstermesi bakımından önemlidir:

"Ben, Erîuğrul oğlu Osman, and içerim ki, yolum hepimizin yoludur. Ben, Erîuğrul oğlu Osman, Tanrı bir, inanırım ki, bu yol ayrıtı, gayrdı, aşılmaz ve ayrıya gayrıya düşende ne kimseye beğlik kala, ne ad ne san kala. Ve, ben Erîuğrul Gazi oğlu Osman, derim ki, yücelik, ululuk cihad ganime tidir, ancak pay'taşıla; iek kişinin olmaya" (s. 199).

Kahraman, kendi boyuyla bütünleşerek büyük serüvenine onlar adına çıkmaya karar vermiştir. Bir iken çok. Çok iken bir olduğunun farkındadır. "...Kararım karardır; birinize kötülük edeni kendime ve Kayı'ya kötülük etmiş sayacağımdır ve onca davranacağımdır. Ve, ben, Ertuğrul oğlu Osman, and içerim ki, iyiliğimi iyiliğiniz, kazancımı kazancınız ve iyiliğinizi iyiliğim, kazancınızı kazancım bileceğimdir. İzin isterim" (s. 202). Soyu ve ülküsüyle bütünleşmenin iznini alan Osmancık, "yolcu yolunda gerek" (s. 202) ibaresiyle büyük serüveninin ikinci kısmını tamamlamak üzere yola koyulur. Karşısında kolektif bilinçdışının kara güçleri konumundaki Kalanozlar, Aya Nikola'lar, Aleksius'lar, Nikeforoslar, Harmankaya'nın ve öteki kentlerin papazları, tekfürleri dururken; yanında, kahramanlık mitosunun diğer temsilcileri: Mahmud Beğler, Konur Alp'lar, Gazi Rahman'lar, Sungur'lar, Saltuk'lar, Akça Koca'lar, Uruz Derviş'ler, Dursun Fakı'lar.. eşleriyle, çocukları ile, anaları, babaları ile..ve birbirlerine karşı tutumları, davranışları ile!"(s.324) hazır bulunmaktadır. Kahraman, Sivrikaya'da tohumu atılan ve gittikçe kesinleşip aydınlanan idrakin, sonsuza dek yaşaması ve uzanması amacıyla serüvenini gölgenin kara güçleriyle çatışarak sürdürür. "Zaman Osman beği umursamadan akıp gitse de Osman Beğ zamanın kendisi olmuştur; zaman, çünkü, benimlenen ve gittikçe yaygınlaşan amaçtır" (s.334). Sırasıyla Harman Kaya, Beştaş, Sorkun, Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ü fetheden Osman Bey, her aşamasıyla birlikte Osman Gazi Han olma yolunda başarılı bir biçimde ilerlemektedir.

Ertuğrul Gaziden Osman Gaziye uzanan arketipsel alanın milli kahraman (extravert) yaratma geleneği, bu kez de Osman Gaziden Orhan'a uzanır. Orhan, Osman Gazinin "iç-benlik miti"dir (Gökeri, 1979: 23). Çınarın ve kahramanın tohumudur. Kahramanın mikro-tipidir.O da kahraman gibi önce kendi gölgesini tanıyacak, daha sonra animasıyla (Holofİra-Nilüfer) bütünleşecek ve "büyük yolculuğuna" (s. 354) çıkacaktır. Arketipsel alanın içe dönük (introvert) manevi kahramanı ise Ede Balı'dan başlayarak Osman Gazi ve Alâaddin şeklinde bir gelişme gösterir. Her iki kahraman tipi, Osman Gazinin şahsında birleşip bütünleşmektedir. Böylece farklı maskeler altında çoğalmış olan mitos, tek bir kahramanın şahsında bütünleşerek asıl kaynakta olması gereken bir olma vasfını kazanır. Mitosun kahramanın şahsında üçlü bir dizgeselliğe sahip olması destan ve masal kültürümüzdeki üç motifinin romanın dünyasına yansıyan yüzüdür. Geleneksel yaratma ritmi, romanın içerisinde önemli bir motif olarak kendisini göstermektedir.

Arketipsel dişi ve yüce ana konumunda gördüğümüz romanın kadın karakterleri (Campbell 2000: 341), Osmancık'ın annesi Cankız ve Malhun Hatun'un şahsında temsil edilmektedir. Daha çok doğurgan, besleyici, koruyucu ve sınırsız bir sevgiye sahip tiplerdir. Yüce ananın yutucu ve yok edici (cadı ve büyücü) özelliklerinden uzak olan bu tipler, kahramanın bireyleşim sürecine olumlu katkıda bulunmaktadır. Cankız'ın oğlu Osman'a verdiği öğütler onun ilerdeki kişinğinin ipuçları niteliğindedir:

"Yasa kaptırma kendini. Olana kaptırma kendini. Dönüp arkana bakma. Sev..sevgin ayak bağı olmasın. Nankör olma..vefan ayak bağı olmasın. Var git şimdi; seni beklerler" (s. 153).

Dünyanın içinde yuvalanan kahraman, beninin eşiğinden çıkarak kolektif bilinçdışına uzandığı serüveninde erginlenme döneminin aşamalarını başarıyla tamamlamıştır. Kolektif bilinçdışının arketipleri, bir güneş gibi onun kara güçlerini aydınlatarak gölgesini tanımaya yardımcı olmaktadır. Başlangıçta gölgeden ibaret olan kahraman, milli-manevi ve evrensel değerleri özümseyerek Osman Gazi Han (Osman Şah Beğ) olma beratını alıyor. Mitolojik sınavlar başarıyla tamamlanmış ve kahraman kurtulmuştur. Aslında bu yeniden diriliştir.

Sonuç

Osmancık romanında gerek konunun seçimi gerekse kahramanın yolculuğuyla ilgili yazarın takip ettiği yöntem, arketipsel sembolizmin esaslarına uymaktadır. Bu da Tarık Buğra'nın roman konusunu ve kahramanını seçerken mensubu bulunduğu milletin değerleriyle evrensel insan tecrübesini başarılı bir biçimde uzlaştırmamasından kaynaklanmaktadır. Büyük sanat-kârların dünyasında görebileceğimiz bu hususiyet, Tarık Buğra'nın romancı kimliğinin edebiyatımız açısından ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Arketipsel alan geçmişte mitler, masallar yaratarak kendisini ve esaslarını yaşatacak bir semboller dünyası oluşturmuştur; bugünse aynı işlevi modern roman ve hikâyeler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Burada, yazarın rolünü basit bir anlatıcıya indirgemek büyük bir haksızlık olur. Yazarın bilinci, kolektif bilinçdışının barınağıdır. O, kolektif bilinçdışına ait arketipleri çağın ihtiyaçlarına göre yorumlayarak yeniden biçimlendiren yaratıcı bir muhayyileye sahiptir.

Osmancık romanı üzerine yaptığımız bu inceleme, arketiplerin geçmiş ve şimdi ile olan ilişkisinin canlılığını göstermektedir. Günümüz Türk romanının önemli eserleri incelendiği takdirde makalemizde bahsettiğimiz arketipsel unsurların varlığını görmemiz mümkün olacaktır. Böylece eski Türk düşünce dünyasıyla, insanlığa ait evrensel değerler arasındaki benzerliğin daha sağlıklı bir biçimde ortaya çıkarılacağına inanmaktayız.

Kaynaklar

CAMPBELL, Joseph (2000), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 463 s.

ÇETİŞLİ İsmail (2000), *Yeni Türk Edebiyatı Metin Tahlillerine Giriş Roman- Hikâye*, Kardelen Kitabevi, 196 s.

ELİADE Mircea (1994), *Ebedi Dönüş Mitosu*, (çev. Ümit Altuğ), İmge Kitabevi, Ankara: 189 s.

FORDHAM Frieda (1994), *Jung Psikolojisi*, (çev. Aslan Yalçiner), Say Yayınları, İstanbul, 157s.

- GÖKERİA.İ. (1979), *Arketiplere Dayanan Yeni Bir inceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 213s.
- HOOKE S.H. (1993), *Ortadoğu Mitolojisi*, (çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 189s.
- JUNG Cari Gustav (2001), *insan Ruhuna Yöneliş*, (çev. Engin Büyüki-nal), Say Yayınları, İstanbul, 254 s.
- KAPLAN Mehmet (1992), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, C.1, İkinci baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 578 s.
- KAPLAN Mehmet (1991), "Tip Tahlilleri", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, C.3, İkinci baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul: 204 s.
- STEVENS Anthony (1999), *Jung*, (çev. Ayda Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 160 s.

Analysis of Osmancık Novel, on Account of Archetypical Symbolizm

Yard. Doç. Dr. Tarık ÖZCAN*

Abstract: Cari Gustav Jung, considerable representative of modern psychology, whose theory related with archetypes ensures a great easiness in the analysis of literary text like legends and stories. it also contributes to bring to light the important clues about the post of the a nation that the text belong to and of mankind.

Nowadays, completed research indicates that archetypes continiu to survive by changing their appearance in literary works such as modern novels and stories .

in this study by archetypical aproacjh beginning to work on 'Osmancık' novel by Tarık Buğra, who is a strong novelist, we tried to apply the principle of new survey method to the modern novel.

Key words: Archetypes, Tarık Buğra, Osmancık, novel

* Fırat University Faculty of Science andArts -ELAZİĞ
tozcan@firat.edu.tr

Архетипно-символистический Разбор Романа "Османджик"

Тарык ОЗДЖАН, к. н., доцент¹

Резюме. Теория об архетипах Карла Густава Янга- одного из знаменитых представителей современной психологии- упрощает разбор литературных текстов, таких как эпос и сказка; а также помогает выявлению важных следов истории человечества и народа, которому текст принадлежит. Исследования показывают, что архетипы в изменённом облике продолжают занимать место в таких литературных видах как современный роман и рассказ. В этой статье мы рассмотрели роман знаменитого романиста Тарыка Бугры "Османджик" в архетипном подходе и попытались при этом применить основы нового метода анализа на современном романе.

Ключевые слова: архетипы, Тарык Бугра, "Османджик", роман.

¹ Фыратский университет, факультет естественных и гуманитарных наук, кафедра турецкого языка и литературы, Элязык-Турция

Şîraz'dan Hindistan'a Örfî'nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî

Yard. Doç. Dr. Necip Fazıl DURU*

özet: Türk edebiyatında ilk kez XVII. yüzyıl şairi Nef î tarafından keşfolunan Sebki-Hindi üslûbunun önemli isimlerine Örfî, hem bahsi geçen yüzyıl hem de daha sonraki yüzyıl Türk şairleri üzerinde önemli bir tesir bırakmış; Türk şiirinin kendini bulmaya başladığı bir yüzyılda bile, şairlerin zihinlerinde yer alan bir isim olma özelliğini muhafaza etmiştir. Bir çok Türk şairinin zirve kabul ettiği Örfî; şiirleriyle güldestelerde yer almış; beğenilen gazellerine ilaveler yapılmış; müşkil beyitleri ve özellikle bazı kasideleri şerh edilmiştir. Eleştirmenlere göre Örfî, Türk şiirinde en çok etkili olmuş Acem şairlerinden biridir.

Bu çalışma ile, hem klâsik Türk şairlerinin şiirlerinden hareketle Örfî'nin XVH. yüzyıldan itibaren Türk şairleri üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmış hem de Örfî'nin Sergüzeşt'i ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örfî-i Şîrâzî, Feyzî-i Hindî, İran Edebiyatı, şiir, Klasik Türk Şiiri, etki.

17. yüzyıl klâsik Türk şiirine bir üslûp olarak taşınan Sebki-Hindi ekolünün temsilcilerinden Örfî-i Şîrâzî'nin Hindistan'da geçen günleri; devlet adamları ve şairlerle özellikle de Feyzî-i Hindî ile olan ilişkileri, Nasır Beg'in biraderi Vakârî tarafından Saruhan Çelebi'ye anlatılmış; Çelebi de bunları *Münşe'ât* defterinde değerlendirmiştir. Bu çalışma ile, Örfî'nin sergüzeşti Eski Türk Alfabesinden, kullandığımız alfabeğe aktarılmış; giriş kısmında ise Örfî'nin Türk edebiyatı ve şairleri üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - ORDU
nfduru@hotmail.com

Örfî-i Şîrâzî'nin Kısa Hayat Hikâyesi

1555 yılında Şîraz'da doğmasına nisbetle, Şîrazî lakabıyla anılan Cemâluddîn Muhammed-i Örfî, X/16. asır İran şairlerindedir. Babası Zeynülâbidîn, hükümet hizmetinde, şer'î ve örfî kanunlara bağlı işlerle uğraştığı için, mahlası da babasının meşguliyeti ile alâkalı olmuştur.

Şîraz'da öğrenim gördü. Kendinden önce gelen İran ve Arap şairlerinin eserlerini inceledi. Molla Gayreti gibi, çağında yaşayan ünlü İran şairlerinin şiir ve sanat toplantılarına iştirak etti.

Şairlikteki maharetine ve sanattaki ustalığına rağmen Örfî'nin haşin ve mütekebbir oluşu ve mizacen kimse ile uyuşamaması, bir çok kimseyi kendisine düşman etmiş¹; muasırları ile mücadelelerinin çirkinleşmesi sebebiyle, maruz kaldığı hakaret ve Hind-Türk imparatorlarının himayesinin cazibesi, Örfî'yi memleketi terk ile Hindistan'a göçe mecbur kılmıştır. Örfî gibi şairlerin Hindistan'a gidişine sebep, iddia edildiği gibi yalnızca dinî baskılar (Dilcin 1986: 177) olmasa gerekir². Sîrûs Şemîsâ, buldukları yerde medih şiirinin bir getirişinin olmadığını gören şairlerin, geçim veya servet elde etme kaygısıyla Hind saraylarına yöneldiklerini söyler. Zira kaside ve medih o ülkede hâlâ eski şekliyle revaçtadır (Şemîsâ 1374: 285).

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türk-Hint imparatorluğu saraylarında Fars dili ve edebiyatının etkisi iyice artmış; Şif azlı Baba Figânî (Ö.1519), Feyzî-i Hindî, Nazîrî-i Nişâburî (Ö.1612) de Türk hükümdarlarından ve devlet adamlarından büyük itibar görmüşlerdir³. Bu dönemde Ekber Şâh'ın sarayındaki İran şairlerinin sayısının 170'e ulaştığı nakledilir (Dilcin 1986: 177).

Örfî, 993/1585'te Cîrûn limanından hareket edip, deniz yolu ile Ahmed-nagar'a gelir; sonra oradan Fath-pûr-Sîkrî'ye gider. Buraya yeni yılın ilk günü (19 Rebi-ul-evvel 993/11 Mart 1585) ulaşır. Orada Feyzî-i Hindî ile buluşur ve Feyzî onu Attok'a götürür. Ekber Şâh orada Yûsuf-zay Afganlılarına karşı girişilen hareketi kontrol altına almak için, 994 Muharrem'inin başında (1585), ordugâh kurmuş; Feyzî de bu sefere bizzat iştirak etmiştir.

Örfî önce, Mesîhuddîn Hakim Ebul-Feth'e ve onun 997/1589'da ölümünden sonra, Mîrza Abdurrahîm Hân-ı Hânân'a intisap eder. Bu zatı ona Hakim tavsiye etmiştir. Hân-ı Hânân, Örfî'ye iyilikle muamele eder ve itibar gösterir.

Neticede, Hind-Türk imparatoru Ekber Şâh onu hizmetine almış ise de, az bir zaman sonra, 35 veya 36 yaşlarında olduğu halde, 18 Şevval 999 (Ağustos 1591)'da dizanteriden vefat eder. Muahhar müelliflere göre ise Örfî zehirletilmiştir. Vecdî, hazırlamış olduğu *Külliyât'tâ*: "Hasetçiler ve dalkavukların, kendi amaçlarını gerçekleştirmeye engel gördükleri için, onu zehirleyerek öldürdüklerini" nakle-der (Cevahiri 1374: 26). Süleyman Nazif'in, *Tuhfetü'r-Rızâ*"yi kaynak göstererek verdiği bilgi de, Örfî'nin mesmûmen (zehirletilmiş olarak) öldürüldüğü yolunda-dır⁴.

Örfî, Lahor'da gömülür. 30 yıl sonra, İtimâdii'd-devle'nin veziri Mir Sâbir tara-fından kemikleri mezarından çıkarılarak Necef'e gönderilmiş, orada yeniden def-nedilmiştir⁵.

Türk Edebiyatında Örfî-i Şirazî

İran'da doğmuş, Hindistan'da gelişmiş ve İran'dan çok Hindistan, Afganistan ve XVII. yüzyıl Türk edebiyatlarında etkili olmuş (Dilcin 1986: 176-77); mana ve hayallerin inceliği ve derinliği, insan ruhuna eğilme, ızdırıp, tasavvuf ve mübala-ğa, yeni mazmunlar arama gayreti, dilde zarafet, uzun terkipler tercih etme (İpek-ten 1973:72) biçiminde hulâsa edilebilecek Sebk-i Hindî üslûbunun büyük şairle-ri Feyzî-i Hindî (Ö.1596), Sâib-i Tebrizî (5.1670), Şevket-i Buhârî (5.1695), Muhteşem-i Kâşânî (d.1556-0.1588) ve Örfî'nin edebiyatımız üzerinde zaman zaman büyük ve derin tesirleri olmuştur. O, Dîvân'ı ve külliyyatı⁶ ile, XVII. asrın ilk ya-rısından itibaren, Türk şairlerince tanınmağa başlamış; bilhassa Nef î tarafından örnek alınmıştır (Köprülü 1934: 324 ve 1928: 139; İpekten 1973: 72; Okumuş 1989: 111; İz 1967: XLVn-LIII; Levend 1988: 45; Toker 1996: 147; Karaisma-iloğlu 2001: 32). İran edebiyatı tarihinde ön planda yer tutan şairlerden olmama-sına rağmen, onun başka bir ülkenin şairleri üzerinde, *âdeta bir meslek ve mek-teb-i inşâ te'sîs edecek surette*, etkili olması da hayli dikkat çekicidir⁷.

Örfî (ve diğer 'Acem şairleri)'nin 17.yüzyıldan itibaren şairlerimiz üzerindeki te-siri, N. Sami Banarlı'nın 17. yüzyıl Türk edebiyatını anlatırken kullandığı: "*Dev-rin şairleri içinde, İran şiirine hâlâ bir göz atanlar eksik değildi.*" (Banarlı 1971: 651) ifadesindeki *göz atmadım* daha fazla bir şey gibi görünmektedir.

Kasidenin tekâmülünün Örfî tesiriyle olduğunu belirten Gibb, onun çıkışıyla Fey-zî-i Hindî, Câmî ve ilk üstadların hemen hemen üstünlüğünün kaybolduğunu savu-

nur (Gibb 1999: 178). Süleyman Nazîf ise, bütün İran şairlerini tartının bir kefesine, Orfî'yi de diğerine kor ve: "*Orfî'nin edebiyatımızda nüfuzu, iddia edebilirim ki, her 'Acem şâirinden (Sa 'di ve Hafız da dahil olduğu halde) ziyâde ve bariz hâldedir. Evvelâ Nefî doğrudan doğruya Orfî'yi taklid eder.*" (1335: 8, 1; 12: 1), der.

Molla Camî'den sonra, Türk şiiri üzerinde en çok nüfuz icra etmiş üç şairin (diğer ikisi Feyzî ve Sâib'tir) içinde Örfî de zikredilir. Durağanlaşmış şiir lisanına yeni bir çok tabirler ve edalar ilave etmeleri ve şairlerin o zamana kadar alışmış oldukları bedî beyan tarzını bir tarafa bırakıp görkemli ve tumturaklı ve manaca çok sanatlı bir ifadeyi onun yerine ikâme etmeleri, başka şairlerce örnek alınmalarına sebep gösterilir (Dâniş 1935: 478).

Nefî'(d.1572-ö.1635)'nin dışında; Râmî (Ö.1640), Fehîm-i Kadîm (d. 1627-Ö.1647), Cevrî (d.1595-0.1654), Şehrî (Ö.1661), İsmetî (Ö.1665), Nâilî-i Kadîm (Ö.1666), Neşâtî (Ö.1674), Mezâkî (Ö.1676), Sükerî (Ö.1686), Nâbî (d. 1642-Ö.1712), Nazîm (Ö.1727), Nedîm (Ö.1730), Vahîd Mahtûmî (Ö.1732), Münîf (Ö.1743), Salîm (d.1688-0.1743), Belîğ (Larissalı MehmedEmin, Ö.1758), Subhi-zâde Azîz (d.1735-0.1784), Erzurumlu Zihnî (Ö.1797), Şeyh Gâlib (d. 1757-Ö.1799), Nigârî (Karabâğî, d.1815-0.1885), Yenişehirli Avnî (d.1826-0.1883), Leskofçah Gâlib (d.1828-0.1867), Ziya Paşa (d.1829-0.1880), Hersekli Arif Hikmet (d. 1839-ö. 1903) gibi, içlerinde hem halk hem de dîvan tarzı eser veren bir şair ve çağının belirleyicisi şairlerin de bulunduğu azımsanmayacak çoklukta 17,18 ve 19. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde, Orfî'nin ismine sitayişkarâne bir şekilde rastlamak mümkündür.

Güftî (Ö.1677) de, *Teşrifâtü's-şu'arâ* adlı tezkiresinde, şairlerin şiir söylemedeki başarısını değerlendirirken, kıstas olarak Örfî isminden yararlanır. Beğendiği şairleri ⁱ *Örfî-i sâni*, *Örf-i Rûm* veya *şârih-i 'Örfî* biçiminde tebcil eder (Yılmaz 2002: 88, 125, 140, 145). Başka bir tezkire sahibi Rızâ (Ö.1671), Âlî (Adanalı, Hüseyin, Ö.1648) için: "*Müellefâtü dahi kasâid ve gazeliyyâtü gibi bî-şümâr ve beyne'n-nâs Örfî-i sâni deyu şöhret-şi'âr idi*", derken aynı şekilde, dönemi içinde Örfî ayarında kabul edilen bir şairden bahsetmektedir:

N'ola dilerse bana ey 'Âlî
Tâlib-i Rûm u ⁱ *Örfî-i sâni*

(E. Rıza 1316: 11-12; Kılıç 1998: 309)

Muallim Naci'nin '*âteş-zebân-ı şu'arâ-yı 'Acem^{ek}*' biçiminde takdim ettiği, bu yeni ve öncü şairi, az da olsa belli noktalarda tenkitten geri durmayanlar da vardır. Şemseddîn Sâmî: "*Şu'arâ miyânında büyük bir siy t u şöhret kazanmış ve kudemâ-yı şu'aranın mesleğine mugayir yeni bir çığır açmış ise de, çok istiareler kullandığından, maksadı teşbihâtın içinde kaybolur. Binaenaleyh, her ne kadar metin, ma'nîdar bazı eş'ârı var ise de, umumiyet üzere âsârı, zevk-i selim ashâbı indinde makbul değildir.*" derken, Örfî'nin yeni üslûbundan zevk almadığını da zımnen söylemektedir (Ş. Sami 1306: 3143). Şemseddîn Sami'nin bu görüşlerinin tamamen İran tezkirecilerinden aktarma olduğuna inanan Süleyman Nazîf: "*Örfî-i Şîrâzî'nin Dîvân'ını görmüş olduğuna pek şüpheliyim. Eğer okumuş ve zevkine, mezâyasına îsâl-i vukuf etmiş olsaydı, velev naklen ve tercemeten olsun, 'âsârı zevk-i selim ashâbı indinde makbul değildir' demekten tevakkî-i nefis ederdi.*" (1335: 11, 1) iddiasını ortaya koyar.

Şiir dilinde özel adların, insanlar için özel ve genel olmak üzere iki türden tasarım ve duygular taşıyabileceği belirtilir (Aksan 102). Bir kısım dîvan şairi de, Örfî'nin şiir çevrelerince kabul görmüş adından yararlanmak suretiyle, genel duyguları harekete geçirerek, kendi şairliklerine/şiirlerine dikkati çekerler. Bu anıslarda şairlerin, Örfî'yi okumuş olup olmadıkları genellikle belli ve önemli de değildir.

Tanzimat şairlerinden bazıları da Örfî şiiri ile bağlarını devam ettirirler.

Daha sonraki yıllarında klasik şiire yoğun eleştiriler yöneltecek olan Namık Kemal, Leskofçalı Gâlib'e yazdığı bir mektubunda, teşbih yapma noktasında Örfî'yi nasıl taklit ettiğini anlatır:

"...Esasen iltizâm ettiğim meslek Feyzi yoludur; fakat, bütün istilâhât-ı işrâkiyyeye hasrederek teşbih-i şâirânededen mahrumiyetini istemediğimden ekser yerlerinde, Örfî ve Nefî'nin teşbihâtuna ve bazı cihetlerinde Şevke t'in hayâlâtını taklîd eyledim... (Özgül 1987: 154)."

Namık Kemal'in Örfî hayranlığı, Süleyman Nazîf tarafından da dile getirilir:

"Namık Kemal Bey Örfî'nin ziyâde meftûnlarındandır. Mahdumları Ali Ekrem Beyefendi ile diğer âşinâlarının riya-yet ve şahadetini merhumun muharrerâtı da te'yîd ve tevsik eder. Henüz yirmi üç yaşlarında iken Kani Paşa-zâde

Rıfat Bey merhuma yazdığı bir mektupta Örfî'nin üç beyti münderiştir. Diğer yazılarında da Şâir-i Şîrâzî'den sık sık nakl-i ebyât ettiği görülür. Zâtını idrâk etmiş olanların rivayetine nazaran muhâveratında da Örfî'den muhabbetle bahseder ve münasebet düştükçe ebyâtını okurmuş (1335: 11, 1)."

Namık Kemal, *Tahrîb-i Hârâbat* mukaddimesinde, şair Nevres'in, şiire hâkimiyet noktasında 'Örfî'ye denk olabileceğini söylerken, şiirde zirve isim olarak Örfî'yi kabul ettiğini dolayısıyla haber verir (Kaplan 1987: 327-328):

Nefî'ye olur denilse lâyık
Türkisine Fârisîsi faik
Örfî'ye seza tutulsa hemdem

İntibah'tâ Meh-peyker'in evini anlatırken, Örfî'nin teşbihleri çok ve yerinde kullandığını hatırlatır: "*Güya ki bir tendürüst dilberin reng-i vücûdu gibi gayet açık pembeye boyanmış olan bu köşkû Örfî'ler, Şevket'ler görselerdi, sahile kurulmuş bir mâlike-i deryaya ve önünde olan körfezciğin suyunu, kenarı beline sarılmış da sair yerleri (hafifliği) cihetiyle sath-ı âba yayılmış bir ipek peştamala benzetirlerdi (Tanpınar 1982: 405).*"

Süleyman Nazif, Namık Kemal'in şiirlerindeki Örfî tesirini şöyle belirler: "*Namık Kemal Bey'in cezâlet-i üslûbunda dehâ-yı Örfî'nin nefîa-i feyzi pek ziyade göze çarpar (1335: 8, 1).*"

Peyâm-ı Edebî â&, Örfî-i Şîrâzî ile alâkalı on bir sayı süren tetkikinde Süleyman Nazif (d.1870-ö.1927), kendisinin de gençliğinde bir Örfî hayranı olduğunu itiraf eder: "*...Dîvân'ından intihâb ettiğim iki yüzü müteceviz beyti de yine o sırada (gençlik yıllarını kasteder) ezberlemiştim (1335: 8,1).*" Süleyman Nazif, özellikle *şebâbında* Örfî'ye olan tutkunluğunun, daha sonraki yıllarda nasıl değiştiğini, İ. Mahmud Kemal İnal'a gönderdiği tercüme-i hâlinde şöyle dile getirir: "*'Acemlerden Örfî ile, Fransızlardan Viktor Hügo şebabımda en çok sevdiğim şâirlerdendir. Fakat şimdi Sa'dî'yi Örfî'den; Anadol Frans ile Rumen Rolan'ın eserlerini Viktor Hügo'nun nesirlerinden ziyâde seviyorum.*" (İnal 1988: 1122).

Belâğat-i Osmâniyye müellifi Cevdet Paşa (d.1822-0.1895), gençlik döneminde medrese derslerinden başka, bilgi ve görgüsünü geliştirmek için tertip dışı bazı

dersler aldığını; Örfî (ve Feyzî) Dîvân'ını husûsî ders olarak okuduğunu; yaşadığı dönemde İran şairlerinin dîvânlarına ilgilerini şöyle dile getirir: *"..ve bazen dahi Şevket ve Örfî dîvânlarını okumak üzere şâir-i meşhur Fehîm Efendi 'nin Karagümriük'teki konağına giderdim* (1991: 13; Kaplan 1974: 454; İzgi 1997: 106)."

Cevdet Paşa, dönemin şeyhülislâmı Arif Hikmet Beyefendi'ye takdim eylediği *kasîde-i dâliyye*'sinde memdûhunun Örfî tabiatlı oluşuna vurgu yapar (1991: 19):

Enverî-nâtika nihrîr-i Harîrî-hâme
Muhteşem-şöhret ü ehl-i dil ü 'Örfî-inşâd
Ya'nî Arif Beyefendi-i kerâmet-kirdâr
Ki odur kâfile-sâlâr-ı kiram u emcâd

Bazı çalışmalarda da Örfî'nin şiirleri tahmis edilmiş, seçkilere alınmış veya şerh edilmiştir: Erzurumlu İbrahim Hakkı (d.1703-0.1780), *Mecmûatü'l-insânîyye fi Ma'rifeti'l-Vahdâniyye*, adlı güldeste nevinden eserinin Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlere ayırdığı ikinci bölümünde, Sâ'ib ve Şevket'in yanısıra Örfî'nin şiirlerine de yer vermiştir (Çelebioğlu 1988: 33-34). İran ve Osmanlı şairlerinin bazı şiirlerinin yer aldığı bir *Mecmu 'a*'da Örfî'nin şiirleri de bulunmaktadır (Karatay 1961: 263). Ziya Paşa da, *"Cihan beğestem u derdâ be-hiç şehri u diyâr"* kasidesini seçerek, *Harabaf*'in kasidelere tahsis ettiği birinci cildine koymuştur (S. Nazif 1335: 14, 1).

Güftî'nin, *"Şârih-i 'Örfî, hoş terane-i Rûm"* olarak tanıttığı Vak'anüvîs Abdurrahman Abdî Paşa'nın (Ö.1691), *Şerh-i Kasâid-i 'Örfî* isimli bir eserini Mehmed Tâhir bildirmektedir (1342: 98-99). Urfalı Ömer Nüzhet (Ö.1778) *Şerh-i Dîvân-ı 'Örfî'sinde*, şairin bazı kasidelerini şerh etmiştir (Karatay 1961: 83). Şârihi Ahmed Sabîh (Ö.1784) olarak tahmin edilen, *Şerh-i Dîvân-ı 'Örfî* adlı eserde Örfî'nin bazı şiirleri şerh edilmiştir (Karatay 1961: 83). Yine XVII. asır şairlerinden Mevlevî Adnî (Ö.1883), *Şerh-i Kasîde-i 'Örfî'sinde* Örfî'nin bir kasidesini şerhetmiştir (Ergun 1945: 257). Rodosî-zâde Muhammed'in de, Örfî'nin bir kasidesini şerh ettiğini A. Gölpınarlı haber verir (Ünver 1986: 15).

Nâbî, *Farsça Dîvançe-i Gazaliyyâfında* Örfî'nin de bir gazelini tahmis etmiştir (Karahan 1987: 45). Bir *Mecmu'a* içinde Kâmî (muhtemelen Kâmî Ahmed Çelebi, ö. 1579), tarafından Örfî'nin ilk beyti:

İkbâl-i kerem mî-gezed erbâb-ı himem râ
Himmet nehored ü nişter-i lâ vü na'am râ⁹

olan 'ra' redifli kasidesiyle; Mirza Ebul-feth için yazdığı Nevruzîyye'nin ve Mü'min Hân'a yazdığı hicviyenin şerhi vardır (Karatay 1961: 84).

Son dönem şairlerinden Salâhu'd-dîn (Ali Salâhuddîn Yiğitoğlu, d.1878)'in şairin bazı şiirlerine tahmisi vardır (Karatay 1961: 84). Eski valilerden, Diyarbakırlı Kadri Üçok da Örfî'nin:

Mâ leb âlûde beher tevbe negüşâyîm lîk
Bâng-i 'isyan mîzened nâkûs-ı istiğfar râ

beytinden mülhem olarak bir muhammes kaleme aldığını söyler¹⁰.

Prof. Dr. A. Nihad Tarlan (d.1898-0.1978) da, Örfî'nin:

Aşk kû tâ hîred per-endâzed
Ûd-ı şevki be-micmer endâzed
* *

Cihan beğestem u derdâ be-hîç şehîr ü diyâr
Neyâftem ki fûrûşend baht der-bâzâr

Kûy-i 'aşk est heme dâne vü dâm est încâ
Cilve-i merdüm-i âsûde haram est încâ
* *

Der çemen hûrusân encümeni sâhteend
Çeşm-i bed dur behişfî çemeni sâhteend

Cemâ'atî ki zi nâmûs u nâm mî-goftend
Be deyr-düş zi mesti vü câm mî-goftend

matla'lı bazı şiirlerini kısa kısa açıklamıştır¹¹.

Görüldüğü gibi, Örfî'yi okuma ve ona öykünerek yazma; kaside, gazel ve bazı müşkil beyitlerini şerhetme; bazı gazellerini tahmis etme geleneği Nef î ile başlamış, sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Şairler, şiirlerinde Örfî ismini üç farklı anlayışla kullanırlar:

î. Şair, şiiriyle Örfi'den de üstün olduğunu veya söyleyişinin Örfi tarafından bile kiskanılacağını iddia etmektedir:

XVII. yüzyıl, bazı Türk şairlerinin artık kendi kişiliklerine güvendikleri, İranlı şiir ustalarıyla boy ölçüşüp, onları geçtiklerini rahatça ileri sürebilecek bir psikoloji içine girdikleri dönemdir (Cengiz 1972: 505; Ergun 1931: 349). Şiirine güvenen her şair artık, bu Örfi bile olsa, İran şairlerinden üstün bir yanı olduğunu söyleme cesaretini kendinde bulmaktadır. Bütün bu telakkiye rağmen arada bir İran tesirlerinin ve Acemcenin üstünlüğü hakkındaki eski kabulün, bazı münferid tezahürlerine de şahit olunmaktadır (Köprülü 1999: 292).

Kendi şiirinin hayranı olan Nef î, *nezâket* ve *metanette* kelâmının Örfi'ye benzemediğini, başka bir tarz geliştirdiğini söylerken, Örfi'nin yeni üslûbuna da işaret eder:

*Nezâketde metânetde kelâmum benzemez asla
Ne 'Örfi'ye ne Hâkânî'ye bu bir tarz-ı âhardur*

Nef î, K.35

Yine Nef î, Örfi'nin şiirdeki hakkını teslim ederken, 'söz'ünün *ser-âmed* ve *mümtaz*' olduğunu söylemekten de geri durmaz. O, *hoş-lehçe* ise Nef î *depâkîze*- edalıdır. Nef î'nin, başka şairlere zaman zaman üstten bakışı, sanatına olan aşırı güveninin ve sanatçı gururunun bir ifadesi olarak kabul edilir (Mazıoğlu 1982: 124; Ün ver 1991: 68).

*Nef î ne söz edasına 'Örfî vü Hâfız'un
Amma benüm ser-âmed ü mümtâzdur sözüüm*

Nef î, G. 78/7

*Kalur mı yâ 'Örfiden söz söylemede Nef î
Hoş-lehçe ise ger o pakîze-edâdur bu*

Nef î, G. 100/7

'Hoş edâ'smm Örfi'yi kışkandıracağını iddia eden bir şair de Neşâtî'dir. Kasidelerin deki ifadelerden 'Acem şairlerini okuduğu, özellikle de Örfi ile ünsiyet peyda ettiği anlaşılan Neşâtî, onun bazı güç beyitlerini açıklamak üzere *Şerh-i Müşkilât-ı 'Örfiyi* kaleme almıştır (Ünver 1986: 13, 14, 19, 20). Yetiştirdiği şairlerden Nazîm tarafından da İran'ın önde gelen şairleriyle ve denk Örfi'yle bir tutulan (Ünver 1986: 36) Neşâtî, Örfi'nin Hind'e gidiş gerekçesi-

nin, kendisinin ortaya çıkışının verdiği korku olduğunu söyleme cesaretini bile gösterebilmektedir. Bu övünmenin kaynağında, İran şairlerinden üstün olma bilincinin değil, kasidelerinde Nefî etkisinin yattığını düşünenler de vardır (Ünver 1986: 20):

Bu hoş edâyile şî'rüm ki *reşk-i 'Örfî-i' dir*
Şikest iderse n'ola kadr-i nazm-ı Selmân'ı
Neşâtî, K.I, 34

Benem ki bîm-i zuhurumla *'Örfî-i Şîrâz*
Diyâr-ı Hind'e gidüp oldı rû-be-râh-ı 'adem
Neşâtî, K.21/36

Sünbül-zâde Vehbî, Neşâtî'nin son bey tindeki söyleyişi hatırlatan:

Hicâb idüp beni Şîrâz'da görünce hemân
Derûn-ı hâke nihân oldı *'Örfî-i fehâr*

bey tiyle, bunu nakleden Muallim Naci ve Faik Reşâd tarafından: "*Şîrâz'da 'Örfî'ye görünüp merhumu utancından yerin dibine geçirmek gibi sözler hiç bir zaman şairane inceliklerden (fikirlerden) ve hayâllerden sayılamaz*" denilerek tenkit edilmiştir¹². Vehbî, yine hoş karşılanmayacak başka bir beytinde, Örfî ile beraber Sa'dî ve Hafız'ı da hafife almaktadır (Beyzadeoğlu 1993: 34).

İşitmiş cânib-i Şîrâz'da azmüm şerm idüp *'Örfî*
Hemân Sa'dî vü Hafız ile *girmiş zîr-i kabrâya*

Hafife alma görüntüsünün gerisinde, söz söylemede en güçlünün o (onlar) olduğunu ikrar da yatmaktadır. *Sühan kavgası* için buraları bırakıp, ta Şîrâz'a gidişi de bunu göstermez mi?:

Gitdüm isbât-ı vücûd itmek için Şîrâz'a
Eyledüm *'Örfî-i fahâr* ile *gavgâ-yı sühân*
S.Vehbî, 117/73

Kasidesinin reklamını yapmak¹³ veya yakaladığı güçlü söyleyişi ilan etmek için, yine Örfî'nin şöhretinden istifade eden bir şair de Mezâkî'dir. Ona göre (bu) kasidesine, Örfî bile gıpta etmekten geri durmaz:

Görseler ger bu kasidem bana *reşk eyleri*
Örfî vü Tâlib ile Muhteşem-i Kâşânî
Mezâkî, K.9/71

Şairler yalnızca kendilerini medih maksadıyla değil, aynı zamanda memdûhlarının şiir gücünü somutlamak için de Örfî isminden faydalanırlar. Nâbî, Tanrı'nın memdûhuna Örfî ve Hakanî'den daha fazla *tab'-ı şerif* (şik kabiliyeti) verdiğini veya memdûhunun pervasızca Örfî ve Sâ'ib'in şiirlerine mana verdiğini söyler¹⁴:

İtmiş üstâd-ı ezel 'Örfî vü Hâkânî'den
Feyz ile *mertebe-i tab'-ı şerifin* ber-ter
Nâbî, C.I, T. 16/21
Ana Allah bir 'âlî tabî'at eylemiş ihsan
Ki beyt-i Sâ'ib ü 'Örfî'ye bî-pervâ *virtür ma'nâ*
Nâbî, OI, T. 16/21

Nasıl ki Nâbî, başkalarının şiirini yüceltmek için Örfî'nin sembol isminden yararlanmışsa, vefatı sebebiyle söylenen tarihlerden birisinde de, bu kıt'a Sâdik Efendi'ye aittir, bu kez de Nâbî, kasidelerinde zamanının Örfî'si olarak takdim edilir (Sevgi 1996: 116):

Sühandân-ı hakikat nükte-senc-i nüsha-i hikmet
Hüner-mend ü ma'ârif-pîşe ya'nî Hazret-i Nâbî
Gazelde Sâib ü 'Örfî idi *semt-i kasâidde*
Tasavvuf da Celâlü'd-dîn idi hikmetde Fârâbî

Subhi-zâde Azîz ise, Abdül-hamîd'i medhinde, onu hakkıyla vasfetmeye güç yetiremediğini anlatırken yine, Nef î ile birlikte Örfî'nin isminden de meded umar:

Edâ-yı hak ne mümkün padişâhum vasf-ı pâkinde
Eğer 'Örfî vü Nef î *çâresüzdür* 'ac-z-i ikrarı

S. Aziz, 41/35

Güftî bile, nazım ülkesine kendisinin Hakan(i) olduktan sonra, Örfî'nin şiirinin unutulduğunu söyleyebilmektedir:

Menem ol mülk-i nazma Hâkânî
Nazm-ı 'Örfî zemîn-i nisyânî

Güftî, 88

2. Şair, şiirinin Örfî'nin şiiriyle denk olduğunu iddia eder:

'Örfî-i Rûm" şeklinde kabul gören bir söyleyiş, şairin şairlik iddiasında bulunurken tercih ettiği bir ifade biçimidir ki, Örfî'nin adını duymuş olan hemen her şair bu ifade biçiminden faydalanır. Nef î ile birlikte Râmî de, Mezâkî de Rûm'un Örfî'si olduğunu öne sürerlerken, Örfî ayarında şairler olduklarına inanmakta mıdır; yoksa böylesi bir söyleyişin dile pelesenk olması mıdır, onları buna iten? Aslında 'Örfî-i Rûm ibaresinin bir denklikten daha çok bir benzerlik manası taşıdığını söylemek mümkündür.

Örfî dışında dengi olduğuna inanmayan Nef î, her halde klasik Türk şiirine Örfî-i Rûm tabirini yerleştiren kişidir. Şiirlerinde Sebki Hindî'nin etkisi görülmemesine rağmen, bu üslûbun en mühim şairlerinden Örfî'nin mağrur tavrını ve ahenkli ifadesini şiirine taşır (Mazıoğlu 1982: 124).

F. Tulga Ocak ise, Hind üslûbunu bizde tanıtan ilk kişi olarak Nefî'yi göstermekte, bu surette Nef î'de bu tarzın izlerinin olduğunu iddia etmektedir¹⁵. Süleyman Nazîf in tespitine göre Nef î, na'tlerinde Örfî'yi; kasidelerinde de Enverî'yi taklit etmiştir. Nef î'nin Dîvân'ının ilk şiirini oluşturan na't'ının, Örfî'nin meşhur na'tına nazire olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "*Her iki kasideyi tetkik ettim. Nef î'nin 'azamet-i beyânı huzurunda hayran ve mebhût olmakla beraber, Erzurumlu beni Şîrâzlı kadar i'câb ve teshir etmedi* (1918: Nu: 27-58, 519-520)." Ve Nef î ile Örfî'yi kıyaslamaktan: "*Nefî'yi cidden tebci edelim. O bizim büyük şairimizdir. Fakat üstadı olan şu 'arâ-yı 'Acemle arasında bir mukayese te 'sîs etmekten kendine olan hürmetimize hürmet en icinâb etmeliyiz* (1335: 12, 1)", diyerek kaçırır.

Süleyman Nazîf, *şaşırtma ve büyüleme* noktasında Örfî'yi daha başarılı bulsa da; Nef î, 'Acem belâgatçilerinin kasidesini görmeleri halinde, onun Rûm'un Örfî'si olduğunu teslimden geri durmayacaklarına inanır. Bu noktada, Nef î gibi düşünen Gibb, onun Farsça şiirlerinin Örfî ve Feyzî'nin hayranlıklarını kazanacak mükemmeliyette olduğuna inanır (1999: 350).

Süleyman Nazîf'in verdiği bilgi, Nef î'nin Örfî hayranlığını hayli belirginleştirir:

"Vaktiyle Nefî tarafından istishâb olunmuş bir 'Örf Dîvân'ı Nef î'nin el yazısıyla muhaşşâ ve mührüyle mahtûm olduğu halde 'ammizâde-i fâzılum Ali Emîrî Efendi üstadımızın 'irfân-ı ümmete vakfve teberru' ettiği kütübhâne-i bî-

nazîrinde mahfuzdur. İlk sahîfesinde Nefî'nin ta'lik yazısıyla ve surh mürekkeple şu sözler muharrer bulunuyor: 'Şehirde bundan mükemmel Divân görmedim. Sâkî-nâme 'si yoğidi. Anı dahi aşağısına yazdım. (Ve biraz aşağıda da yine o yazı ve siyah mürekkeple) Nefî-i fakır, ibaresi mesturdur. ¹⁶"

Râmî, Nefî'nin *tab'-ı pâkini* medhederken (*tab'm* şairin, doğuştan sahip olduğu şiir söyleme yeteneği yerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır) onun Örfî-i Rûm olduğunun, hem 'Acem hem de Rûm münekkitler tarafından tasdik edildiğini yineler:

'Örfî-i Rûm idüğüm cümle iderler teslim
Görseler ger bu *kasidem* bülegâ-yı A'câm
Nef î, K.50

O *tab'-ı pâk* ile 'Örfî-i Rûm olduğına hâlâ
'Acemde Rûm'da teslimi vardur cümle yârânun
Râmî, K.30/92

Örfî-i Rûm'em mukarrer mülk-i nazm içre bugün
Sözüme şâhid bu da'vâda lisânumdur benüm
Râmî, Kıt'a. 11/2

Zamanın Örfî'si olduğuna inanan bir şair de Neşâtî'dir. Örfî'nin şiiriyle kendi şiirini kıyaslarken *hem-pâye* ifadesini seçer. Çağının mucizeler söyleyen Örfî'si olduğunu, şiirlerinin en zeki şairlerce bile kıskanacağını söylemek suretiyle Örfî'yle benzerlik kurmaya çakşır:

ⁱÖrfî-i mu'cize-perdâz-ı zamanem ki ider
Şi'rüme reşk ü hased nâdire-sencân-ı fehîm
Neşâtî, K.9/29

Hudâvendâ zamânunda benem ol şâ'ir-i yekta
Ki nazmum olmada *eş'âr-ı 'Örfî* ile hem-pâye
Neşâtî, K. 10/40

Evliya Çelebi'nin: "*Gâyâ zamanının Örfî'si ve Sâib'idir*" biçiminde takdim ettiği Fehîm'in, Örfî'ye meftun olduğu, hatta çocuk denecek yaşta (bazı kaynaklar 10 yaşında olduğunu söyler) Örfî Dîvân'ının bir nüshasını istinsah ettiği veya et-

tirdiği, bunun için bir de manzum tarih söylediği zikredilir¹⁷. Fehîm (bu) *tab'(i)* ile ya Örfî veya Hâkânî olduğunu söylerse kendisine şaşılmasını söyler, veya Örfî'nin Acem'de benzeri olmasa da, Rûm'da denginin kendisi olduğunu iddia eder. Bu dönemdeki Acem şiir üstadlarını hiçe sayar gibi övünmenin temelinde, o devirlerde başlayan ve Türk şairlerinin Acem şairlerinden aşağı olmadığını ileri süren genel görüşün yattığını düşünmek mümkündür.

Ya '*Örfî*'yem ya Hâkânî disem bu *tab'* ile câ'iz
Ki itdüm Rûm u Mısr'ı gıpta-geh Şîrâz u Şîrvan'a
Fehîm, K.VD758

Misli yokdur 'Acem'de gerçi Fehîm
*Rûm'da 'Örfî'*ye nazîr benem

Fehîm, G.CCVI/16

Nef'î, Neşatî ve Fehîm'in kendilerini zamanın Örfî'si biçiminde takdim etmelerini bir dereceye kadar anlamak mümkünken; isimlerine tezkirelerde birkaç seçme beyti ile rastladığımız Sebzî (Ö.1679), Tâlib (Ö.1706), Vahid Mahtûmî (Ö.1732), (Sevgi 1996: 239) gibi şairlerin de Rûm'un Örfî'si oldukları iddiasına ne demek gerekir?

Sözde Sebzî '*Örfî-i Rûm* olduğın ey gonce-leb
Şâ'irân-ı dehri bir imtihan itsün de gör
Sebzî, NA, s. 191.

Himmet-i 'ârif-i Rûmî ile Tâlib çok mı
Rûmda *meretebe-i 'Örfî-i Şîrâz* bana
Tâüb, NA, s.273.

Halk-ı 'âlem bilsin işbu mefhûmı
Ki benem hâliyâ '*Örfî-i Rûmî*

V. Mahtûmî

Seyyid Vehbî, *Vekâlet-nâme*'sinde, muasırlarının kinlisinin lehinde, kimisinin aleyhinde bulunurken, kendisini Örfî ile denk tutma gafletinde bulunan Sa'dî'ye, dolayısıyla kardeşi Dürri (ö. 1725)'ye şu bey tiyle tarizde bulunur (Sevgi 1996: 133):

Kimi *hem-çeşm-i 'Örfî* add iden kendin velî bilmez
Köroğlı türkisiyle neydüğün Sa'dî Gülistanı

3. Şair, şiirinin (yaşamış olsaydı), Örfî tarafından bile kabul göreceğini iddia ederken, Örfî'yi tebcil ve takdis de eder:

Bazı şairler, uygun zeminlerde kadirşinaslık örneği göstererek, Örfî'yi medih-ten geri durmazlar. S. Nüzhet'in; Mevlânâ, Enverî ve Örfî'den mülhem olduğunu söylediği Cevrî'ye göre (Ergun 1945: 1057); *Örfî, söz bahçesinin kutlu bülbülü; yeni tarzın iki öncüsünden biri* veya Fehîm'in tabiri ile *turfâ* (alışılmamış yeni şeyler söylediğini kasteder) *bir rûhânî neşe; gazel üstadı; sehâr* (sözü ile büyüleyen), *üstâd-ı kâmil* veya Nedim'in ifadesiyle *nazma revâc* veren kişidir¹⁸.

*Gülşen-ârâ-yı sühan 'Örfî-i Şîrâzî kim
Bülbül-i kudsün odur nâdire-hem-destânı*

*Ey leşe zemzeme-i nükte-i eş'ânımı gûş
Ruhi keyfiyyet-i ma'nânun olur hayranı*

Cevrî, K.XXI/49-50

*Merhaba şi'r-i 'Örfî-i Şîrâz
Ki odur turfâ keyf-i rûhânî*

Fehîm, K.XVD742

*Bende hatm oldı sühan-güsterî-i tarz-ı cedîd
Gerçi kim Tâlib ile 'Örfî mukaddem geldi*

Mezâkî, K. 11/24

*Okunmaz oldı gazeller miyân-ı meclisde
Ne nazm-ı 'Örfî vü Tâlib ne şi'r-i Bakî var*

Mezâkî, G.II/7

Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı 'Örfî'sinde* Örfî'yi '*üstâd-ı sihr-beyân'* olarak anar: *"...bu fakîr-i dil-figâr Neşâtî-i bî-mikdâr üstâd-ı sihr-beyânın 'Örfî'nin ebyât-ı müşkilesinin şerhi bir mahdûm-ı bülehd-kadrin dest-yâr-ı hâhîşiyle bu üslûp ile kabza-i zuhura cilve ger olmuştur* (Onay 1992: 307)".

Es'ad-ı Erbilî (d.1847-0.1931), Farsça bir medhiyesinde Örfî'nin yanısıra, Sa'dî (Şîrâzî)'yi de zikretmekte ve her ikisini *'inciye ipe dizmekte ve cevherleri sıralamakta'* mahir kişiler olarak vasıflandırmaktadır (1991: 119):

*Der nazm-ı güher-pâre vü teslîk-i cevahir
Sa'dî ne çünân bûde vü 'Örfî ne çünîn est*

Zaman zaman Örfî'den üstün olduğunu da söyleyen Nefî, her fırsatta onun adını anarak, ona olan beğenisini ortaya koymaktadır. *Tuhfetü'l-uşşâk'ta* Örfî'nin, Hindistan'da kaleminin gücüyle imparatorları etkileyişini şöyle anlatır:

88) *Ne devlettir ki, 'Örfî'nin tefekkür hususundaki üstünlüğünü herkes teslim etmiştir. Hanlar hanı olan hamisinin bayrağı, onun kaleminin önünde secdeye varmıştır.*¹⁹

89) *Hülâsa mânâda mucizeler gösteren kuvvetli, pervasız bir şâirdir ki idrâkinin hatası hakikat ile dostluk eder.*

90) *Lâkin henüz o şüphe perdesinden dışarıya adım atmamıştır. Gösterdiği himmet ile mennan olan Allah'ın feyzinden recâyı kesmiştir.*

91) *Havsalası dar olduğu için en ufak bir tecellîye kani ve bununla mağrur oluyor. İrfânın noksanından, şiiri kendine münhasır biliyor* (Tarlan 1964: 192).

Örfî'nin doğrudan övgüsünün yanısıra, şair, söylediklerinin Örfî tarafından bile beğenilecek kıratta şeyler olduğunu söylerken Örfî'nin şahsında, sanki asıl payı kendine çıkarır! Gâlib, kasidede yeni bir söyleyişi denerken şairlere de '*Örfî-i sehhâr'* hatırlatmaktadır:

Kaside semtin ihya itmedür sayende maksûdî
Ferâmuş itdirem şâ'irlere '*Örfî-i sehhârî*

Gâüb, K.XV/33

Şehrî, şuh söyleyişinin, eğer Örfî tarafından görülse beğenileceğini; Nefî de Vöz'ünün Örfî'nin ruhunu şâd edeceğini umar:

Göreydi tâzegî-i nutk-ı şûhumı '*Örfî*
Ruh-ı necâbete eylerdi gurre-i tansın

Şehrî, K.I

Rûh-ı revân-ı '*Örfîyi* şâd eylesem n'ola
Reşk-i nevâ-yı Hâfız-ı Şîrâz'dur sözüm

Nef î, G.78/6

Yetiştığı edebî çevrede aradığını bulamayınca dikkatini 'Acem şairlerine çeviren Nâbî, *Hayriyye*'sinin *Matlab-ı Hüsn-i Kelâm-ı Mevzun* kısmında, geçmişteki ve

çağındaki İran şairleri hakkında ve tabî Örfi için de, övgü dolu ifadelerde bulunur (Kaplan 1995: 258; Mengi 1991: 26-27):

Şu'arâ-yı 'Acem'ün dîvânı
Hüsn-i ta'bîr ü ma'ânî kânı

Tâlib ü Sâ'ib ü 'Örfî vü Selîm
Feyzî-i Hind ü Nazîrî vü Kelîm

Tâze-gûyân-ı zamanda Şevket
Mâ'ni-i tazeye virdi suret

Neşâtî, Örfi'nin çizdiği yoldan yürüdüğünü belirtmek için kendisini *Örfî tabîath.* olarak takdim eder:

Benem ol *alem-ana şâ'ir-i 'Örfî-tabî'at* kim
Hayâlüm olmada revnak-rübâ-yı nazm-ı Hâkânî
Neşâtî, K. 13/31

Veya Nedîm, Üsküdar'da Fener Bahçesi'nin tamiri için yazdığı (h.1140) bir tarih kıt'asında, Örfi'nin, o yerin güzelliğini seyretmeden cihandan göçtüğünü söylerken, herhalde 'orasını' görüp de, en güzel tasvir edecek kişinin Örfi olduğuna inanmaktadır (Mazıoğlu 1992: 68-69).

Bunu seyr etmeden gitti cihandan neyleyim 'Örfî
Ki Kışmiriyyesin bârî edeydi âteşe ilkâ

Şairler bazan Örfi'den üstün yanları olduğuna, bazan onunla denk olduklarına inandıkları gibi, bazan da örnek alınacak tek şair olarak Örfi'yi görmektedirler. Şairin, sözünün gücünü somutlaması için Örfi, sembol bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örfi'nin Sergüzeşti'nin Değerlendirilmesi

Merhum Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun, fakültemiz kütüphanesine bağışlanan kitapları içinde yer alan, bir yüzü kullanılmış; 57 sayfalık bir deftere, kara kalemle yapılmış *Sergüzeşt-i Örfî* tercümesinin sonunda, defterle alakalı şu bilgiler yer alır:

"Bu sergüzeşti nakleden zât diyor ki: "Ben bu hâdiseyi Saruhan Çelebi'nin Münşe'ât defterinden naklettim ki, o da

bunu Nasır Beg'in biraderi Vakârî demekle meşhur olan Celâl Ağa'dan rivayet etmektedir." Nâkil: "Cenâb-ı Hakk'ın bütün âşıklara böyle bir ma'sûk ihsan etmesini dilerim", diyerek risalesine hatime veriyor.

Risaleyi yazan Kâmî ismindeki zat da 'Örfî için olan te'es-sürâtını şu beş beyitle anlatıyor.

"Ben "Örfî'nin bu sergüzeştini elemli göz yaşıyla yazdım. Çok acıyıp, soğuk bir âh çektikten sonra feleğe kızarak: "Ey müstebid! Bazılarına rahatça şeker yediriyor, bazılarına da bardakla zehir içiriyorsun!" dedim.

Kalem bu soğuk ahlara devam ederek kitabın ikmâlîne kadar göz yaşu dökmüştür.

Bu risale, Kamî-i nâ-kâmın kaleminden damlayan yaşların eseridir, dedim. Ve tarihini de gözümün bebeğiyle yazdım. 1214(1799)."

Bu bilgilerden başka, *Sergüzeştî* tercüme edenin, sahaf Hulusi (Karadeniz) Efendi olduğu, tercümenin 1935 yılında tamamlandığı, son sayfaya not olarak ilave edilmiş.

Örfî'nin Hindistan'a gidişinin ve orada devlet yöneticileri ve şairlerle, özellikle de Feyzî-i Hindî ile muhaverelerinin anlatıldığı risale, şayet hayal gücünü iyi kullanan bir Örfî fanatığı tarafından kaleme alınmamışsa, hem Örfî'nin Hindistan günlerini ve ölümünü aydınlatması bakımından, hem de Hindistan-Türk imparatorlarının sanat ve sanatçıya verdikleri önemi göstermesi açısından kıymet taşımaktadır.

Eserin müellifi Örfî'nin dönemi içindeki mümtaz konumuna şu şekilde dikkat çeker: *"Müteahhirinin en fazıl ve en tatlı şairi olan fesahat ve belagat meydanında feleğe top ulaştıran ve Hind'in sekiz yüz şairi arasında parlayarak Feyzî-i Hindî gibi meşhur bir şairi kendi hanesinde ilzam eden ve muhakkikînin reisi olup da Hakîm Senâyî demekle meşhur olan Hâce Hüseyin (ö. 996-1588) ile dahi pençeleşen..."*

Örfî, Hindistan seyahatine çıkmadan yedi ay önce, onun geleceği haberi Hindistan'da yayılmıştır bile. Ümera ve şuara onun beklemeye başlarlar. Örfî, La-

hor'a vardığında şuaradan Mir Nasır'a misafir olur. Hind'in melikü'ş-şuarası Feyzî'nin davetine icabet eder. Bu davette kendisi gibi Acem'den gelmiş, Melik Rahmî, Nişâbûrî, Hakîm Rûknâ, Tâlib-i Âmulî, Hakîm Hayrî, Enîsî, Sehhârî, Şevkî, Behiştî, Molla Tâhirî, Şâpûr-ı Tehrânî, Akânûr-ı Sıfahanî gibi şairler ve şiirden anlayanlar hazır bulunur. Bu şiir meclisinde Feyzi ve Örfî arasında söz düellosu yapılır. Sergüzeşt'in ilerleyen kısımlarında Örfî'nin Ekber Şah'la tanıştırılması; Şah'in şiire hevesi; şairleri yazmış oldukları şiirlerden dolayı ödüllendirmeleri anlatılır. Sergüzeşt'in belki de en önemli yanlarından biri, Örfî'nin Feyzî ait bir şiiri Ekber Şah'in huzurunda tenkid etmesidir ki bu sebeple Feyzî, Şah'in yanındaki itibarını yitirmiş; Örfî de kendi eliyle/diliyle ölümünü hazırlamıştır.

Sergüzeşt, Hindistan'daki edebiyat hayatının canlılığını; şiirin ve şairin o ülkedeki itibarını göstermesi açısından değer taşımaktadır. Türk asıllı Ekber Şah ve oğlu Selim içinse şiir ve şair neredeyse hayatlarının vazgeçilmez bir parçası gibi görünmektedir. Yoksa yüzlerle anılan şairin o ülkeye akın etmesi, uzun süre orada yaşaması nasıl izah edilebilir?

Süleyman Nazîf: "*Örfî-i Şirâzî hakkında iyi kötü en çok ma'lûmâtı ve en sahib intikadâtı yine bizim Osmanlı me 'hazlarımız cami 'dir'*" demekte ve Fehîm Efendi'nin muhtelif tezkirelerden cem' ve tedvin ile tercüme ettiği *Sefînetü'ş-şu'ara'*-dan bazı bilgiler nakletmektedir (1335: 10, 1). Bu nakledilen bilgilerin hemen bir çoğu da bahse konu olan *Sergüzeşt-i Örfî'den* alınmıştır.

Bu *Sergüzeşt*, nihayetinde sözlü bilgiler derlemesi olduğu için, kaleme alanın da bazı yerlerde kurgu gücünü kullandığı hissedilmektedir.

Örfî'nin bir ihtimal zehirlenmiş olabileceği bazı kaynaklarda zikredilmekte ise de, bir sebep gösterilememektedir (Şafi 1993: 482; Cevahiri 1374: 26). *Sergüzeşte* belirtildiği gibi Feyzî, saygın bir topluluğun önünde Örfî tarafından rencide edilmeyi sindirememiş ve Örfî'yi zehirlenmiştir. Şiblî Nûmânî de, gururu ve kibri sebebiyle Feyzî'nin, Örfî ile olan ilişkisini kestiğini nakleder (Cevahiri 1374: 7). Süleyman Nazîf, bu *Sergüzeşt'in* kaynaklık yaptığı anlaşılabilir bazı bilgileri, kabul edip kullanırken, Örfî'nin Feyzî tarafından zehirletilmesine inanmaz ve Örfî'nin niçin Feyzî tarafından zehirletilemeyeceğini ispata çalışır. Bunun Feyzî-i Hindî'yi *istirkâb* edenler tarafından *tasni'* edilmiş olmasını *muhtemel* görür (1335: 12, 1).

Bundan sonra gelen bilgi, yine kaynaklardaki verilerle farklılık arzeder. Meddahı Örfî'nin katilini, Şehzade Selîm'in on gün sonra Deken'e yakın bir yerde adamlarıyla birlikte oklayarak öldürdüğü nakledilirken; Örfî'nin vefatı ile Feyzî (ö.1595)'nin vefatı arasında yaklaşık dört yıllık bir süreyi izah, mümkün görünmemektedir.

Sergüzeşt boyunca devam eden Örfî ve Feyzî arasındaki mücadele, belirgin bir şekilde Örfî taraftarı olduğu anlaşılan anlatıcının da gayretiyle, hep Örfî lehine sonuçlanmaktadır. Ziya Paşa ile Süleyman Nazîf'ten alınan iki örnek, Örfî ile Feyzî arasında kıyaslamaların Türk şiirinde de devam ettiğini gösterir.

Ziya Paşa (d.1829-0.1880), *Ahvâl-i Şu'arâ-yı İrân* başlıklı, İranlı şairleri anlattığı bir mesnevisinde, Hindli olmasına rağmen, Feyzî'yi de İranlı bir şair gibi düşünür ve Örfî ile Feyzî kıyaslamasında reyini, kendi tabiatine yakın bulunduğu Feyzî'den yana kullanır:

Feyzî ile 'Örfî hem-'inandır / Ser-cümle-i âhirü'z-zemândır
Feyzî'de belagat ü taravet / 'Örfî'de uzûbet ü halâvet
Feyzî'de mevâ'ız âteşindir / 'Örfî'de kasideler metindir
Amma aranırsa evleviyyet / Feyzî'de kalır yine fazilet
Feyzî mu'acem iken serâpâ / Tefsirine nokta konmaz asla
Buldu o yegâne-i fazilet / Şakirdi yedi ile şehâdet

(Göçgün 2001: 78)

Süleyman Nazîf: "*Tevhid ve na'ti ile müştehir olan Feyzî-i Hindî'nin 'Örfî-i Şîrâzî'ye şâiriyetçe ercahiyyeti pek de müsellemlen olmasa gerek (1335:11,1)*", diyerek bu noktada Ziya Paşa gibi düşünmediğini belirtir ve Örfî'nin üstünlüğüne inanır: "...*hâfîza-i a'sârda yaşayan bu na't-ı şerîf de dahil olduğu halde Feyzî-i Hindî mu'asır ve mücâdil olan 'Örfî-i Şîrâzî'nin eş'arına mu'âdil âsâr vücûda getirememiştir (1335: 11, 1)*" görüşünü ortaya koyar.

Sonuç

Nefî'nin keşfederek, Türk şairlerine tanıttığı Örfî-i Şîrâzî'nin, hem 17. yüzyıl hem de sonraki yüzyıllar şairleri üzerindeki tesiri ve onlar indinde değeri sanıldığından fazladır.

Divan şiirinin devrini tamamlamasından sonra bile, Farsça bilgisine sahip şairlerin bir çoğu Örfî'yi okumuş; şiirlerine nazireler yazmış, gazellerini tahmis etmiştir. Şiirde büyüklüğü Osmanlı şairleri ve münekkitlerince tasdik edilmiş olan bu şairin şiirleri güldestelerde yer almış; bazı müşkil beyitleri ve kasideleri şerh edilmiştir.

XVII. yüzyıl, Türk şairlerinin İran şairleriyle boy ölçüşebildikleri, kendi içinden muhteşem örnekler çıkarabildikleri, kısaca orijinal söyleyişleri yakalayabildikleri bir yüzyıl olmasına rağmen, yine de Divan şiiri ömrünü tamamlayıncaya değin, Örfî, Şevket, Sâib gibi bazı İran şairleri unutulmamış, her zaman okunmuş, hatırlanmış ve örnek alınmıştır.

Açıklamalar

- 1 Dâniş, 1935:478; Ocak, 'Örfî'nin İran edebiyatında hırçınlığı ve kötü dilliliğiyle tanındığını; mağrur tabiatı sebebiyle çağdaşları arasında seilmeyen bir kişi olduğuna işaret eder. (1991:23-24); Dâniş, Sa'dî başta olmak üzere, Enverî, Ebu'l-Ferec, Hâkânî gibi bir çok büyük İran şairine kendisinin üstünlüğünü şiiriyle ilan etmesi sebebiyle, milli ve edebî şairlerinin böyle tezlil ve tahkir edilmesinden hoşlanmayan İranlıların 'Örfî'yi sevmediklerini söyler (1935:478).
- 2 Safavîler döneminde siyasî hâkimiyetin tamamen saltanat dışında, Şîî hocaların ellerinde toplanması; bu hocaların da tasavvuf ve şiire karşı cephe alarak hürriyet mefhumunu ortadan kaldırmış olmaları, şairlerin daha hür buldukları Hindistan'a hicretine sebep olmuştur. Fakat bu sebep, Hindistan'a giden her şair için genelleştirilmemelidir (Milâni 1961:11-12).
- 3 Hind üslûbuna mensup şairlerden yalnızca Örfî, Sâ'ib, Kelim, Tâlib-i Amûlî, Nâdirî, Selîm Hindistan'a gitmişlerdir (Milani 1961: 1; Mazioğlu 1982: 123).
- 4 S. Nazîf 1335: 10, 1; Ferit Kam da Örfî'nin Feyzî tarafından zehirletildiğini kaynak zikretmeden söyler: 1998: 102.
- 5 Bu çalışmada Örfî'nin hayatı yeniden yazılmak gibi bir amaç güdülmeyeceğinden, Örfî ile ilgili bilgiler, şu kaynaklardan hulâsa olarak derlenmiştir: Şafî 1993:481-482; Cevahiri 1374:4-39; Vanlıoğlu 1994: 325-326; Mu'în 1371: 1172; Dihhuda 1341: 180-181; M. Larousse 1990: 769-770.

- 6 Örfî Külliyyâtı, *Divân*'ın dışında *Mecmau'l-ebkâr* adlı Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ını takliden yazılmış bir mesnevi, *Husrev ü Şîrîn* ve *Nefsiyye* (mensur bir eser)'den oluşur. *Divân*'in içinde yer alan *Sâki-nâme*, bazı kaynaklarda bağımsız bir eser gibi gösterilir. (Dihhudâ 1341:180-181); S. Nazîf, kaynaklarda *Husrev u Şîrîn* olarak geçen eserin, niçin *Mesnevi-i Ferhad u Şîrîn* olması gerektiğini, elindeki nüshadan hareketle ispata çalışır. (1335: 2) Bu eserin birçok yazması İstanbul ve Avrupa kütüphanelerinde bulunmaktadır. (Nakleden: Timurtaş 1961: 81. Yalnızca Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 'ndeki çok sayıdaki Örfî Külliyyatı bile Örfî'nin Osmanlıda nasıl kabul gördüğü hususunda bize bir bilgi verebilir: A. 2655, R. 974, R. 975, R. 981, R. 976, R. 980, R. 979, R. 978, R. 977, H. 944, H. 945, H. 319. (Karatay 1961: 2276-280.) Yine hem Osmanlı, hem de Acem şairlerinin şiirlerinin yer aldığı güldestelerde de Örfî'nin kasîde, rubai ve bazı güç beyitlerinin hail ve izahına rastlamak tabiidir. *Mecmu'a-i eş'âr*. H. 1074, H. 1142, E.H. 1456. (Karatay 1961:312-313, 318); Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde de Örfî'nin bazı eserleri bulunmaktadır: *Dîvân-ı Örfî*, Yz. A384/1, *Mecmau'l-ebkâr*, Yz. A384/2. (Cunbur 1999: 373, 383-384)
- 7 Timurtaş, 1961:80; S. Nazîf, 1335: 1; Bu ifade Örfî'nin kendi ülkesi şairleri üstünde hiç etkisi olmadığı manâsına da gelmemelidir. Örfî, yine Hind ekolünün müntesiplerinden Şevket-i Buhârî'nin kendisine örnek aldığı bir isimdir. (Milâni 1961:8)
- 8 M. Nâcî, 1308: 215-216. S. Nazîf, Muallim Naci'yi de Örfî'nin perestişkârları arasında sayar (1335: 11, 1).
- 9 Bu 48 beyitlik na't, Külliyyât (Cevahiri 1374)'ta ikinci kasîde olarak 'Der Sitâyîş-i Hazret-i Resul' başlığıyla yer almaktadır (Cevahiri 1374: 8-10).
- 10 Onay 1992: 231-232; Bu şiir Külliyyât (Cevahiri 1374: 205)'ın ilk gazeli olarak yer alır.
- 11 Prof. Dr. A. Nihad Tarlan'in el yazısı ile kaleme alınmış, Şevket-i Buhârî, Hâtîf-i Isfahânî, Sâib-i Tebrîzî'nin şiirlerinin çeviri ve kısa açıklamalarının yer aldığı bu defter, Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun fakültemize bağışlanan kitapları arasından çıkmıştır.

- 12 M. Naci 1995: 93; Faik Reşad 320; Bu beyti okuyunca insanın aklına 'etme bulma dünyası' deyişi akla gelmektedir ki, Örfî de 'bir beytinde Sa'dî'yi aynı üslupta incitmektedir: Nâzeş Sa'dî bahşet hâk-i Şîrâz ez-çe bûd/ Ger nemî dânest bâşed mevlid ü me'vây-ı men (Eğer Sa'dî, Şîrâz benim mevlidim ve vatanım olacağını evvelce bilmemiş olsaydı, bir avuç Şîrâz toprağıyla hiç o kadar iftihar eder miydi?) (Dâniş 1935: 478).
- 13 Şimdilerde buna promosyon (satış artışını sağlayan unsurlar) yapmak denilmekte.
- 14 Örfî'nin şiirlerini manalandırmanın ne denli zor olduğuna Süleyman Nazîf de işaret eder: *"Ekser ebyât-ı kasâidi mesâil-i fenn-i hikmete dokunduğundan zamanımızda suhanver görünen yârân me 'ârî-i eş 'arını fehmden kâsirdirler. Egerçi her biri meydân-ı nazm u eş'arın pehlevânı olup amma Örfî'nin bir beyti ma'nâsını hail ve izah edemezler."* (1335: 11, 1).
- 15 Ocak, şiire yeni, kullanılmayan kelimeler dahil etmeyi bu tarzın bir hususiyeti olarak belirtir ve Nef î'nin şiirlerinden örnekler verir (1991: 18, 30).
- 16 S. Nazîf, 1335: 8, 2; Nef î, Örfî'nin dört kasidesini tanzir etmiştir. S. Nazîf in de belirttiği gibi na'tlarından biri, Örfî'nin Na'tına naziredir. Raşîyye kasidesi de Örfî'nin Ebu'l-feth Geylanî için yazdığı kasidedeki at tasvirlerini andırır (İpekten 1998:71).
- 17 Sevgi 1996: 95; Üzgör 1991: 4; S. Nazîf, bu tarihin 1047 olduğunu belirtir: 1335: 13, 1.
- 18 Pâdşâhım iki şâirdir veren nazma revâc / Merzbûm-ı Hind'de 'Örfî A'cem'de Enverî (Gölpınarlı 1972: K.IV).
- 19 Ocak'ın bu beyti çevirisi daha doğru görünmektedir. Çünkü A. Nihad Tarlan, Hân-ı Hânân'ı özel ad olarak düşünmemiştir. (Düşünce hususunda Örfî ne devletli bir şâirdir. Onun kalemine Hân-ı Hânân (Hint İmparatorunun lakabı) bayrağı secde etmiştir) (1991: 22-23).

Kaynaklar

- ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim (1985), *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr*, Ankara: Gazi Üniv. Yay.
- Ahmed Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir, 40-Tetimme*, Ankara: TTK Yay.
- AKSAN, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara.
- ANSARI, A. S. (1995), "Feyz-i Hindî", *TDVİA*, C.12., İstanbul, ss. 524-525.
- AYAN, Hüseyin (1981), *Cevrî, Hayatı Edebî Kişiliği; Eserleri ve Divan'ımn Tenkidli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniv. Basımevi.
- BANARLI, N. Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cü, İstanbul: MEB Yay.
- BEYZADEOĞLU, S. Ali (1993), *Sünbül-zâde Vehbî*, İstanbul: İklim Yay.
- BİLKAN, A. Fuat (1997), *Nâbî Dîvân'ı*, C.I-H, İstanbul: MEB Yay.
- BEVERİDGE, H. (1993), "Feyzi Şeyh", *İA*, C.IV, İstanbul: MEB Yay., ss. 592-593.
- CENGİZ, Vecdî" (1374), *Külliyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ 'Örfî-i Şîrâzî*, ır ân: İntişârât-ı Kitâb-hâne-i Senâî.
- CUNBUR, Müjgan vd. (1999), *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu*, Ankara: TDK Yay.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1988), *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Ankara: KTB Yay.
- ÇnTÇİ, Hasan (2002), *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Ankara: KB Yay.
- DANIŞ, Hüseyin (1935); "'Urfî", *Yolların Sesi*, S.26, İstanbul, ss. 478, 487.
- ÇELTİK, Halil (1998) *Ö. Ferit Kam ve Asâr-ı Edebiye Tetkikatı*, Ankara: KB Yay.
- DİHHUDÂ, Ali Ekber (1341), *Lugat-nâme*, C.34, 37, Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, ss. 180-181, 366.
- DİLÇİN, Cem (1986), "Dîvan Şiirinde Gazel", *Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II*, S.415-416-417, Ankara: TDK Yay.
- Erbîlî (Muhammed Es'ad-ı) (1991), *Dîvân-ı Es'âd (Farsça)*, İstanbul: Erkam Yay.
- ERDEM, Sadık (2001), *Subhi-zâde Azîz ve Dîvân'ı*, İsparta: Fakülte Kit.

- ERGUN, S. Nüzhet (1945), *Türk Şairleri*, C.I-HI, Ülkü Basımevi.
- ERGUN, S. Nüzhet (1931), *Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri*, İstanbul: Suhulet Kit.
- EROL, Erdoğan (1994), *Sükkerî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara: AKM Yay.
- Esseyyid Rıza (1316), *Tezkire-i Rızâ*, Dersâadet: İkdâm Mat.
- Fâik Reşad, *Eslâf*, Haz. Ş. Kutlu., 1001 Temel Eser, İstanbul.
- GİBB, E. J. Wilkinson (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi*, Çev. Ali Çavuşoğlu, Cin, Ankara: Akçağ Yay.
- GÖÇGÜN, Önder (2001) *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri*, Ankara: KB Yay.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1972), *Nedim Divân'ı*, İstanbul: İnkılap ve Aka.
- HAMAMÍ, Erdal (2001), *Râmî Divânı*, Ankara: KB Yay.
- İNAL, İ. Mahmud Kemal (1988), *Son Asır Türk Şairleri, CI-JV*, İstanbul: Dergâh Yay.
- İNCE, Adnan (1994), *Mirza-zâde Salim Divân'ı*, Ankara.
- İPEKTEN, Haluk (1973), *Nâil-i Kadîm Hayatı ve Edebî Kişiliği*, Ankara: Atatürk Univ. Edb. Fak. Yay.
- İPEKTEN, Haluk (1990), *Nailî Divân'ı*, Ankara: Akçağ Yay.
- İPEKTEN, Haluk (1998), *Nef'i Hayatı-Sanâtı-Eserleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- İZ, Fahir (1967) *Eski Türk Edebiyatında Nazım I*, İstanbul.
- İZGİ, Cevat (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim I*, İstanbul: İz Yay.
- KAPLAN, Mahmut (1995), *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara: AKM Yay.
- KAPLAN, Mahmut (1996), *Neşâtî Divân'ı*, İzmir: Akademi Yay.
- KAPLAN, Mehmet vd. (1974), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C.I, İstanbul: İÜ Edb Fak. Yay.
- KAPLAN, Mehmet vd. (1978), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C ü, İstanbul: İÜ Edb Fak. Yay.
- KARAHAN, Abdülkadir (1987), *Nâbî*, Ankara: KTB Yay.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2001), *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yay.

- KARATAY, F. Edhem (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Katalogu*, İstanbul: TSM Yay.
- KARATAY, F. Edhem (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*, C.II, İstanbul: TSM Yay.
- KILIÇ, Filiz (1998), *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Akçağ Yay.
- (Köprülü-zâde), M. Fuad (1928), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1934), *Dîvan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1999), *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Yay.
- KÜÇÜK, A. Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: TTK Yay.
- MACİT, Muhsin (2001), *Erzurumlu Zihnî Divân'ı*, Ankara: KB Yay.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1992), *Nedim'in Dîvan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Ankara: Akçağ Yay.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1982), "Eski Türk Edebiyatı", *Türk Ans.*, C.XXXH, Ankara, ss. 80-134.
- Mehmed Tahir (1333-1342), *Osmanlı Müellifleri*, CH-HI, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- MENĞİ, Mine (1991), *Dîvan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara: AKM Yay.
- MERMER, Ahmet (1996), *Mezâkî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan'ının Tenkidli Metni*, Ankara: AKM Yay.
- Meydan Larousse (1990), C.IX, İstanbul, ss. 769-770.
- MILANÎ, Ali (1961), *Şevket-i Buhârî Hayatı ve Divân'ından Seçmeler*, İstanbul.
- Muallim Nâcî (1308), *Esâmî*, İstanbul.
- Muallim Nâcî (1995), *Osmanlı Şairleri*, Haz: Cemâl Kurnaz, İstanbul: MEB Yay.
- MU'İN, Muhammed (1371) *Ferheng-i Fârsî*, C.V, Tahran: Müessesese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr. ss. 1400- 1401.
- Nigârî-Karabağî Seyyid Hamza (1883), *Dîvân-ı Belağat-Unvân*, İstanbul.
- OCAK, F. Tulga (1991), "Nef î ve Eski Türk Edebiyatındaki Yeri", *Ölümünün Üçyüzlü Yılında Nefî*, AKM Yay., Ankara: AKM Yay., ss. 16-35.
- OKÇU, Naci (1993), *Şeyh Gâlib Dîvân'ının Tenkidli Metni*, C.I-IL Ankara: KB Yay.

- OKUMUŞ, Ömer (1989), "Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî)", *Fen-Edebiyat Bilimleri Arş. Dergisi*, S. 17, Erzurum: Atatürk Univ. Edb. Fak. Yayını, ss. 107-117.
- ONAY, A. Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemâl Kurnaz, Ankara: TDV Yay.
- ÖZGÜL, M. Kay anan (1978), *Her sekli ArifHikmet*, Ankara: KTB Yay.
- ÖZGÜL, M. Kay anan (1987), *Leskofçalı Galip Hayatı ve Eserleri*, Ankara: KTB Yay.
- SEVGİ, Ahmet; M. Özcan (1996), *Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, İstanbul: Sözler Yay.
- SHAFI, Muhammed (1993), "'Urfî", *ÂA*, C.IX., İstanbul: MEB Yay., ss. 481-482.
- Süleyman Nazif (1918), "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, Nu: 27-58.
- Süleyman Nazîf (1335-1336), "'Örf-i Şîrâzi", *Peyâm-ı Edebî*, S. 8, 10-15, 18-19, 21-22.
- Şehrî Çelebi, *Dîvan-ı Şehrî Çelebi*, Nu: 1265, Kayseri Raşid Efendi Ktp.
- Şemse'd-dîn Sâmî (1306), *Kâmûsu'l-a'lâm*, C.IV, İstanbul.
- ŞEMİSA, Sîrûs (1374), *Sebk-şinâsi-yi Şi'r*, Tahran: İntişârât-ı Firdevs.
- TANPINAR, A. Hamdi (1982), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- TARLAN, A. Nihad (1964), "Tuhfetü'l-uşşak Tercümesi", *İst. Yüksek İslam Ens. Dergisi*, S. 11, İstanbul, ss. 185-200.
- TİMURTAŞ, F. Kadri (1961), "İran Edebiyatında Husrev ü Şîrîn ve Ferhad u Şîrîn Yazan Şairler", *Şarkiyat Mecmuası IV*, İstanbul, ss. 73-86.
- TOKER, Halil (1996), "Sebk-i Hindî Üslûbu", *İlmi Araştırmalar*, S.11, İstanbul, 141-150.
- ÜNVER, İsmail (1986), *Neşâtî*, Ankara: KTB Yay.
- ÜNVER, İsmail (1991), "Övgü ve Yergi Şairi Nefî", *Ölümünün Üçyüzelli Yılında Nefî*, Ankara: AKM YAY, SS. 67-69.
- ÜZGÖR, Tahir (1991), *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: AKM YAY.
- VANLIOĞLU, Mehmet; M. Atalay (1994), *Edebiyat Lügati*, Erzurum: Atatürk Üniv. Fen-Edeb. Fak. . Yay.
- YILMAZ, Kâşif (2001), *Güftî ve Teşrifatü'ş-Şu'arâ'sı*, Ankara: AKM Yay.

Örfi's Adventure While Traveling from Şiraz to India And Place in the Classical Turkish Literature

Assis. Prof. Dr. Necip Fazıl DURU*

Abstract: In this article Örfi's influence on the Turkish Literature has been presented. Örfi-i Şirazi, who is widely known in the Iranian and the Ottoman Literature, is one of the members of the literary style called "Sebk-i Hindi" although he is original Iranian. Örfi, who was firstly discovered in the 18th century by a Turkish poet, Nefi, had a great impact on the Turkish poets both in that and the following centuries; and his influence didn't disappear even in the century even when the Turkish poetry started to prove itself.

Known as a master of the poetry by many Turkish poets, Örfi took place in various anthologies with his poems, and most of his gazzels admired have been 'tahmis' some of the beyyits especially the kassides hard to grasp have been interpreted. Therefore, to many critics, Örfi is one of the most influential Iranian poets who had affect on the Turkish poetry.

Key words: Örfi-i Şirazi, Feyzi-i Hindi, Persian Literature, poem, Turkish poetry, impact.

* *Ondokuz Mayıs University Ordu Faculty of Science and Arts - ORDU*
nfduru@hotmail.com

Путешествие Орфи из Шираза в Индию и Его Место в Классической Турецкой Литературе

Неджип Фазыл ДУРУ, к.н., доцент*

Резюме: Орфи- один из главных поэтов индийского стиля (себк-и хинди), который в турецкой литературе впервые применил поэт 17-го века Нефи, имел заметное влияние на турецких поэтов этого и последующих веков; его имя продолжало жить в памяти поэтов даже в период, когда турецкий стих начал самоопределяться. Орфи был признан многими турецкими поэтами вершиной, его стихи занимали место в стихотворных сборниках-гюльдесте; были сложены стихи к его газелям, написаны пояснения к его труднодоступным двустихиям и некоторым одам-касыдам. Согласно критикам, Орфи был одним из самых влиятельных персидских поэтов в турецкой литературе.

В этой работе, исходя из стихов турецких классических поэтов, сделана попытка определить влияние Орфи на турецких поэтов начиная с 17-го века и в общем плане рассмотрено произведение Орфи- “Сергюзешт”.

Ключевые слова: Орфи из Шираза, Фейзи из Индии, персидская литература, стих, классический турецкий стих, влияние

* Университет 19 Мая, факультет естественных и гуманитарных наук кафедра турецкого языка и литературы- ОРДУ

Alî Şîr Nevâî'nin Farsça Şiirleri

Doç. Dr. Ahmet KARTAL

Özet: Alî Şîr Nevâî, sadece Çağatay Edebiyatı'nın değil, bütün Türk Edebiyatı'nın en büyük şairlerindedir. Nevâî, Fars edebiyatının özellikle Molla Câmî ile zirveye ulaştığı bir dönemde, Türkçe ile yüksek bir edebiyatın oluşturulabileceğini ve Türkçenin birçok yönlerden Farsçadan üstün olduğunu savunarak, manzum ve mensur Türkçe eserler yazmıştır. Ancak yakın dostu ve mürşidi Molla Câmî ile küçüklükten beri en yakın arkadaşı Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine yazmış olduğu Farsça şiirlerle bir divan oluşturmuştur. Bu çalışmada Alî Şîr Nevâî'nin yazmış olduğu Farsça şiirler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Edebiyatı, Alî Şîr Nevâî, Fânî, Fars Edebiyatı, Farsça şiir, nazire.

Giriş

Alî Şîr Nevâî, yazmış olduğu manzum ve mensur eserleriyle sadece Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının en seçkin ve önde gelen simalarından biridir. Nevâî, Uygur kabilesinden olan Kîçkine Bahsi'nin oğludur. 844/1441'de Heratta doğmuş ve 906/1501'de yine bu şehirde ölmüştür (Nevâî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bak. *Levend 1965; (Togan 1964; Kut 1989)*).

Nevâî, hayatı boyunca kendini yetiştirmekle meşgul olmuş, sonsuza kadar ismini yaşatacak eserler yazmaya, güzel ve parlak şiirler söylemeye gayret ve çaba sarf etmiştir (*Sâm Mirzâ 1346: 334*). Nevâî, fitraten her ne kadar Farsça ve Türkçe şiir söylemeye kabiliyeti varsa da, o daha ziyade

* *Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi - KIRIKKALE*

ahkartal@yahoo.com

Türkçe şiirler yazmıştır (*Câmî 1371: 108*). Devletşâh'in ifadesiyle Türkçede üstat, Farçada ise fazilet sahibi (*Devletşâh 1901: 495*) olan Nevâî, Farsça divanında yer alan bir kıt'ada her iki dilde şiirleri olduğunu dile getirmiştir:

معنی شیرین و رنگینم به ترکی بیحد است

¹فارسی هم لعل و درهای زمین کر بگری (*Nevâî 1342: 212; 13 75: 32 7*)

Devletşâh, yazmış olduğu bir mülemmada, Nevâî'nin her iki dilde söylemiş olduğu şiirlerin kudretini şu şekilde dile getirmiştir:

Türkîsin körüp kılurlar irdi terk ü tevbe hem

Ger tirek bolsalar irdi Lutfi birlen Kerderî

با وجود فارسی در جنب شعر کاملش

²حقیقت اشعار ظهیر و کیست باری انوری (*Devletşâh 1901: 495*)

Nevâî, Fars edebiyatının özellikle Molla Câmî ile zirveye ulaştığı bir dönemde, Türkçe ile yüksek bir edebiyatın oluşturulabileceğini ve Türkçenin birçok yönlerden Farsçadan üstün olduğunu savunarak, manzum ve mensur Türkçe eserler yazmıştır. Bu eserler şunlardır:

I-Dîvânları (*Hazâ 'inü 'l-me 'ânî*)

1. *Garâ'ibü's-sıgar*, 2. *Nevâdirü's-şebâb* (*Alî Şîr Nevâyî 1985*), 3. *Bedâyi'ü 'l-vasat*, 4. *Fevâ'idü 'l-kiber* (*Alî Şîr Nevâyî 1996a*)

II-Hamsesi

5. *Hayretü'l-ibrâr*, 6. *Ferhâdu Şîrîn* (*Alî Şîr Nevâyî 1956, 1963, 1994*), 7. *Leylî vü Mecnûn* (*Alî Şîr Nevâyî 1996b*), 8. *Seb'a-i Seyyare*, 9. *Sedd-i İskenderî* (*Alî Şîr Nevâyî 2001*)

III-Tezkireleri

10. *Mecâlisü'n-nefâ'is* (*Nevâî 1961; Alî Şîr Nevâyî 1995 a, 2001; Kartal 2000*), 11. *Nesâyimü'l-mahabbe min-Şemâyimi'l-fütüvve* (*Alî Şîr Nevâyî 1996*)

IV-Dil ve Edebiyat Eserleri

12. *Risale- i Mu'amma*, 13. *Mizânu'l-evzân* (*Alî Şîr Nevâyî 1993*), 14. *Muhâkemetü'l-lugateyn* (*Alî Şîr Nevâî 1941, Nevâî 1996*)

V. Dînî-Ahlâkî Eserleri

15. Münâcât, 16. Çihil Hadîs, 17. Nazımı'l-cevâhir, 18. Lisânu't-tayr (Alî Şîr Nevâyî 1995), 19. Sirâcü'l-müslimîn, 20. Mahbûbu'l-kulûb

VI. Târihî Eserleri

21. *Târîh-iEnbiyâ vüHükemâ*, 22. *Târîh-iMülûk-i Acem*, 23. *Zübdetü't-tevârîh*

VII-Biyografik Eserleri

24. *Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdşîr* (Eraslan 1971), 25. *Hamsetü'l-mütehayyirîn* 26. *Hâlât-ı Pehlevân Muhammed* (Eraslan 1980)

VIII-Belgeler

27. *Vakfiye*, 28. Münşe'ât

Alî Şîr Nevâyî'nin yukarıda verdiğimiz Türkçe manzum ve mensur eserlerinden başka, Farsça şiirlerinden oluşan bir divan da vardır. Özellikle *Farsça Dîvân'ı* ve *Mecâlisü'n-nefâis* adlı tezkiresiyle İran edebiyatında çok üstün bir mevki olan Alî Şîr Nevâyî, Türkçe şiirlerinde Nevâyî, Farsça şiirlerinde ise Fânî³ mahlasım kullanmıştır. Bu çalışmada, gençlik dönemlerinden başlayarak hayatımın sonuna kadar söylediği Farsça şiirleri değerlendirilecektir.

ALÎ ŞÎR NEVÂÎ'NİN FARŞÇA ŞİİRLERİ

Alî Şîr Nevâyî'nin Farsça Dîvân'ı Rükneddîn Hümâyûnferruh tarafından 1342 ve 1375 tarihlerinde Tahran'da iki defa yayımlanmıştır⁴. Bu neşire göre Dîvân, "gazeliyyât (: gazeller)", "mukatta'ât (: kıt'alar)", "müfredat (: müfretler)", "rübâ'ıyyât (: rübâ'îler) ve "mu'ammiyyât (muammalar)" bölümlerinden oluşmaktadır. Bu divan neşrinde kaside ve mesnevi nazım şekilleriyle yazılmış şiir görülmemektedir. Ancak Nevâyî'nin Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 3850 (*Ateş 1968: 454-55; Levend 1966: VII-VIII*) ve Türk-İslâm Müzesi Nu. 1952 (*Levend 1966: VII-VIII*) de kayıtlı Farsça Divan nüshalarında mensur bir dîbâce ile altı tane kaside bulunmaktadır. Bunlar Hümâyûnferruh neşrinde yer almamaktadır.

Nevâî iki beyitlik bir nazm ile başlayan ve üç buçuk sayfa tutan "dîbâce"de, Divanını Farsça ile yazmasını dostu ve mürşidi Abdurrahmân-ı Câmî'nin kendisinden istediğini; ayrıca Hüseyin Baykara'nın da kendisine aynı şeyi emrettiğini belirttikten sonra, 902/1496-97 yılında bazı kasideler yazdığını ve böylece Divanın oluştuğunu belirtmiştir (*Ateş 1968: 454-55; Levend 1966: VII-VIII*). Bu "dîbâce"den sonra "cihât-ı sitte"ye uygun olarak altı tane kaside yer almaktadır. Bu kasideler sırayla şunlardır:

Rûhu'l-kuds: "Tevhîd" olan bu kaside toplam 130 beyittir (*Levend 1966: 219-220*). Nevâî, *Muhâkemetü'l-lügateyn* isimli eserinde bu kasidesi hakkında şöyle söyler: "...*Ruhu'l-kuds kasidesin bülend-âvâze kılıp min ki kudsiler rûhın andın taze kılıp min. Ve matla r bu durur kim*

زهی بخامه قدرت مصور اشیا

"⁵⁵ هزار نقش عجب هر زمان ازو پیدا (*Nevâî 1996:184*).

Aynü'l-hayât: Na't-ı Nebevî olan bu kaside toplam 150 beyittir (*Levend 1966: 219-220*). Nevâî, *Muhâkemetü'l-lügateyn* isimli eserinde bu kasidesi hakkında şöyle der: "*Aynu'l-hayât kasidesizülâlin yitkürüp min ki gafllet ehlining ölüğ bedenlenga can ki virüpmın. Ve matlar bu durur kim manzum*

حاجیان شب چو شادروان سودا افکنند

"⁵⁶ جلوه در خیل بتان ماه سیما افکنند (*Nevâî 1996:184*).

Tuhfetü'l-efkâr: Bu kaside Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin meşhur kasidesi *Deryâ-yı Etraf di* naziredir. *Deryâ-yı Ebrâr, Bahrü'l-ebrâr* diye de anılmaktadır (*Devletşâh 1901: 497; Şiblî-iNu'mânî 1368, C. II: 123*). Nevâî, didaktik ve ahlâkî olan bu kaside hakkında Hüsrev-i Dihlevî'nin şöyle dediğini nakleder: "*Bolğay ki yüz ming beytdin artuğ divânlarım ğazeliyyâtı ve kaşâyid ü mesnevilerim ebyâtı, eğer âlem şahıfesidin yoyulsa ve devran şaMfesidin mahv bolsa ve bu kaside kalsa ki anda ma^cnâ istifası vâfidür. Bu fen ehliga mining fazâyilim deliliğa kâfidüf* (*Nevâî 1996:182*).

Molla Câmî, *Deryâ-yı Ebrar'a* 100 beyitten oluşan bir nazire yazmış ve adını *Lüccetü'l-esrâr* koymuştur (*Câmî, trhs.: 20-4 [Kasidehâ]*). Nevâî

bu iki kaside hakkında şunları söyler: "...eğer ol deryâ-yı ebrârdır, bu ebr-ı bahardır ki mertebede andın bülendrak ve behrede andın fayide-mendrakdur ki anmg üstige saye salurğa yayıla alur ve basığa dürr-efşânlık dağı kıla alur."⁸ (Nevâî 1996:182).

Nevâî, daha sonra bunlara bir nazire yazmış ve ismini *Tuhfetü'l-ekâr* koymuştur. Nevâî kendi kasidesi hakkında şöyle der: "*Fakir ikkelesi büzurg-vâr-ı rei'l-mikdârğa niyâz-mendliğ ve gedâlîğ yüzidin tettebbu' kılıp min ve atın tuhfetu 'î-efkâr dip min. Ve matla'ı budur kim bey t*

آتشین لعلی که تاج خسروان را زیورست

"آحکری بهر خیال خام پختن در سرست

Ve köp ma^cnâ-engiz ^cibârât ve ta^cmiye-âmez işârât izafe kılıp min ki bu fen ehlining mahirleri müsellemler tutupturlar ve her kı'sige bu bâbda tereddüd bolsa, Hazret-i Mahdümi nürenning Bahâristân atlığ kitabın kim anı bahâristan-ı hayât ve nigâristân-ı necat dişe bolur, bu matla'ını bitipdürler ve istîşhâd yüzidin tahrifin İtipdürler ki bu menşür-ı devlet sipihr tâkığa asılsa yiri bar. Ve bu tuğrâ-yı sa^câdetni Müşteri boynığa avize kılsa mücib-i mubâhât u iftihârdur. Ol kitâbnı aldık ve bu mahalni tapıp nazar saldık ve bildik ki olca min ta^crîfde tahrir kılıp min, taşir kılıp min⁹ (Nevâî 1996:183).

Nevâî'nin en tanınan ve meşhur olan kasidesi bu olup *Devletşah Tezkiresi'ude* de geçmektedir (*Devletşah 1901: 497-503*). Câmî *Bahâristân'da*, *Deryâ-yı Ebrâra* nazire olan *Tuhfetü'l-ekâr*'in ince nükteler ve hoş, güzel hayallerle dolu olduğunu belirtir (*Câmî 1371:108*). Devletşah, bu kasidenin *Bahrü'-ebrâra* parlak bir nazire olduğunu söyledikten sonra, diğer bütün nazirelerden üstün olduğunu kaydeder (*Devletşah 1901: 497*). Yine Devletşah, Hüsrev-i Dihlevî'nin *Bahrü'l-ebrârında* birçok hakikat ve bilgiyi açıkladığını, bu kasidenin arifler tarafından takdir edildiğini ifade ettikten sonra, Nevâî'nin de bu manzumesinde mananın hakkını verdiğini, şairlikte kendine özel hayaller ile manaları dile getirmede kusur etmediğini söylemiş ve şu beyti kaydetmiştir (*Devletşah 1901: 503*):

این هست جوابی نه کم از گفته خسرو

10 بل کین دو سخن خوبتر از یکدگر افتاد

Muhammed-i Kazvîni *Mecâlisü 'n-nefâis Tercümesinde* (Nevâî 1323: 358), Sam Mîrzâ ise *Tuhfe-i Sâm'isinde* (Sam Mîrzâ 1346: 337) bu kasidenin *Deryâ-yı Ebrâr'a*. nazire olduğunu ifade ettikten sonra, matla beytini vermişlerdir.

Kûtu'l-kulûb: "Mevâiz-ı sûd-mend" ve "nasâyih-ı dil-pesend"i ihtiva eden bu kaside (*Levend 1966: 219*) 118 beyit olup Enverî'nin Ebü'l-feth Tâhir methinde söylediği 70 beyitten oluşan kasidesine (*Enverî, C. I, 1372: 41-45*) naziredir. Nevâî bu kasidesi hakkında şöyle söyler: "...Kûtu'l-kulûb kasidesin ki kilkim sebt itipdür. Hakikat yolıda za'flıg köngüllerge olkütdin kuvvet yitipdür. Ve matla'ı budur kim beyt

جهان را که مرحله تنک شاه راه فناست

11"درو مجوی اقامت که راه شاه و کداست (Nevâî 1996:184).

Minhâcü'n-necât: Kasidenin adı "dîbâce" ve "manzumenin başında" *Tuhfetü'n-necât* olarak geçtiği hâlde Nevâî kasidesinde ismini Minhâcü'n-necât olarak vermektedir (*Levend 1966: 222*). Bu kaside, sultan övgüsünde olup Hakanî'nin "tahkîk", "mev'ıza" ve "hikmet" konulu, İmâm Nâsıruddîn İbrâhîm için yazılan 89 beyitlik mersiyesine (*Hakanı 1373: 410-15*) naziredir. 138 beyitten oluşan bu kaside için Nevâî şunları der: "...Minhâcü'n-necâtkaşideside hidâyet tarîkin tüzüp min. Ve zalâlet ehliğa necat şen-râhm körgüzüp min. Ve matla'ı budur kim beyt

زهی از شمع رویت چشم مردم کشته نورانی

12"مردم را مردم چشم آمدی از عین انسانی (Nevâî 1996:184).

Nesîmü'l-huld: Bu kaside 128 beyit olup Hakanî¹³ (*Hakanı 1373: 209-15*) ile Câmî¹⁴ (*Câmî, trhs.: 49-55 (Kasidehâ)*)nin kasidelerine naziredir. Nitekim Nevâî bu kasidesi hakkında şunları söylemektedir: "...Mir Hüsrevning Mir^catu 'ş-şafâ atlıg kaşidesiğa kim Hallâkul-ma^câni Hâkâni-i Şîrvâni tettebbu' kılıpdur....ve Hazret-i Mahdümi nûren anmg cevâbıda

Cilâu 'r-rüh atlıĝ kasideni dipdürler... ve fakir hem Nesimü 'I-huld kasidesin ikkelesi buzurg-vârĝa tettebbu' kılıp min. Ve matla^cı bu durur kim beyt

معلم عشق و پیر عقل دان طفل سبق خوانش

15 پی تأیب طفل اینک فلک شد چرخ کردانش

Bu kasidede daĝı köp ma'ani gevheri dere ve 'ömr nakdi harc bolupdur."
16 (Nevâî 1996:183-84).

Nevâî, "Sitte-i Zarûriyye" adını verdiĝi bu altı kasidesinin hususiyeti hakkında Őu açıklamayı yapar: *"Bu altı kaside hamd u nâ't ve sena vü mev'izatdur ve ehl-i tasavvufu hakikat tili bile mâ'nfe^f"* (Nevâî 1996: 184). Bu ifadelerden de anlaşıldıĝı gibi Nevâî'nin bu kasideleri konu itibariyle "tevhid", "naat" ve "mevize" olup, hakikat ehlinin diliyle kiŝiye hem kendini hem de Rabbini bildirecek mahiyettedir.

Bu kasidelerin bir özelliĝi de, Nevâî'nin her kasidenin sonunda ismini vermesidir. Meselâ *Tuhfetü'l-efkâr'ın* sonuna doĝru kasidenin adı Őu beyitte verilir:

تحفه الافکار اکر نامش نهم بنود عجب

18 تحفه نردم چون ز بحر فکرتم این کوهر است (Levend 1966: 221)

Nevâî'nin Nuruosmaniye Kütüphanesi ve Türk-İslâm Müzesi'nde bulunan Farsça Divan nüshalarında bulunmayan "Fusûl-i Erba'a" başlıĝını taşıyan dört kasidesi daha vardır. Nevâî bu kasideleri hakkında *Muhâkemetü'l-lügateyn* isimli eserinde Şunları söyler: *"Zahir Őu'arası tarıkida hem tört kaside ki FuŐül-ı erba^cĝa mevsumdur. Ve andın tört faŐl hararet ü burüdet ve rutubet ü yubüseti keyfiyyetima^clüm. Hâmem rakam kılıpdurki tört faŐl hâŐŝiyeti eseri dikrub^c meskünĝa yayılıpdur"*19 (Nevâî 1996:185).

Bu kasidelerden bahar ile ilgili olan, Selmân-ı Sâvecî'nin bazen ayrı bir eser olarak tesadüf edilen, içinde bütün edebî sanatlar kullanılan ve vezir Gıyâsüddîn Muhammed'e ithaf olunan "Kasîde-i Masnû'a"²⁰ (Ateş, 1968: 280, 553) ya naziredir.

Gazeliyyât: Rükneddîn Hümâyûnferruh tarafından neşredilen Nevâî'nin Farsça divanı doğrudan gazeller ile başlamaktadır. Dîvânda redif ve kafiyelerine göre tertip edilmiş toplam 486²¹ tane gazel bulunmaktadır²². Ancak naşir esas aldığı nüshada bazı sayfaların kopmuş olduğundan bahseder²³ (*Nevâî 1342: 11, 19, 134; 1375: 79, 88, 227*). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda gazel sayısının daha fazla olabileceği söylenebilir. Divanda yer alan gazellerden 1 tanesi 2²⁴, 5 tanesi 5, 40 tanesi 6, 258 tanesi 7, 29 tanesi 8, 139 tanesi 9, 4 tanesi 10, 10 tanesi de 11 beyitten oluşmaktadır. Bu rakamlardan Nevâî'nin tercihini 7 beyitli gazel söylemeden yana kullandığı görülmektedir.

Divan'da yer alan gazellerin çoğu ya Nevâî'nin kendi döneminde ya da kendisinden önceki dönemlerde yaşayan bazı şairlerin şiirlerine yazılan nazirelerdir. Nitekim Nevâî *Muhâkemetü'l-lügatayn* isimli eserinde bununla ilgili olarak şunları söylemektedir: "*Fârsi gazeliyyât divânı HYâce Hafız tavrıda kim cemîc-i suhan-edâlar ve nazm-pirâlar nazanda mustahsen ü matbu'dur. Tertüb birip min kim altı mingdin ebyâtı c adedi köprekdür kiköprek ol Hazret şîrîğa tettebbu vâki c boluptur. Ve ba şî Hazret-i Şeyh Muşlihud'd-din Sa c di -kuddise sırrıhu- ğa kim gazel tavn muhten c dür. Ve ba c zı Mir Husrevġa kim c ışk âteş-gedesining şu l e engizidür ve derd ġarib-hânesining eşk-rizi ve bâ zı Hazret-i Mahdum nürenġa kim kemâl evcinin mihr-i lâmi c idür. Ve mezkûr bolġan ' azizler hâlâtuning câmi c iki bu divân halayık arasında şayi c dür ve rüz-gâr ehlining tablar'ı ol san râci c ve anda köp türlüg dil-keş edalar ve dil-pezir ma c nâlar vâki c dür...*"²⁵ (*Nevâî 1996: 185-6*). Nevâî'nin bu ifadelerinden kendisinin Hâfız-ı Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî, Hüsrev-i Dihlevî ve Abdurrahmân-ı Câmî'ye nazireler söylediği anlaşılmaktadır. Ancak Nevâî'nin bunların dışında Emîr Süheylî, Selmân-ı Sâvecî, Sâhib-i Belhî, Kâhî-i Kâbilî, Şâhî-i Sebzvârî, İsmet-i Buhârî, Seyfî-i Türk, Kemâl-i Hocendî, Hüseyin-i Bay kara, Hasan-ı Dihlevî ve Vefâyî'ye de söylemiş olduğu nazireleri vardır. Divanda yer alan gazellerin başlığına "tettebbu-ı..." yazılarak kime cevap olarak yazıldığı belirtilmiştir. Bu tip gazellerin kimlere nazire olarak söylendiğini ve başlıklarım şu şekilde gösterebiliriz:

Nazire Yazdan Şair	Gazelin Başlığı	Dîvân'da Geçen Gazel Numaraları	Top. G.Say.
Hâfiz-ı Şîrâzî ²⁶	Tettebbu'-i H'âce / Tettebbu'-i H'âce Hafız / Be-Mislini	4, 21, 22, 26, 38, 58, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 85, 86 ²⁷ , 88, 89, 90, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103 ²⁸ , 104 ²⁹ , 105, 107, 108, 110, 113, 114, 116, 117, 133, 136, 137, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 166, 169, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 237, 242, 250, 252, 254, 255, 261, 262, 263, 266, 268, 269, 271, 272, 277, 280, 282, 284, 286, 287, 289, 299, 301, 302, 300, 303, 305, 306, 307, 310, 311, 319, 325, 330, 331, 332, 334, 337, 338, 339, 340, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 354, 355, 356, 358, 362, 364, 366, 368, 369, 371, 374, 376 ³⁰ , 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 395, 400, 401, 405, 407, 408, 409, 412, 417, 418, 419, 420, 421, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 433 ³¹ , 434, 440, 441 ³² , 446, 448, 449, 457, 458, 459 ³³ , 460, 461 ³⁴ , 466, 473, 475, 482	208
Abdurrahmân-ı Câmî ³⁵	Tettebbu'-i Mahdûmî / Tettebbu'-i Mahdûmî-i Câmî / Tettebbu'-i Hazret-i Mahdûmî / Tettebbu'-i Mahdum / Tettebbu'-i Mahdûmî Nüren	14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 79, 80, 81, 82, 122, 123, 126, 165, 167, 278, 288, 326, 329, 335, 343, 365, 372, 373, 375, 390, 396, 398, 470, 483	31
Emîr Süheylî	Tettebbu'-i Mîr Süheylî / Tettebbu'-i Emîr Süheylî	33, 386	2
Sa'dî-i Şîrâzî ³⁷	Tettebbu'-i Şeyh / Tettebbu'-i Hazret-i Şeyh	35, 40, 59, 66, 67 ³⁸ , 69, 70, 87, 91, 92, 95 ³⁹ , 94, 119, 124, 126, 174, 189, 245, 350, 389, 394, 468 ⁴⁰ , 469, 481	24
Emîr Hüsrev-i Dihlevî ⁴¹	Tettebbu'-i Mîr / Tettebbu'-i Mîr Husrev	5, 13, 20, 34, 41, 60, 142, 146, 185, 196, 202, 220, 233, 273 ⁴² , 279, 281, 309, 321, 341, 367, 410, 439, 462, 464, 465 ⁴³ , 478, 479, 480, 484"	29
Selmân-ı Sâvecî	Tettebbu'-i H'âce Selmân	42, 155	2
Sâhib-î Belhî ⁴⁶	Tettebbu'-i Mevlânâ Sâhib-i Belhî	164	1
Kâhî-i Kâbilî ⁴⁷	Tettebbu'-i Mevlânâ Kâhî	203	1
Kâtibi-i Tarşia	Tettebbu'-i Mevlânâ Kâtibî	216	1
Şâhî-i Sebzvârî ⁴⁹	Tettebbu'-i Mevlânâ Şâhî / Tettebbu'-i Mîr Şâhî	30, 77, 247	3
İsmet-i Buharî "	Tettebbu'-i H'âce İsmet	399	1
Hüseyn-i Baykara	Tettebbu'-i Sultam'î-fuzalâ Hüseynî	431, 442 ⁵²	2
Hasan-ı Dihlevî ⁵³	Tettebbu'-i H'âce Hasan	391, 422	2
Seyfî-i Türk	Tettebbu'-i Seyfî-i Türk	450	1
Kemâl-i Hocendî ⁵⁴	Tettebbu'-i Şeyh Kemâl	197, 333, 359, 454	4
Vefâyî-i Horasanî 55	Tettebbu'-i Mîr Vefâyî / Tettebbu'-i Emîr Vefâyî	423, 456	2

Bazen kime cevap olarak yazıldığı belirtilmeyen gazeller de vardır. Bunların başlığı "Tetebbu'-ı Yâr-i Azîz", "Tetebbu'-i Ba'zî ez-Zurefâ-yi Zemân", "Tetebbu'-i Ba'zî-i Yârân", "Tetebbu'-i Ba'zî-i Azîzân" ve "Tetebbu'-i Ba'zî-i E'izze" şekillerinde verilmiştir. Bu tip gazeller şunlardır:

Nazire Yazılan Şair	Gazelin Başlığı	Dîvân'da Geçen Gazel Numaraları	Top.Gazel Say.
İsmi belirtilmemiş	Tetebbu'-ı Yâr-i Azîz / Tetebbu'-i Ba'zî ez-Zurefâ-yi Zemân, Tetebbu'-i Ba'zî-i Yârân / Tetebbu'-i Ba'zî-i Azîzân / Tetebbu'-i Ba'zî-i E'izze	28, 55, 120, 121, 170, 239, 240, 327, 328,	9

Bazen gazelin başlığında nazire olduğu ifade edilse de, şiirine nazire söylendiği belirtilen şairin elimizde bulunan divanında o tarzda bir gazelin olmadığı görülmektedir. Meselâ, "Tetebbu'-i H^vâce" başlığında verilen 136 ve 137. gazeller , "Tetebbu'i Şeyh" başlığında verilen 35. gazel, "Tetebbu'-i H^vâce Selmân" başlığında verilen 42. gazel, "Tetebbu'-i Mîr Husrev" başlığında verilen 202. gazel bu şekilde olan şiirlere aittir.

Divanda, Nevâî'nin kimseden etkilenmeden bizzat kendisinin yazdığı gazeller de vardır. Bunların başlığına "ihtira" veya "muhteri" kelimeleri yazılmıştır:

	Gazelin Başlığı	Dîvân'da Geçen Gazel Numaraları	Top. Gazel Say.
Bizzat Nevâî'nin Yazdığı Gazeller	İhtira' / Muhteri'	27, 32, 36, 39, 46, 48, 49, 50, 64, 109, 111, 112, 118, 127, 132, 134, 139, 140, 154, 159, 168, 195, 200, 219, 236, 238, 241, 243, 244, 246, 249, 251, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 267, 276, 283, 285, 290, 296, 298, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 336, 352, 353, 357, 360, 361, 363, 370, 393, 397, 402, 403, 404, 406, 411, 413, 424, 432, 435, 436, 437, 438, 444, 445, 447, 451, 452, 453, 455, 463, 467, 471, 472, 474, 476, 477	88

Kimi gazellere ise hiçbir başlık konulmamıştır. Bu tip gazeller şunlardır:

	Gazelin Başlığı	Dîvân'da Geçen Gazel Numaraları	Top. Gazel Say.
		1 ⁵⁶ , 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12*, 24, 25, 37, 45, 131, 135, 138, 172, 173, 234, 253, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 308, 318, 322, 323, 324, 416, 443, 485	34

Dîvânda bulunan gazellerin birinde "Cevâb-i Hod-gûyed" (*Nevâî 1342: 14 [G. 31]*), diğerinde ise "Der-Cevâb-i Şi'r-i Mâzî" (*Nevâî 1342: 24-25 [G. 56]*) başlıkları bulunmaktadır. Bunlardan Nevâî'nin kendi şiirine de cevap söylediği anlaşılmaktadır.

Nevâî, bazen sevdiği veya beğendiği bir şairin tarzında da gazeller söylemiştir. Bu tarz şiirlerin bir kısmında dikkati çeken nokta, cevap söylenen şairin dışında bir şairin üslubunda söylenmiş olmasıdır. Bu tür şiirleri şu şekilde gösterebiliriz:

Nazire yazılan Şair	Üslubunda yazılan Şair	Başlık	Gazel No	Top. Gaz.
Hüsrev-i Dihlevî	Hâfız-ı Şîrâzî	Tetebbu'-ı Emîr Husrev der-Tavr-i H'âce Hâfız / Tetebbu'-i Mîr der-Tavr-i H'âce / Tetebbu'-i Mîr der-Reng-i Hâfız	13,196,198,341	4
Abdurrahmân-ı Cârîî	Hâfız-ı Şîrâzî	Tetebbu'-i Mahdum der-Tavr-i H'âce	126	1
	Hâfız-ı Şîrâzî	Der-Tavr-i H'âce	29,43,44,47,51,54,57,97,125,128,129,130,141,153,217,226 ³⁷ ,248,414,415	19
	Abdurrahmân-ı Câmî	Der-Tavr-i Mahdûmî Nûrâ / Der-Tavr-i Mahdûmî / Der-Tavr-i Mahdum / Der-Tarîk-i Mahdum	52, 53, 194, 270, 300, 320, 392	7
	Kemâl-i Hocendî	Der-Tavr-i Şeyh Kemâl	152	1
Sa'dî-i Şîrâzî	Abdurrahmân-ı Câmî	Tetebbu'-i Şeyh der-Tavr-i Mahdum	245	1
-	Sa'dî-i Şîrâzî	Der-Tavr-i Şeyh	188 ⁵⁸ ,199 ⁵⁹	2
	Hüsrev-i Dihlevî	Der-Tavr-i Mîr / Der-Hemân-i Tavr / Der-Hemân-i Uslûb	201, 274, 275	3

*Nevai'nin Muhâkemetü'l-lügateyn'de, dercettiği "Fârsi gâzeliyyât divânı Hâce Hafız tavrıda kim cemi-i suhan-edâlar ve nazm-pirâiar nazanda mustahsen ü matbü'dur"*⁶⁰ (Nevâî 1996: 185-6) ifadelerinden de anlaşıldığı gibi o, en çok Hâfız-ı Şîrâzî'ye hem nazire söylemiş hem de onun tarzında gazel yazmıştır. Bunda en büyük amilin Nevâî'nin şiir poetikasıdan kaynaklandığını düşünüyoruz. Türkçe Divanlarının ilki olan *Garâ'ibu's-sıgarın* "dîbâce"sinde yer alan şu ifadeler bunu açık

olarak göstermektedir: "Divân tapılğay kim anda ma'rifet-âmez gazel tapılmağay ve gazel bolğay kim anda mev'izet-engiz bir beyt bolmagay mundak divân bititse hod asru bi-hüde zahmet ve zâyî'i meşakkat tartılğan bolğay."⁶¹ (Üzgör 1990: 78). Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi Nevâî divan oluşturulduğunda onda hem arifane gazel hem de her gazelde nasihatvari beyit bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tarz yani irfanî şiirin ise en önemli mümessillerinden biri malum olduğu gibi Hâfız-ı Şîrâzî'dir⁶². Bu da Nevâî'nin gazellerini Hafız tarzında yazmasını açıklaması bakımından dikkate değerdir.

Yukarıda görüldüğü gibi Nevâî, gazellerinin ekseriyetini ya nazire olarak söylemiş ya da beğendiği bir şairin üslubunda yazmıştır. Bu tarz davranmasıyla O, ne bir dava peşinde olmuştur ne de kendini gösterme amacı gütmüştür. Nitekim Dîvânında yer alan bir kıt'a'sı O'nun bu tarz davranışını açıklaması bakımından dikkate değerdir. Bu kıt'a şu şekildedir:

تبع کردن فانی در اشعار

نه از دعوی و نی خود نمایی است

چو ارباب سخن صاحب‌دلانند

⁶³مرادش از در دل‌ها کدایی است (Nevâî 1342: 212)

Nevâî'nin irfanî ve nasihatvari⁶⁴ gazellerinin yanında aşkı ve onun etkilerini ifade eden, aşk yolunda çekilen sıkıntıları ve üzüntüleri güzel bir eda ile dile getiren ve sevgiliye olan sonsuz sadakati konu edinen aşıkane şiirleri de vardır. Ayrıca Nevâî, şiirlerinde aşk ve şarabı öğütlemiş, rind ile zâhid arasındaki tartışmada da rind tarafında olduğunu hissettirmiştir. Şiirlerinde sevgiliden, onun güzellik unsurlarında bahseden Nevâî, 4 tane na't (Nevâî 1342: 2, 46, 128-29; 1375: 68, 120, 220-21) yazmıştır. Türkçe Divanlarında olduğu gibi yakın dostu ve arkadaşı Hüseyin-i Baykara övgüsünde de gazel söylemiştir (Nevâî 1342: 161 [G. 383]; 1375: 261 [G. 383]). Ayrıca şiirlerinde yer yer bahar mevsimine de yer veren Nevâî'nin lâle çiçeğini konu olarak işlediği bir gazel de dikkati çekmektedir (Nevâî 1342:101 [G. 239]; 1375:186-87[G. 239]).

Nevâî, nazire söylediği gazelin bazı mısralarını tazmin etmiştir⁶⁵:

بیا که قصر امل سعت سست بنیادست

بیار باده که بنیاد عمر بریادست (*Hâfiz-ı Şîrâzî, 1372: 84*)

ز طاق مرتفعش این صدا رسیده بکوش

بیا که قصر امل سعت سست بنیادست

بسوی مغیچه رندانش را خطاب که خیز

بیار باده که بنیاد عمر بریادست (*Nevâî 1342: 39; 1375: 112*)

Bazen de mısra üzerinde çok az değişiklik yaparak tazmin ettiği görülmektedir⁶⁶:

بر همانیم که بودیم و همان خواهد بود (*Hâfiz-ı Şîrâzî, 1372: 142*)

بر همانیم که گفتیم و همان خواهد بود (*Nevâî 1342: 77; 1375: 157*)

Nevai'nin, cevap yazdığı şairin şiirlerinde kullandığı mazmuna işaret ettiği de müşahede edilmektedir:

هوای کوی تو از سر نمی رود آری

غریب را دل سرکشته با وطن باشد (*Hâfiz-ı Şîrâzî, 1372: 126*)

ز روضه دیر مغان آرزو کنم در حشر

غریب را دل محزون سوی وطن باشد (*Nevâî 1342: 88; 1375: 171*)

Nevâî, gazellerinde bazen atasözlerine de yer vermiştir:

حلال کشت بچشم تو خون من کرچه

هنوز از دهنت بوی شیر میآید (*Nevâî 1342: 7 [Giriş]; 1375: 27*)

شد سر فراز کلشن سرو سهی مکر خواند

نقش نکین دولت در راستی و رستی (*Nevâî 1342:7 [Giriş]; 1375: 27*)

ساده دل واعظ که کوید هر چه آید بر زبانش

ساده ترا آنکه این افسانه باور میکنند (*Nevâî 1342:7 [Giriş]; 1375: 27*)

Ayrıca Nevâî, gazellerinde kendilerine nazire söylediği Hâfız-ı Şîrâzî, Husrev-i Dihlevî, Molla Câmî ve Sa'dî-i Şîrâzî'yi zikretmiş ve onlara bakış açısını yansıtmıştır:

خسرو و حافظ تو را فانی اکبر هادی از

فانی بره سعدی اکبر زد قدمی چند
72 (Nevâî 1342: 164; 1375: 266)

شبهی و رفعت اکبر آرزو کنی فانی

73 (Nevâî 1342: 81; 1375: 162)

غلام حافظ و خاشاک راه جامی باش

74 (Nevâî 1342: 121; 1375: 212)

Nevâî'nin Farsça şiirlerinin çoğunluğunu gazel nazım şekliyle söylenmiş olanlar oluşturmaktadır. Nevâî'nin bu özelliğinin, genel olarak çağdaşlarının tercihi ile aynı olduğu görülmektedir (*Câmî*, 1371: 90). Farsça divanda geçen şu beyit zaten Nevâî'nin gazele bakışını yansıtmaktadır:

ز بحر چرخ بکشتی عمر صد خلل است

75 (Nevâî 1342: 41; 1375: 115)

Bütün klâsik şairlerde alfabenin yirmi sekiz harfinin hepsiyle eksiksiz surette kafiyeleşmiş gazeller yazmak arzusu vardır. Nevâî de bu arzu içerisinde bütün harflerle en az bir en fazla doksan üç gazel yazmıştı⁷⁶.

Nevâî'nin Farsça divanında yer alan gazellerin tamamı insicam, selâset, fesahat ve belagat yönünden aynı tarzdadır (*Nevâî* 1375: 23). Nevâî'nin Farsça şiirlerinin üslubu, Horasan üslubu ile Irak ve Herat üsluplarının karışmasından oluşmuştur. Hümâyunferruh "tefekür", "endîşe" ve "tahayyüle" dayanan bu üç üslubun karışmasından oluşan yeni üslubu "sebk-i Isfahânî" veya "sebk-i Safevî" şeklinde isimlendirilmesinin gerektiğini belirtir⁷⁷.

Musamm atlar: Gazellerden sonra bir müseddes ve terkîb-bend bulunmaktadır. Müseddes başlığı altında verilen manzume, esasında Câmî'nin "kâşkî" redifli gazelinin⁷⁸ her beytinin önüne dört mısra eklemek suretiyle oluşturulmuş bir tesdîstir. Bu manzume "Gazel-i Hazret-i Mahdum

est ki be-Hukm-i âlî Müseddes Kerde Şode est" başlığı ile verilmiştir. Bu başlıktan Nevâî'nin bu manzumeyi ya Sultan Hüseyin Bay kara'nin hükmü ile ya da Molla Câmî'nin isteği üzerine yazdığı anlaşılmaktadır. Hüseyin Baykara övgüsünde kaleme alınmış olan şiir, 9 bendden oluşmaktadır.

Tesdîsten sonra, Nevâî'nin şeyhi ve dostu Molla Câmî'nin ölümü üzerine söylemiş olduğu meşhur mersiyesi yer almaktadır. "Mersiye-i Hazret-i Mahdum Nûren" başlığı altında verilen terakib-bend yedi bendden oluşmaktadır. L, İL, IV., VI. ve VII. bendler 10, V. bend 9, III. bend ise 8 beyitten meydana gelmektedir.

Mukatta'ât: Bu bölümde Nevâî'nin kıt'a nazım şekliyle söylenmiş 33 tane manzumesi vardır⁷⁹. Bu kıt'aların yirmi üçü 2, yedisi 3 ve ikisi 4 beyitten oluşmaktadır. Kıt'alarda genellikle çeşitli ahlâkî değerler övülmüştür. Ayrıca bazı mersiye ile tarih kıt'alan da vardır.

Rubâ'iyât: Bu bölümde Nevâî'nin rubai nazım şekliyle yazılmış 59 tane manzumesi vardır⁸⁰. *Bahâristân*'da geçen üç (*Câmî, 1371: 109*), *Muhâkemetü'l-lügateyn*'de geçen bir rubaî (*Nevâî 1996: 185*) divanda yoktur. Nevâî'nin rubailerini arifane ve sufîyane özellik arz eder. Rubailerde "hâl", "vecd" ve "letafet" göze çarpar (*Nevâî 1342: 6[Giriş]*).

Muhâkemetü'l-lügateyn'de geçen rubaî tarsî sanatıyla söylenmiştir. O ana kadar bu tarzda söylenmiş ilk rubai olma özelliğine sahiptir. Bu rubai şu şekildedir:

ای روی تو و کویکب جهان آرای

وی بوی تو اشتهب روان آسای

بی موی تو یارب جنان فرسای

کیسوی تو چون شب فغان افزای⁸¹ (*Nevâî 1996: 185*).

Tarihler: Bu bölümde Nevâî'nin bazı yakın dostları ve arkadaşlarının ölümü üzerine "nazm" ve "kıt'a" nazım şekilleriyle söylediği 10 tane şiiri vardır⁸². Bu manzumelerin 7 tanesi 2, bir tanesi 3, iki tanesi ise 5 beyitten oluşmaktadır. Bu tarih manzumelerinden biri şu şekildedir:

سرو چمن حیات عبدالرحمن

کاو رفت ازین دیر فنا سوی جنان

تاریخ چنین واقعه غصه رسان

83 (Nevâî 1342: 222; 1375:339) خدا پیامرز بیخوان

Muammiyyât: Bu bölümde Nevâî'nin çeşitli isimlere beyit şekliyle söylediği 16 tane muamma'sı vardır.⁸⁴

Sonuç

Alî Şîr Nevâî'nin yakın dostu ve mürşidi Molla Câmî ile küçüklükten beri en yakın arkadaşı Hüseyin Bay kara'nın isteği üzerine oluşturduğu Farsça Dîvânı, Rükneddîn Hümâyûnfenuh neşirine göre: "Gazeliyyât", "mukatta'ât", "müfredat", "rübâ'iyât" ve "mu'ammiyyât" bölümlerinden oluşmaktadır. Bu divan neşrinde, Nevâî'nin Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 3850^ ve Türk-İslâm Müzesi Nu. 1952'de kayıtlı Farsça Divan nüshalarında yer alan mensur "dîbâce" ile Rûhu'l-kuds, Aynü'l-hayât, Tuhfetü'l-efkâr, Kûtu'l-kulüb, Minhâcü'n-necât ve Nesîmü'l-huld isimlerinde altı kaside bulunmamaktadır. Hümâyûnfenuh neşrine göre Nevâî'nin Farsça Dîvânında 486 gazel, 1 tesdîs, terldb-bend şeklinde bir mersiye, 33 kıt'a, 59 rubai, 10 tarih ve 16 muamma bulunmaktadır. Gazellerin ekserisi Hâfız-ı Şîrâzî başta olmak üzere Sa'dî-i Şîrâzî, Hüsrev-i Dihlevî, Abdurrahmân-ı Câmî, Emîr Süheylî, Selmân-ı Sâvecî, Sâhib-i Belhî, Kâhî-i Kâbilî, Şâhî-i Sebzvârî, İsmet-i Buhârî, Seyfî-i Türk, Kemâl-i Hocendî, Hüseyin-i Baykara, Hasan-ı Dihlevî ve Vetâyî'ye söylenmiş nazirelerdir. Bir kısmı ise Nevâî'nin kimseden etkilenmeden bizzat kendisinin yazdığı şiirlerdir. Gazellerden sonra "Müseddes" başlığı altında Câmî'nin "kaşla" redifli gazelinin her beytinin önüne dört mısra eklemek suretiyle oluşturulmuş bir tesdîs ve Nevâî'nin şeyhi ve yakın dostu Molla Câmî'nin ölümü üzerine terkib-bend nazım şekliyle söylenmiş meşhur mersiye gelmektedir. Daha sonra kıt'alar, rubailer, tarihler ve muammalar yer almaktadır.

Açıklamalar

1. Renkli ve güzel manalı Türkçe sözlerim çoktur. Farsçada da inci ve la'l gibi değerli sözlerimi görürsün.
2. Lutfî ve Kerderî eğer onun Türkçe şiirlerini görselerdi, şiir söylemeyi terk ve tövbe ederlerdi. Onun olgun şiirleri yanında Zahir'in şiirleri nedir, Enverî kimdir.
3. Hayyâmpûr, Nevâî'nin Farsça şiirlerinde kullandığı mahlasını sehven "Fenâyî" şeklinde vermiştir (*Hayyâmpûr 1368, C. II: 952*).
4. **Birinci Baskı:** *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Alî Şîr Neva 'î «Fânî»*, (Be-Sa'y u İhtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh), Çâp-i Evvel, Ez-İntişârât-i Kitâb-hâne-i İbn-i Sînâ, Tehrân 1342. İkinci Baskı: *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Alî Şîr Nevâî «Fânî»*, (Be-Sa'y u İhtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh), Çâp-i Evvel, İntişârât-i Esatir, Tehrân 1375.
5. **Krş.** *"..Rûhu'l-kuds kasidesini hay kırıp kutluların ruhunu onunla tazeledim. Matlaı budur: beyit, Aman ne güzel, kudret kalemi ile eşyayı tasvir eden, hayret, ondan her an bin örnek doğmada" (Nevâî 1996: 218-19).*
6. **Krş.** *"Aynu 'l-hayât kasidesinin soğuk suyunu ulaştırıp gaflet ehlinin ölü bedenlerine can giydirdim. Matlaı budur: Manzum, Gece kapıcıları sevda perdesini gerdiklerinde, ay yüzlü güzeller topluluğuna cilve atarlar" (Nevâî 1996:219).*
7. **Krş.** *"Ola ki yüz bin beyitten fazla olan divanlarımın, gazel, kaside ve mesnevelerimin beyitleri, âlem sayfasından silinse ve devran sayfasından yok olsa, derin manaları içine almada yeterli olan bu kaside kalsa, büfen ehline faziletlerimin delili için kâfidir" (Nevâî 1996: 217).*
8. **Krş.:** *"Eğer ilk söylenen [Deryâ-yı Ebrâr] iyilerin denizi ise, bu bahar bulutudur; mertebede ondan daha yüksek ve nasipte ondan daha faydalıdır. Çünkü onun üstüne gölge salmak için yayılabilir ve başına inci saçıcılık dahi yapabilir" (Nevâî 1996: 217).*

9. Krş. *"Ben fakir, her iki muhterem büyüğe niyaz ederek ve kimsesiz olduğumdan iyice araştırıp yazdım ve adına Tuhfetü'l-efkâr dedim. Matla 'ı budur: Padişahların tacının süsü olan ateş renkli yakut ham olan düşünceyi pişirmek için başta bir kor ateştir. (Buna) pek çok mana yağdıran ibareler ve gizlilikle karışık işaretler kattım ki, bu fen ehlinin mahirleri de tasdik etmiştir. Her hangi bir kimsenin bu konuda tereddüdü olursa, Hazret-i Mahdümi'nin hayat baharistanı ve kurtuluş nigaristam denmeğe lâayk Bahâristân adlı kitabında bu matlaı yazıp delil olarak sürmek için açıklamasını yapmışlardır. Bu devlet fermanı gök takma asılsa yeri var ve bu saadet tuğrası Müşteri yıldızının boynuna sallandırılrsa, öğünme ve ifihar vesilesidir. O kitabı al ve bu yeri bulup bak ve benim onca tarifi için yazdıklarımnda noksan kaldığımı anlar (Nevâî 1996:217-18).*
10. Bu nazire Husrev'in söylediğinden aşağı değildir. Belki bu iki şiir, birbirinden daha güzel olmuştur.
11. Krş.: *"... Kendi kalemimden çıkan Kûtu'l-kulûb kaside siyle hakikat yolunda gönüllere o yaşatacak gıdadan kuvvet ulaşmıştır. Matlaı budur: Beyit: Cihan yokluk ana caddesinin dar bir konağıdır. Onda ikamet etmeyi isteme, çünkü orası şahın ve dilencinin yoludur."* (Nevâî 1996: 218).
12. Krş.: *"Minhâcu'n-necât kasidesinde hidayet yolunu düzdüm ve dalâlet ehline asıl kurtuluş yolunu gösterdim. Matlaı budur: Beyit: Aman ne güzel yüzünün mumundan halkın gözü aydınlanmıştır. İnsansın, ama dünyanın gözbebeği oldun"* (Nevâî 1996:219).
13. Hakanı'nın bu kasidesi "Kasîde-i Mîr'âtu's-safâ, der-Hikmet u Tekmîl-i Nefs" başlığında olup 115 beyitten oluşmaktadır.
14. Câmî'nin bu kasidesi "Cevâbest in Cilâ'u'-r-rûh Hakanı vu Husrev-râ" başlığında olup 131 beyitten oluşmaktadır.
15. Bu matla beyti Agah Sırrı Levend tarafından şu şekilde verilmiştir (Levend 1966:222):

16. Krş.: "Mir Husrev'in Mir'âtu's-safâ adlı kasidesine, mana yaratıcısı Hakanî-i Şîrvânî derinlemesine bir inceleme yapmıştır...Hazret-i Mahdûmî, onun karşılığı olarak Cilâ'u'r-rûh adlı kasideyi söylemişlerdir...ve ben fakir de her iki muhterem için Nesîmü'l-huld kasidesini tettebbu ettim. Matlai budur: beyit, öğretmen aşktır ve akıl pirini onun onun ders okuyan talebesi bil! Cehalet dersi ve bilgin gönlüm onun ders okuyan talebe sidir. Bu kasidede dahi pek çok mana cevheri dere ve ömür bedeli hare olmuştur." (Nevâî 1996:218).
17. Krş.: "Bu altı kaside hamd u naat, sena ve mev'izedir ve tasavvuf ve hakikat ehlinin dili ile kişinin kendini ve rabbini bilmesidir." (Nevâî 1996:219).
18. Eğer (bu kasidenin) adını Tuhfetü'l-efkâr koyarsam şaşılmalıdır. Çünkü bu benim fikir denizimden sunulmuş bir hediyedir.
19. Krş.: "Dış dünyayı şürleştiren şairler yolunda da Fusûl-i erba'a olarak tanınan dört kasidemde dört mevsimin sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk keyfiyeti bildirilmiştir. Yazdığım bu dört kaside, dört mevsimin tesirinin izi gibi dört bir yana yayılmıştır." (Nevâî 1996:219).
20. Bu kaside Selmân-ı Sâvecî'nin divanında yoktur (*Selmân-ı Sâvecî* 1367).
21. Farsça divanın ikinci baskısında ise 485 tane gazel bulunmaktadır. Birinci baskıda yer alan 376 numaralı gazel, ikinci baskıda yoktur.
22. Agah Sırrı Levend, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshada 469, Türk-İslâm Müzesi'nde bulunan nüshada ise 468 gazelin bulunduğunu kaydetmektedir (*Levend* 1966: VII).
23. Nitekim 24. gazelin matla beyti yoktur (Nevâî 1342:11; 1375: 79). 317. gazelin ise sadece ilk iki beyti vardır (Nevâî 1342:134; 1375:227).
24. Divanda 317. gazel olarak geçen bu şiir iki sayfanın kopmasından dolayı eksiktir (Nevâî 1342:134; 1375:227).

25. Krş.: "Bütün güzel yazı ve şiir yazarların nazarında beğenilmiş ve kabul görmüş olan Farsça gazeller divanı(m) H'âce Hafız üslubundadır. Tertiplediğim beyitlerin sayısı altı binden daha fazladır ve daha çok o Hazret'in şiirleri tetebbu edilerek meydana getirilmiştir. Fakat bir kısmı gazel tarzının mucidi Hazret-i Şeyh Muslihiddîn Sa'dî'ye -Tanrı sırrını kutsasın- bir kısmı aşk tapınağının ışık saçıcısı ve dert gariphanesinin göz yaşı dökücüsü Mîr Hüsrev 'e ve bazısı olgunluk doruğunun parlak güneşi Hazret-i Mahdum 'a -Nur içinde yatsın- ithaf edilmiştir. Mezkur olan azizlerin hallerinin toplayıcısı olan bu divan halk arasında iyi bilinir ve zamanelerin tabiatları o yöne doğrudur. Onda öyle çok gönül çeken edalar ve gönül okşayan manalar var...." (Nevâî 1996:220-21).
26. Dünyanın en büyük lirik şairlerinden biri kabul edilen Hafız-ı Şîrâzî (ö. 791/1388-89 veya 792/1389-90) hakkında geniş bilgi için bak.: Devletşâh 1901: 302-8; Câmî 1371: 105, 1993: 681-82; Nevâî 1323: 354-55; Ateş, 1968: 288-301; Şiblî-i Nu'mânî 1368, C. H: 165-246; Hâfız-ı Şîrâzî 1372; Karahan 1988; Hafız 1988, Sâmî C. m, 1996: 1913-14; Hayyâmpûr C. I, 1368: 240-41.
27. Bu gazelin başlığı Farsça divanın ikinci baskısında "Der-Tavr-ı H'âce" şeklinde geçmektedir (Nevâî 1375:110).
28. Bu gazelin başlığı Farsça divanın ikinci baskımda "Der-Tavr-ı H'âce" şeklinde geçmektedir (Nevâî 1375:119).
29. Bu gazelin başlığı Farsça divanın ikinci baskımda "Der-Tavr-ı H'âce" şeklinde geçmektedir (Nevâî 1375:119).
30. Bu gazel Farsça divanın ikinci baskımda yoktur.
31. Rükneddîn Humâyûnferruh dipnotta Hüsrev-i Dihlevî'nin de aynı vezin ve kafiyeli bir gazelinin olduğunu söyledikten sonra gazelin matla beytini vermiştir. Ancak Hüsrev-i Dihlevî'nin elimizde bulunan divanında bu tarz gazelini bulamadık. Bak. *EmîrHusrev-i Dihlevî 1343*.
32. Bu gazel Farsça divanın ikinci baskımda 442. gazel olarak geçmektedir. Bak. *Nevâî 1375: 293*.

33. Bu gazelin mahlas beyti Farsça divanın İkinci baskısında yoktur. Bak. *Nevâî 1375: 302*.
34. Farsça divanın birinci baskısında 7 beyit olan (*Nevâî 1342:193*) bu gazel, ikinci baskıda 6 beyit olup (*Nevâî 1375: 302-3*) beşinci beyit yoktur.
35. Nevâî'nin dostu ve şeyhi olan Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/1492) hakkında geniş bilgi için bak.: Câmî trhs., trhs.2; 1370, 1371, 1375; Devletşâh 1901: 483-94; Nevâî 1323: 56, 229-30; 1961: 83-84; Nasrâbâdî 1361: 500; Ateş, 1968: 392-443; AH Asgar Hikmet 1991; Sâmi C. IH, 1996: 1759-60; Hayyâmpûr C. 1,1368: 204-5.
36. Timurlular devri Türk ve İran edebiyatının tanınmış simalarından olan Ahmed Süheylî (ö. 907/1501-2 veya 918/1512-13) hakkında geniş bilgi için bak.: Devletşâh 1901: 509-13; Nevâî 1961: 84-85, 1323: 56-57, 230; Sâmi Mirza 1346: 338-39; Devletşâh 1901: 509-13; Okumuş 1352, 1982; Sâmi C. IV, 1996: 2707; Ateş 1968: 455-56; Hayyâmpûr C. I, 1368: 472-73.
37. İran edebiyatının en tanınmış ve önemli simalarından biri Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292) hakkında geniş bilgi için bak.: Sa'dî, trhs.; Müstefî 1364: 734-35; Nevâî 1323: 337-38; Câmî 1371: 105, 1993: 670; Devletşâh 1901: 202-10; Sâmi C. IV, 1996: 2572-73; Yazıcı, 1997; Ateş 1968: 168-201; Kartal 2001, 2001a; Şiblî-i Nu'mânî 1368, C. H: 19-76; Hayyâmpûr C. I, 1368: 454-55.
38. Bu gazel numaralandırılmamıştır. 67 olması gerekirken kendisinden sonraki gazel 67 olarak numaralandırılmıştır.
39. Farsça divanın ikinci baskısında bu gazelin Hâfız-ı Şîrâzî'nin bir şiirine nazire olduğu dipnotta belirtilmiştir. Bak. *Nevâî 1375:113*.
40. Hâfız-ı Şîrâzî'nin de, Sa'dî-i Şîrâzî'nin bu gazeli tarzında bir gazeli (bak. Hâfız-ı Şîrâzî 1372: 256; Gazel no: 477) vardır.
41. Kendine "Turk-i Hindistânî (Hindistanlı Türk)" diyen ve İran edebiyatının önde gelen simalarından biri olan Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325) hakkında geniş bilgi için bak. Devletşâh 1901: 238-47; Nevâî 1323: 356-57; Câmî 1371: 106; 1993: 677-78; Ateş 1968: 233-51; Şiblî-i Nu'mânî

- 1368, C. II: 77-149; Sâmi, C. m 1996: 2045; Emîr Husrev-i Dihlevî 1343; Türkmen 1989; Hayyâmpûr C. 1,1368: 307-8.
42. Bu gazel ayrıca Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazeline de (bak. Hâfız-ı Şîrâzî 1372: 168; Gazel no: 281) naziredir
43. Bu gazelin başlığı, Farsça divanın ikinci baskısında "Tetebbu-i H'âce" şeklinde geçmektedir (*Nevâi 1375: 304*).
44. Bu gazelin başlığı, Farsça divanın ikinci baskısında "Muhteri" şeklinde geçmektedir (*Nevâi 1375: 315*).
45. XIV. asrın en tanınmış şairlerinden olan Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376) hakkında geniş bilgi için bak.: Selmân-i Sâvecî 1367; Devletşâh 1901: 257-63; Câmî 1371: 104; Nevâi 1323: 353-54; Sâmi, C. IV 1996: 2606; Şiblî-i Nu'mânî 1368, C. II: 150-64; Yazıcı 1997; Ateş 1968: 279-85; Hayyâmpûr C. 1,1368: 464-65.
46. Şiirlerinde Şerîf mahlasını kullanan, üp alanında hâzık olan ve Bedahşan hakimleri hakkında methiyeler söyleyen Sâhib-i Belhî (IX/XV. asır) hakkında geniş bilgi için bak.: Devletşâh 1901: 452-54; Nevâi 1961: 19-20, 1323: 15-16,190-91; Sâmi C. IV, 1996: 2858; Hayyâmpûr C. E, 1368: 535.
47. İran'ın tanınmış şairlerinden olup Molla Câmî'nin öğrencilerinden Kâhî-i Kâbilî (ö. 983/1575 veya 988/1580) hakkında geniş bilgi için bak.: Nasrâbâdî 1361: 469,520; Sâmi C. V, 1996: 3535; Hayyâmpûr, C. E, 1368:760.
48. Timurlular devrinin tanınmış şairlerinden biri olan Kâtibî-i Tarşîzî (ö. 838/1434-35 veya 839/1435-36) hakkında geniş bilgi için bak.: Devletşâh 1901: 381-91; Câmî 1371: 107; Nevâi 1323: 10-11, 186-87; 1961: 11-13; SâmiC. V, 1996: 3807; Ateş 1968: 340-45; Hayyâmpûr C. E, 1368: 753-54.
49. Güzel şiirleri olan Şâhî-i Sebzvârî (ö. 857/1453 veya 859/1454-55) hakkında geniş bilgi için bak.: Câmî 1371: 107; Sâmi C. IV, 1996: 2839-40; Hayyâmpûr C. E, 1368: 491-92.
50. Timurlular devrinin en tanınmış şairlerinden olan İsmet-i Buhârî (840/1436-37) hakkında geniş bilgi için bak.: Devletşâh 1901: 357-66;

- Câmî, 1371: 107; Nevâî 1961: 13-14; 1323: 12, 187-88; Sâmî, C. IV. 1996: 3157; Ateş 1968: 346-48; Hayyâmpûr C. II, 1368: 638.
51. Hüseyin-i Baykara (911/1505-6) hakkında geniş bilgi için bak.: Devletşâh 1901: 521-41; Nevâî 1961: 208-51, 1323: 130-31, 316; Hayyâmpûr C. I, 1368: 262, 265, 268-69; Eraslan 1987.
52. Bu gazel Farsça divanın ikinci baskımda 441. Gazel olarak geçmektedir (*Nevâî 1357: 292*).
53. Hindistan'da yetişen önemli şairlerden olan Hasan-ı Dihlevî hakkında geniş bilgi için bak. Devletşâh 1901: 247-49; Nevâî 1323: 357; Câmî, 1371: 106; 1993: 678; Sâmî, C. III, 1996: 1950; Ateş 251-52; Hasan-ı Dihlevî 1352; Hayyâmpûr C. 1,1368: 257.
54. XIV. asrın büyük sûfilerinden biri olan Şeyh Kemâl-i Hocendî hakkında geniş bilgi için bak.: Devletşâh 1901: 325-31; Câmî 1371: 105-6; Nevâî 1323: 355-56; Sâmî C. V, 1996: 3886; Ateş 1968: 305-8; Kemâl-i Hocendî 1337.
55. Alî Şir Nevâî'nin musahiplerinden olan Vefâyî-i Horasanî (rX/XV.asr) hakkında geniş bilgi için bak.: Nevâî 1961: 181, 1323: 114, 286; Hayyâmpûr C. 1,1368: 237, C. H: 985.
56. Farsça divanın birinci baskımda 7 beyit olan (*Nevâî 1342: 1*) bu gazel, ikinci baskıda 6 beyit olup (*Nevâî 1375: 67*) altıncı beyit yoktur.
57. Farsça divanın ikinci baskısında bu gazelin başlığı "Tetebbu'-i H'âce" şeklinde geçmektedir (*Nevâî 1375:180*).
58. Farsça divanın birinci baskısında 7 beyit olan (*Nevâî 1342: 80-1*) bu gazel, ikinci baskıda 6 beyit olup (*Nevâî 1375:161*) üçüncü beyit yoktur.
59. Farsça divanın ikinci baskısında bu gazelin başlığı "Der-Tavr-i H'âce" şeklinde geçmektedir (*Nevâî 1375:167*).
60. Krş.: "*Bütün güzel yazı ve şiir yazarların nazarında beğenilmiş ve kabul görmüş olan Farsça gazeller divam(m) H'âce Hafız üslûbundadır.*" (*Nevâî 1996: 220-21*).

61. "*Dîvân tertip edildiğinde onda arifane gazel bulunmazsa ve bir gazelde nasihatvari bir beyit olmasa ve dîvân böylece yazılsa ancak beyhude zahmet ve boşa emek sarfedilmiş olur.*" (Özgör 1990: 79).
62. Hâfız-ı Şîrâzî'de irfan konusunda geniş bilgi için bak. Mutahharî 1997.
63. Fânî'nin şiirlere nazire söylemesi ne davadandır ne de kendini göstermekten gelir. Söz erbabı, gönül sahibi olduğu için, onun muradı gönüller kapısında dilenciliktir.
64. Divanda yer alan 202. gazel "mevize" başlığı altında verilmiştir (*Nevâî 1342: 86*).
65. Bu konuda ayrıca bak: G. 84/b. 7; 180/3; 213/6; 215/4; 254/8; 266/5; 330/8; 420/7; 461/4-5.
66. Bu konuda ayrıca bak: G. 182/b. 2-3; 207/5; 222/2; 223/3; 226/4; 255/5; 318/5; 319/11; 326/7; 335/6; 345/1.
67. Senin civarının havası, bir türlü başımdan gitmiyor., evet, garibin gönlü daima vatandadır (*Hafız 1988:208*).
68. Haşirde ateşperestlerin mabedinin bahçesinde olmayı arzu ediyorum... evet garibin hüznü gönlü daima vatandan taraftadır (vatandadır).
69. Gerçi ağzından henüz süt kokusu geliyorsa da, kanım senin gözüne helâl olsun.
70. Devlet mührünün doğrulukta ve kurtuluşa olduğu kabul edilirse de, serv-i sehî gülbahçesinin en üstünü oldu.
71. Diline her geleni söyleyen sade gönüllü vaiz, senin için bu efsaneye inananlar önemsizdir.
72. Ey Fânî, eğer Hüsrev ve Hafız sana doğru yolu gösterdilerse de, sen güzellik itibarıyla Câmî'ye tabisin.
73. Ey Fânî, eğer Sa'dî'nin yoluna biraz ayak basarsan onun şiirinde bundan dolayı tatlılık ve güzellik olduğunu görürsün.
74. Ey Fânî! Sultanlık ve rifat istiyorsan, Hafız'ın kulu, Câmî'nin ise yolunun çör çöpü ol.

75. Felek denizinde ömür nighbanına yüz engel vardır. Onun devası şarap denizi ve gazel gemisidir.
76. Nevâî'nin Farsça divanında alfabedeki harflere göre kafiyelenmiş gazel sayıları şu şekildedir: elif: 37, be: 21, te: 73, se: 1, cim: 4, ha: 3, hı: 3, dal: 93, zel: 1, re: 18, ze: 8, sin: 6, şin: 23, sad: 1, dad: 1, ti: 1, zı: 1, ayn: 2, gayn: 2, fe: 2, kaf: 2, kef: 5, lâm: 10, mim: 64, nun: 34, vav: 15, he: 12, ye: 42.
77. Humâyûnferruh ancak bu üslubun "sebk-i Hindî" diye adlandırıldığını, bunun ise yanhş olduğunu belirtir. Bu konuda geniş bilgi için bak. *Nevâî 1375:27-8*.
78. Câmî'nin gazelleri arasında "kâşkî" redifli bir gazel vardır (*Câmî, trhs.: 747*). Ancak bu gazel Nevâî'nin tesdîs yaptığı gazelden farklıdır.
79. Agah Sırrı Levend, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshada 34, Türk-İslâm Müzesi'nde bulunan nüshada ise 36 kıt'anın bulunduğunu kaydetmektedir (*Levend 1966: VIII*).
80. Agah Sırrı Levend, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshada 53, Türk-İslâm Müzesi'nde bulunan nüshada ise 67 rubainin bulunduğunu kaydetmektedir (*Levend 1966: VIII*).
81. "Ey yüzü cihanın süsleyicisi olan, ve ey kokusu ruhu dinlendiren, Ya Rab, senin saçın olmaksızın gönül eskiticisin, senin saçın gece gibi figan artırıcıdır" (*Nevâî 1996:220*).
82. Agah Sırrı Levend, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde ve Türk-İslâm Müzesi'nde bulunan nüshalarda 16 tarihin bulunduğunu kaydetmektedir (*Levend 1966: VIII*).
83. Fena kilisesinden cennete doğru giden Abdurrahman hayat çemeninin servisidir. Gussa veren böyle bir vakanın tarihini okursan şudur: "Hodâ beyâmurz be-h^vân".
84. Agah Sırrı Levend, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshada 141 muamma ile 3 lügaz, Türk-İslâm Müzesi'nde bulunan nüshada ise 341 muamma ile 6 lügazm bulunduğunu kaydetmektedir (*Levend 1966: VIII*).

Kaynaklar

- ALÎ ASGAR HİKMET (1991), *Câmî Hayatı ve Eserleri*, (çev.: M. Nuri Gencosman), İstanbul.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1941), *Muhakemet-ül-lügateyn*, (Şimdiki Dile Çeviren: İshak Refet Isıtman), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1956), *Ferhad ü Şirin*, (Özbekçeden Rusçaya Tere. Liyev Pyenkovsky), Moskova.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1963), *Ferhad ü Şirin*, (Nşr. Parsa Şemsiyev - Hadi Zarif), Taşkent [Eski Harflerle].
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1985), *Nevâridü's-şebâb*, (Hrz. Metin Karaörs), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul [Basılmamış Doktora Tezi].
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1993), *Mizânu'l-evzân [Vezinlerin Terazisi]*, (Hrz. Kemal Eraslan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 568, Alî Şîr Nevâyî Külliyyatı: 14, Ankara.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1994), *Ferhad ü Şirîn [İnceleme -Metin]*, (Hrz. Gönül Alpay-Tekin), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 577, Alî-Şîr Nevâyî Külliyyatı: 7, Ankara.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1995), *Lisânü't-tayr*, (Hrz. Mustafa Canpolat), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 626, Ankara.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1995a), *Mecâlisü'n-nefâyis*, (Hazırlayanlar: Hüseyin Ayan - Kemal Yavuz - Efrasiyap Gemalmaz - Recep Toparlı - Gönül Ayan - Yavuz Akpınar), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını No: 2, Araştırma Serisi No: 2, Erzurum.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1996), *Nesâyimü'l-mahabbe min-Şemâyimi'l-fitüvve - I Metin*, (Hrz. Kemal Eraslan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 608, Ankara.

- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1996a)**, *Fevâyidü'l-kiber*, (Hrz. Önal Kaya), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 670, Alî-şîr Nevâyî Külliyyatı: 4, Ankara.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1996b)**, *Leylî vüMecnûn*, (Hrz. Ülkü Çelik), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 659, Ankara.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (2001)**, *Sedd-i İskenderî [İnceleme-Metin]*, (Hrz. Hatice Tören), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 674, Ankara.
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (2001a)**, *Mecâlisü'n-nefâyis*, (Hrz. Kemal Eraslan), 2 Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATEŞ, Ahmed (1968)**, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]*, İstanbul.
- CAMÎ (trhs.)**, *Dîvân-i Kâmil-i Câmî [Şâmil: Kasîdehâ-Tercî'hâ-Terlîdbhâ-Mesnevîhâ-Kıt 'ahâ-Rubâ 'ihâ-Mu 'ammâhâj*, (Nşr.: Hâşim Razî), İntişârât-i Pîrûz, Tehrân.
- CAMÎ, Mevlânâ Abdurrahmân (trhs. 2)**, *Gene-i Ar ifân*, (be-Tashîh-i Hâmid-i Rabbani), İntişârât-i Gencîne, Tehrân.
- CAMÎ, Nûreddîn Abdurrahmân bin Ahmed-i Câmî-i Horasanî (1370)**, *Mesnevî-i Heft-Evrenç*, (Tashîh u Mukaddime-i Aka-yi Murtazâ, Müderris-i Geylânî), Tehrân.
- CAMÎ, Mevlânâ Abdurrahmân-i Câmî (1371)**, *Baharistân*, (be-Tashîh-i Doktor İsmâil-i Hâkimi), Tehrân.
- CAMÎ, Nûreddîn Abdurrahmân (1375)**, *Nefehâtu'l-üns min-Hazarâti'l-kuds*, (Mukaddime, tashih, ta'likât-i Doktor Mahmûd Âbidî), 3. Baskı, Tehrân.
- CAMÎ, Abdurrahmân-ı Câmî (1993)**, *Nefehâtu'l-üns min-Hazarâti'l-kuds*, (Tercüme ve Şerh: Lâmî'î Çelebi; Yayına Hrz.: Süleyman Uludağ), İkinci Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul.

- DEVLETŞAH, Emîr Devletşâh bin Alâü'd-devle Bahtîşâh el-Gâzî es-Semerkindî (1901), *Tezkiretü's-şu'arâ*, (nşr.: Edward G. Browne), Leiden.
- EMİR HUSREV-İ DİHLEVÎ (1343), *Dîvân-i Kâmi-i Emîr Husrev-i Dihlevî [Gazeliyyât-Kasâ'id-Mukatta'ât-Rubâ'iyât]*, Nşr. Sa'îd Nefisî, (be-İhtimâm-i M. Dervîş), İntişârât-i Câvîdân, Tehrân.
- ENVERİ (1372), *Dîvân-i Enverî*, (Be-ihtimâm-i Muhammed Takî Müderris-i Razavî), Du Cild, Çâp-i Çihârom, Şirket-i İntişârât-i İlmî vu Ferhengî, Tehrân.
- ERASLAN, Kemal (1971), "Nevâyî'nin *Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesf*, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: XVI, 1971, İstanbul, ss. 89-110.
- ERASLAN, Kemal (1980), "Alî Şîr Nevâyî'nin *Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesf*, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: XIX, 1977-1979, İstanbul, ss. 99-135.
- ERASLAN, Kemal (1987), *Hüseyn-i Baykara Divânından Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 709, 1000 Temel Eser Dizisi: 126, Ankara.
- HAFİZ (1988), *Hafız Divanı*, (Çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı), Millî eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 393, Şark-İslâm Klasikleri: 50, İstanbul.
- HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ (1372), *Dîvân-i Hafız*, [Tashîh-i Allâme-i Kazvînî ve Doktor Kasim-i Ganî], (be-İhtimâm-i Pervîz-i Bâbâyî), Çâp-i Evvel, İntişârât-i Nigâh, Tehrân.
- HAKANÎ (1373), *Dîvân-i Hakanî-i Şîrvânî*, (be-Kûşîş-i Doktor Ziyâüddîn-i Seccâdî), Tehrân.
- HASAN-I DİHLEVÎ (1352), *Dîvân-i Hasan-i Dihlevî*, (Nşr.: Mes'ûd Alî Mahvî), Haydarabad, Deken.
- HAYYÂMPÛR, A. (1368), *Ferheng-i Suhenverân*, Du Cild, Çâp-i Evvel, Çâp-hâne-i Fecr-i İslâm, Tehrân.

- KARAHAN, Abdülkadir (1988)**, *Şir azli Hafız ve Şiirlerinden Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1003, Kaynak Eserler Dizisi: 17, Ankara.*
- KARTAL, Ahmet (2000)**, "Alî Şîr Nevaî nin Mecâlisü'n-nefâis İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilig*, Sayı: 13, Ankara, ss. 21-65.
- KARTAL, Ahmet (2001)**, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülüstan* İsimli Eserinin Türkçe Tercümelere", *Bilig*, Sayı: 16, Ankara, ss. 99-125.
- KARTAL, Ahmet (2001a)**, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 5, İstanbul, ss. 99-120.
- KEMÂL-İ HOCENDÎ (1337)**, *Dîvân-i Kemâlüddîn Mes'ûd-i Hocendî*, (Nşr.: Azîz Devletâbâdî), Tebrîz.
- KUT, Günay (1989)**, "Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501)" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, ss. 449-53.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1965)**, *Ali Şir Nevaî I. Cilt Hayatı Sanatı ve Kişiliği*, Türk Dil Kurumu Yayınlarından - Sayı: 239, Ankara.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1966)**, *Ali Şir Nevaî II. Cilt Divanlar 4 Türkçe, I Farsça Divan*, Türk Dil Kurumu Yayınlarından - Sayı: 244, Ankara.
- MUTAHHARÎ, Murtaza (1997)**, *Hafız'da İrfan*, (Çev.: Nihal Çankaya), İnsan Yayınları: 226, İrfan Dizisi: 22, İstanbul.
- MÜSTEVFÎ, Hamdullah (1364)**, *Târîh-i Guzîde*, (be-İhtimâm-i Doktor Abdulhuseyn-i Nevâî), Çâp-i Sevvom, Muessese-i İntişârât-i Kebîr, Tehrân.
- NASRÂBÂDÎ, Mîrzâ Tâhir-i Nasrâbâdî (1361)**, *Tezkire-i Nasrâbâdî*, (be-Tashîh u Mukabele-i Ustâd-ı Fakid Vahîd-i Destgirdî), Tehrân.
- NEVÂÎ (1342)**, *Dîvân-i Emîr Nizâmüddîn Alî Şîr Nevâî «Fânî»*, (Be-Sa'y ü İhtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh), Çâp-i Evvel, Ez-İntişârât-i Kitâb-hâne-i İbn-i Sînâ, Tehrân.

- NEVÂÎ (1323), *Mecâlisü'n-nefâ'is, Der-Tezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum-i Hicrî, Te'lîf: Mir Nizâmuddîn Alıdır Nevâî*, (be-Sa'y u İhtimâm-i Alî Asgar Hikmet, Tehran. [Bu eserin 1-178. sayfaları Fahrî-i Herâtî'nin, 179-409. sayfaları ise Muhammed-i Kazvî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* tercümesini kapsamaktadır.]
- NEVÂÎ (1375), *Divân-i Emîr Nizâmuddîn Alî Şîr Nevâî «Fânî»*, (Be-Sa'y u İhtimâm-i Rukneddîn Humâyûnferruh), Çâp-i Evvel, İntişârât-i Esâtîr, Tehran.
- NEVÂÎ, Alî Şîr Nevâî (1961), *Mecâlisü'n-nefâ'is*, (Tayörlovçi: Suyima Ganieva - Mesul Muharrir: Vohid Zohidov), Özbekistan SSR Fahlar Akademisi, Taşkent.
- NEVÂÎ, Alî Şîr Nevâyî (1996), *Muhâkemetü'l-lügateyn [İki Dilin Muhakemesi]*, (Hzr. F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER), Türk Dil Kurumu Yayınları: 656, Ankara.
- SA'DÎ (trhs.), *Külliyât-i Sa'dî*, (Bâ-Mukaddime ve Tashîh-i Muhammed 'AlîFurûgî), Tehran.
- SÂM MÎRZÂ (1346), *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmî*, (Tashîh u Mukaddime ez: Rukneddîn Humâyûnferruh), Tehran.
- SAMÎ, Şemseddîn Sâmî (1996), *Kâmûsu'l-a'lâm [Tıpkıbasım/facsimile]*, 6 Cilt, Kaşgar Neşriyat, Ankara.
- SELMÂN-İ SÂVECÎ (1367), *Divân-i Selmân-i Sâvecî [Şâmil: Gazeliyyât-Tercî'ât-Kasâ'id-Rubâ 'iyyâtj*, (bâ-Mukaddime-i Doktor Takî-i Tafaddulî; be-İhtimâm-i Mansûr Müşfik), Çâp-hâne-i Mervî, Tehran.
- ŞİBLÎ-İ NU'MÂNÎ (1368), *Şi'ru'l-acem Târîh-i Şu'arâ vu Edebiyyât-i Iran*, (ter.: Seyyid Muhammed Takî Fahr-i Dâ'î-i Gilânî), Çâp-i sevvom, Tehran.
- OKUMUŞ, Ömer (1352), *Divân-i Suheylî*, Tehran [Yayımlanmamış Doktora Tezi].

- OKUMUŞ, Ömer (1982), *Nizâmeddîn Ahmed Süheylî, Leylî ve Mecnûn [İnceleme — Metin]*, Erzurum [Yayımlanmamış Doçentlik Tezi].
- TOGAN, A. Zeki Velidi; (1964), "Alî Şîr" Mad., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, ss. 349-57.
- TÜRKMEN, Erkan (1989), *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara.
- ÜZGÖR Tahir (1990), *Türkçe Dîvân Dibaceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1228, 1000 Temel Eser Dizisi: 160, Ankara.
- YAZICI, Tahsin (1993), "Sa'dî" mad. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, ss.36-41.
- YAZICI, Tahsin (1997), "Selmân, Salmân-i Sâvacî" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, ss.458-6

Persian Verses of Ali Shir Nava'i

Assoc. Prof. Dr. Ahmet KARTAL*

Abstract: Alî Şîr Nevâî is one of the greatest poets of not only Çağatay literature but also of all fields of Turkish literature. Nevai wrote many verse and prose works, proving that Turkish was superior to Persian from many perspectives in a period when Persian literature was in its apex through the works of Molla Cami. However, he composed a Divan of Persian verses he wrote upon the demand of his friends Molla Cami and Hüseyin Baykara. In this study those Persian verses will be dealt with. >

Key Words: Çağatay literature, Persian literature, Ali Shir Nava'i, Fani, Persian verse, parallel

* Kırıkkale University Faculty of Arts and Sciences - KIRIKKALE
ahkartal@yahoo.com

Персидские стихи Алишера Навои

Ахмет КАРТАЛ*, д. н.

Резюме: Алишер Навои- один из самых великих поэтов не только чагатайской, но и всей тюркской литературы. Навои, в период особенно когда персидская литература достигла пика своего расцвета благодаря Джамии, отстаивал возможность создания высшей литературы на турецком языке и превосходность во многих аспектах турецкого над персидским, написал стихотворные и прозаические произведения на турецком языке. Однако по просьбе близкого друга и руководителя- Джамии и Хусейна Байкары, который был самым близким товарищем поэта с детства, написал стихи на персидском, из которых составил сборник. В этой статье рассмотрены персидские стихи Алишера Навои.

Ключевые слова: чагатайская литература, Алишер Навои, Фани, персидская литература, персидский стих, назире

* Университет Кырыккале, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук-КрРпККАЛЕ

Yavın Tanıtım

Pax Ottomana. Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Edited by Kemal Çiçek. Haarlem - Ankara. 2002: Sota & Yeni Türkiye Yayınları. ISBN: 975-6782-32-3.

Doç.Dr. Nurettin DEMİR*

Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden Prof. Dr. Nejat Göyünç, 1 Temmuz 2001'de aramızdan ayrıldı. Göyünç, yazıları, yetiştirdiği öğrencileri, yerli ve yabancı bilim adamlarıyla sürekli ve iyi ilişkiler içinde olması, genç bilim adamlarına verdiği karşılıksız destekle meslektaşları arasında büyük bir saygınlık kazanmıştı. 1995 yılında Alman Şarkiyatçılar Birliği'ne şeref üyesi seçilen bu seçkin bilim adamı adına daha önce bir armağan kitap hazırlanmıştı (Klaus Kreiser - Christoph Neumann (Yay.) *Das Osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken. Nejat Göyünç zu ehren. Türkische Welten*, İstanbul 1997). Burada tanıtacağımız, Göyünç için yazılmış araştırmaların yer aldığı ikinci armağan kitap da Göyünç'ün meslektaşları arasındaki saygınlığının açık bir göstergesidir. Yirmi biri Türkçe, yedisi İngilizce, üçü Almanca, dördü de Fransızca olmak üzere Osmanlı tarihinin çeşitli sorunlarıyla ilgili toplam 35 yazının yer aldığı 836 sayfalık kitap, tam da Göyünç'ün kişiliğine uygun bir ad taşır: *Pax Ottomana: "Osmanlı Barışı"*.

Pax Ottaman'nın başında Prof. Göyünç'ün yayınlarının bir Üstesi yer almaktadır (19-30). Bibliyografyadaki Türkçe, Almanca, İngilizce olmak üzere 10 kitap, 146 makale. 15 Ansiklopedi maddesi, 47 tanıtma yazısı, bu değerli bilim adamının üretkenliğinin de belgesi durumundadır.

Kitaptaki araştırma yazılarından bir kısmı Osmanlı hukukuna ayrılmıştır. Bu yazıların "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine. Zimmilerin Yargı Tercihi" başlığını taşıyan ilkinde (31-50) kitabın editörlüğünü de yapan *Kemal Çiçek*, zimmilerin kendilerine tanınan hukukî ve kazaî alanlardaki muhtariyete rağmen kendi cemaat mahkemeleri yerine kadı mahke-

* *Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi* - ANKARA
ndemir@baskent.edu.tr

melerine başvurularında rol oynayan faktörleri ve cemaat mahkemeleri ile kadı mahkemeleri arasındaki ilişkileri, büyük ölçüde 18. yüzyılın başlarına ait Kıbrıs-Lefkoşa sicillerine dayanarak ortaya çıkarmaya çalışır. Sicillerin kaynak alındığı "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davalar' (77-96) başlıklı çalışmada ise *A. Nükhet Adıyeke*, Resmo'nun 1645 yılında Osmanlı egemenliği alına alınmasını takiben tutulmaya başlanan Girit kadı sicillerinin Lozan Anlaşması hükümlerinden olan nüfus mübadelesinin uygulandığı sırada -160 ciltlik bir kısmı Yunanistan'da kalırken- İstanbul'a getirilen evraklar arasında yer alan 210 ciltlik bir kısım üzerindeki incelemelerinin sonuçlarını sunar. Her iki yazıda da. sicil kayıtlarında çok sayıda gayrimüslim davasının da yer aldığına işaret edilir. *Mehmet Beşirli* ise "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Samsun'da Evlilik Kurumu Üzerine Bazı Bilgiler ve Uygulamalar (97-120)" adlı yazısında, 1785-1835 yıllarını kapsayan Samsun Şer'iye sicillerinin en kapsamlısı olan ve aile ile ilgili konularda toplam 105 adet vesikanın yer aldığı "1755 Numaralı Samsun Şer'iye Sicilleri'nden hareketle. 19. yüzyılın başlarında Samsun'da aile kurumu hakkında bilgi verir. Yazıda geçmişten günümüze ailede ortaya çıkan değişme ve gelişmelerin irdelenmeye çalışılacağı söylenirse de değişme ve gelişmelerin yansıtılması yetersiz kalmıştır. *Nuri Adıyeke'ye* ait "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Dönemi Evlilikleri" (121-150) başlıklı yazı da Şer'iye sicillerini kaynak olarak kullanır. Araştırmacı, evliliklerin, şeri'ye sicilleri ve merkeze yansıyan, olağan dışı problemler ile uygulama örneklen olmak üzere iki kaynak yardımıyla araştırılabileceği görüşündedir. İncelemede Tanzimat döneminde evlilikle ilgili çeşitli konular üzerinde, önceki dönemlere de göndermeler yapılarak durulmuştur. Kadı sicillerine ayrılmış bir başka yazı olan -'The Sicills of the Otloman Kadıs. Observations over the Sicili Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria" (51-76) adlı makalede ise *Svetlana Ivanova*, Sofya Millî Kütüphanesinde bulunan bir koleksiyonundan hareketle, kadı sicillerinin yapılan, içerikleri ve biçimleriyle bağımsız belge türü olarak değerlendirilmesini ele alır.

Kitap içerisindeki yazılardan bir kısmı da başka arşiv kaynaklarını kullanır. Bunlardan *Evangelia Balta'nın* "The Region of Atlanti and Moudounitza in the early Ottoman Period (15th-16th c.)" (151-182) adlı incelemesinde Moudounitza'daki Osmanlı idaresi, bölgenin nüfusu ve ekonomi-

si hakkında 15. ve 16. yüzyıldan kalma tahrir defterlerinden hareketle bilgi verilir. Tahrir defterlerini kaynak olarak alan bir başka çalışma da Ersin Gülsoy'a aittir. Gülsoy "Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyâleti'nin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları" (183-203) adını taşıyan, yazısında bölgeyle ilgili eldeki ilk belge olan ve 1860 yılındaki sayımla ilgili kayıtlarla 1670 yılındaki İkinci tahrirden hareketle eyalet reayasının vergilendirme düzeninde ve buna bağlı olarak mufassal defterlerin tertip tarzındaki değişiklikler üzerinde durur.

Armağan kitap içerisindeki ilgi çekici yazılardan birisi *Smail Baliç*'indir. Araştırmacı "Bosniens osmanisches Erbe auf der Scheidelinie zwischen Ost und West" (205-228) adını taşıyan yazısında, ağırlıklı olarak Slav olan Güneydoğu Avrupa halkları arasında Ortaçağın sonlarından itibaren kaderlerini belirleyecek olan Türklerin gehşinin kültürlerine olumsuz etkisi olduğu yönündeki yaygın inanca işaret eder ve Sırp yazar Ivo Andriç'in eserlerinde bunun iyi bir örneğini görüldüğünü belirtir. Adı geçen yazar, Nobel ödülü sahibi birisi olarak batının bu konudaki fikirlerinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden edebi ifadelerin ve bunların tarihsel değerinin çürütülmesinin özellikle Bosnalılar açısından varoluşsal bir öneme sahip olduğuna işaret eden *Baliç*, çalışmasıyla Osmanlı'nın Güneydoğu Avrupa'nın maddi ve manevi kültürüne katkılarını gerçekçi bir şekilde yansıtmayı amaçlar.

Yerel tarihe ait araştırma örnekleri arasında sayabileceğimiz çalışmalardan "XIV-XV1. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri" (229-264) adlı incelemede *Ali Açıknel*, Tokat'ın zengin kültür eserlerinden olup şehir merkezindeki sayıları 44'ü bulan zaviyeleri, verilen dönemin tapu-tahrir ve vakıf defterleri, vakfiyeler, araştırma eserleri ve muhtemel diğer tarihi malzemeye dayanarak değerlendirir. Muhammet Güçlü ise "Serik Bölgesinin Tarihi Gelişimi: Karahisar-ı Teke'den Serik'e (1207-1926)" (265-276) başkık, geniş bir dönemi ele alması sebebiyle dağınık ve yüzeysel bilgilerle sınırlı kalmış yazısında; 1207-1926 yılları arasındaki Serik tarihini, Selçuklular ve Beylikler dönemi, Osmanlı Devleti dönemi. Sosyal ve Ekonomik Durum olmak üzere üç bölümde ele alır. *M. Akif Erdoğan*, "Kıbrıs Yenicerileri Üzerine Notlar" (309-324) başlığını taşıyan araştırmasında Kıbrıs

adasının fethine katılan Osmanlı askerleri arasında yer alan İstanbul ve Mısır'dan gelmiş yeniçerilerle ilgili. 1593-1640 yılları arasındaki çeşitli konuları inceler. *Ahmet Kavas* tarafından kaleme alınmış olan "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu İle Yakınlaşmasına Etkisi" (443-464) adlı çalışmayı da bölge tarihi ile ilgili yazılar arasına dahil edebiliriz.

Biyografi türü yazılar arasında görebileceğimiz çalışmalardan birisi *Mehmet Aladdin Yalçınkaya* imzasını taşır. "İsmail Ferruh Efendi'nin Londra Büyükelçiliği ve Sivasî Faaliyetleri (1797-1800)" (381-408) başlıklı yazıda Nizara-ı Cedid döneminde girilen köklü yenileşme hareketlerinin sonucunda, ikamet elçiliklerinin açılmasına karar verilmesi üzerine. 1793 yılında açılan Londra elçiliğine üç yıl sonra atanan İsmail Ferruh Efendi'nin elçilik dönemi incelenir. *Nabil Al-Tikriti'nin* "Şehzade Korkut (ca. 1468-1513)" (659-675), *François Georjeon* imzasını taşıyan "Abdülhamid II (1876-1909)" (409-420), Turgut *Subaşı'ya* ait "Sir James William Redhouse (1811-1892). A Brief Outline of His Life and Works" (675-786) ile *Ali Birinci'nin* kaleme aldığı "İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946) Bir İlim Adamının Hikâyesi" (687-735) başlığını taşıyan incelemeyi de biyografi türü makaleler arasında sayabiliriz.

Prof. Göyünç'ün çalışmalarında önemli bir yer tutan Ermeni sorunu da *Pax Ottomana'daki* yazılarda yerini bulur. Bunlardan ilki olan "Talat Paşa'yi Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı" (465-504) adlı çalışmasında *Ramazan Çalık*, Talat Paşa hakkında genel bilgiler verdikten sonra, öldürülmesinin Alman basınındaki yankıları üzerinde durur. "1919-1921 Yıllarında Türk-Ermeni Politikası" (505-530) adlı Ermeni sorununa ayrılmış ikinci yazıda Mehmet Özdemir, birinci dünya savaşı sonrası Kafkas cephesi. Ermeni olaylarına karşı sınır boylarında alınan önlemler, 15. Kolordunun faaliyetleri. Milli Mücadele kadrosunun Kafkasya'daki gelişmelere bakışı. Doğu Cephesi'nin kurulması ve Ermeni Harekatı konularını ele alır.

Batı ile olan ilişkilere ayrılmış "Drei Wissenschaften. Drei Optionen" (531-342) başlığını taşıyan *Klaus Kreiser* imzalı yazıda, Mustafa Kemal idaresindeki benzersiz kültür devrimini anlamaya yarayacağına inandığı. Cumhuriyetin kurulmasından hemen önceki durumu göstermek amacıyla

Jooloji, Kimya ve Coğrafya bilimlerinin batıdan nakli; *Christian Rumpfun* kaleminden çıkan "Rezeption und Verfassungsordnung" (735-764) başlığını taşıyan yazıda ise Avrupa hukuk anlayışının Osmanlı imparatorluğu ve Türkiye'ye aktarılması üzerinde durulur.

Pax Ottomana'da doğrudan tarihi konu alan çalışmalar da vardır. *İbrahim Şirin*, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Tarihi Gelişimi" (543-580) adını taşıyan çalışmasında tarih hakkında çeşitli görüşleri sıraladıktan sonra, Osmanlı öncesi tarih yazıcılığının kısa tarihi, Osmanlı tarih yazıcılığı, anonim tarihler, özel tarihler, vakanüvis tarihleri, nasihat ve siyasetnameler. ilmi tarih yazıcılığı, ideolojik tarih yazıcılığı gibi hususlar üzerinde durur; asıl büyük gelişmeyi Cevdet Paşa ile gerçekleştiren ilmi tarih yazıcılığının XIX. yüzyılda başladığına işaret eder. *İbrahim Güler* ise "Toplum Hekimliğinde 'Tarih'in Rolü' ve 'Sosyoloji' İncelemelerine Katkısı" (589-610) adlı makalesinde metodolojik olarak bugün yapılan tarihçiliğin, toplum hayaü üzerinde oynadığı rol ile topluma ne derece yarar sağladığının sorgulanması gerektiğine işaret eder ve sonuç olarak "tarih, toplumlar ve onu oluşturan insanların sosyal doyuma, manevî hazza, moral gücüne ulaşmalarına imkân hazırlayan ve onların moral olarak yükselmelerine katkıda bulunan, kimliklerini güç ve kabiliyetlerini daha iyi tanımlamalarını sağlayan, bu yönüyle de sosyal sağlığı yerinde bir hayat sürmelerinde hizmet gören bir bilimdir." (609) diye yazar.

Said Öztürk "Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkam Defterleri" (611-640) başlığını taşıyan çalışmasında, 1742 yılından itibaren tutulmaya başlanan ahkâm defterlerinin, toplumsal tarih araştırmalarında sivil hayaün önemli bir aynası olarak hiç bir zaman göz ardı edilmemesi gereken önemi üzerinde durur. Orhan Kılıç'ın "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler (Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları)" (793-820) adlı yazısında ilgi çekici bir konu ele alınmakla birlikte bilimsel titizlik ve derinlik yetersiz görünmektedir. "Fırtınalar insanların inisiyatifi dışında gelişen ve zaman zaman can ve mal kaybına yol açan doğal afetler." (794) gibi ifadeler yerine daha bilimsel açıklamalar yapılabilir.

Zekeriya Türkmen, "XIX. yüzyıldaki Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti" (47-362) başlıklı çalışmasında, Osmanlı devletinin kaderinin

belirlendiği XIX. yüzyılda askeri reformlara önem verilmesi ve II. Abdülhamit devrinde ordunun modernizasyonu, silahlanma yarışında Osmanlı devleti, bu yarışta halkın desteği gibi hususları ele alır.

Ramazan Boyacıoğlu "Osmanoğullarının Karamanoğlu İbrahim Bey Aleyhinde Aldığı Fetvalar"¹ (641-658) adını verdiği, büyük oranda alıntılardan oluşan, ahnü olmayan yerlerde ise bilimsel soğukkanlılıktan uzak, duygusal bir üslûpla yazılmış yazıda Osmanoğulları ile Karamanoğulları arasındaki sorunları ele almayı denemiştir.

Pax Ottomana içerisindeki diğer yazılar ise şunlardır: *Viorel Panaite*: "Peace Agreements in Ottoman Legal and Diplomatic View (15th-17th century)" (277-308), *Odile Moreau*: "Categorisation et espaces du militaire dans l'Empire Ottoman aux 19e et 20e siecles" (325-345), *Jaaues Thobie*: "L'empirc Ottoman a la Veille de la Grande Guerre: Un Moyenne Pussinance?" (363-380), *Güle s Veinstein*: "L'administration Ottomane et le Probleme deş Interpretes" (425-442), *Claudia Römer*: "Latin Extracts from Na'îmâ's History Translated by Students at the 'K. K. Akademie Orientalischer Sprachen', Vienna 1979" (581-588), Hikmet Öksüz: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuğu: Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)" (765-782), *Jane Hathaway*: "An Agenda tor Historical Study of the Ottoman Arab Provinces" (783-792), *Salim Koca*: "Türkiye Selçuklu Uçları" (821-832).

Kitap yeterince hacimli olduğu hâlde daha önce başka yerlerde Osmanlı tarihçilerinin çoğunun okuyabileceği dillerde yayınlanmış yazılara da, okuyucuyu aydınlatıcı bir açıklama yapılmadan yer verildiğini görüyoruz. Aynı şekilde, bazı özel isimler ve özel terimlerin yer aldığı İndex'te (833-835) de maddelerin neye göre seçildiği belli değildir. Ancak gene de kitabın Osmanlı tarihçiliğine önemli bir katkı olduğunu, bir kısmına kısaca da olsa işaret ettiğimiz kimi yazıların tarihçi olmayanların da ilgisini çekebileceğini ve böyle bir çalışmayla başta editör Kemal Çiçek olmak üzere meslektaşlarının Prof. Dr. Nejat Göyünç'e karşı vefa borçlarını en iyi biçimde ödemiş olduklarını vurgulamalıyız.

Osman Karatay, *İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara 2003

Aydos ŞALBAYEV*

Avrasya'nın, özellikle de Türklerin en eski tarihleriyle ilgili çalışmalarda son yıllarda dikkati çeken şey, mevcut bilimsel birikimin ilerlemesinden daha hızlı olarak, yerleşmiş kanaatlerden büyük ölçüde sapmaların olmasıdır. Çeşitli araştırmacılar bugüne kadarki açıklamaları reddederek yeni önerilerle gelmekte, iyi bilindiği düşünülen pek çok konuda bile yeni yeni fikirler öne sürmektedir. Bu çerçevede, son yıllarda yayımlanan eserlerin en ilginç olanlarından biri de kuşkusuz Osman Karatay tarafından yazılan İran ile Turan adlı eserdir.

Söz konusu kitabın yazılış öyküsünü önsözden öğrenmekteyiz. Daha önce "Hırvat Ulusunun Oluşumu" (Ankara 2000) adlı çok ilgi gören bir eser hazırlayan Karatay, bu eserin giriş mahiyeti taşıyan birinci bölümünde kısaca söylediği bazı şeyleri aradan geçen üç yıl zarfında derinden araştırmış, bunun üzerine yeni bulguları da ekleyerek bu eseri ortaya çıkarmıştır. Dokuz bölümden oluşan kitabın ilk üç bölümü, sırasıyla medeniyetin, İran'ın ve Turan'ın kısa tarihlerine hasredilmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümlerde Türklerin anayurdu aranmaktadır. Alıncı bölüm, Eskiçağ'da Hint-Avrupa olgusunu sorgulamakta, yedinci bölümde tartışmanın odağındaki kavim olan Sakalar/İskitler ele alınmakta, sekizinci bölümde ise mitolojilerdeki eski İran sorgulanmaktadır. Kendisi Slav dünyası uzmanı olan yazar, bu kitabının da dokuzuncu ve son bölümünü genel olarak Türk-Slav ilişkilerine ayırmıştır.

Yazar, Türklerin atalarının Ortadoğu kökenli olduklarını öne sürmekte, esas çıkış noktalarının Van gölünün güneyindeki alan olduğunu savunmaktadır. Burada çoğalan, bir taraftan da batıdan gelen Samî topluluklarının baskısına maruz kalan bu atalar, daha çok Kafkaslar üzerinden olmak

* *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü /ANKARA*

üzere, peyderpey Avrasya düzlüklerine açılmışlardır. Yazar, Ortadoğu'daki atalar için kesinlikle Türk ifadesini kullanmamakta, Türklüğün yaşının 3500 yıldan fazla olamayacağını düşünmektedir. Bugünkü anlamıyla Türklük, nihayetinde yine Orta Asya'da teşekkül etmiştir. Batıdaki bir Türk yurdunu ilk arayan tarihçi Karatay olmamakla beraber, bu yazar aynı konuyu çalışan diğer tarihçilerden de keskin hatlarla ayrılmaktadır. Ünlü isimler arasında Azerbaycan'da Ağasioğlu, İran'da Zehtabi ve Tataristan'da Zekiev de Türk anayurdunun batıda olduğuna inanmaktadırlar. Ancak Karatay, eski Ortadoğu kavimlerini doğrudan Türk olarak adlandıran bu bilginlerin aksine, Türkler ile Türklerin atalarını kesin hatlarla ayırmaktadır. Bu arada Kürtlüğün ortaya çıkışı gibi ilginç ve tartışmalı konularda da yeni görüşler ortaya koymaktadır.

Bu kitabın temel yazılış amacı olduğu sezilen şey ise tarihî Hint- Avrupalıların abartılmasına yazarın gösterdiği tepkidir. Hiç bir ırkın hiç bir zaman dihinde hiç bir şekilde salt üstünlük sahibi olamayacağına inanan yazar, mutlaka üstün ırk aranıyorsa bunun kesinlikle Hint-Avrupalılar olamayacağını göstermektedir. Bunun en açık kanıtı, tarihî dönemlerde Hint-Avrupah toplulukların hiç bir medeniyet ortaya çıkaramamaları, bilinen örnekler olarak İran, Yunan ve Roma medeniyetlerinin tamamen ithal olduğu, başka topluluklarca uyarılmadıkları takdirde Hint-Avrupa dilli halkların en ilkel seviyede yaşamayı sürdürdükleri gerçeğidir. Yazar, bunun en açık delillerini ise doğrudan 'üstün ırk' Germanlarda ve komşuları Slavlarda bulmaktadır. Bu çerçevede, çoğunu ilk kez duyduğumuz pek Çok Almanca, İngilizce ve Slav dillerinden kelimenin etimolojisi yapılmakta, ilginç ve düşündürücü sonuçlara ulaşılmaktadır.

Yazar, çeşitli kaynaklardan yaptığı başarılı bir derleme ile Eskiçağ'ın tartışmalı kavmi Sakaların İrani asıllı oluşunun imkansızlığını göstermekte, Türklüklerini ise açık şekilde ispatlamaktadır. Hatta ona göre bu halk, ilk büyük Turan devletini kuran topluluktur. Kısmen Türk ananeleri, büyük ölçüde de İran kaynakları vasıtasıyla bize ulaşan Eskiçağ'ın İran-Turan muharebelerinde bir tarafı Sakalar temsil etmektedir. Tuhaf olan şey, işin başında öbür tarafı, İran'ı bugün anladığımız manada İranlıların, daha doğrusu tarihteki Perslerin temsil etmeyişidir. Persler sonradan ortaya çıkmışlardır ve sadece İran'ın değil, Turan'ın da tarihî mirasına konarak ve-

ya bunu gasp ederek tarihte gerçekliği olmayan, ama millî hafızada yeri büyük olan bir tarih şuurunu geşürmüşlerdir. Bunu yaparken, yazara göre, büyük bir Turan hükümdarını da çalmışlar ve kendi millî kahramanları, en büyük hükümdarları yapmışlardır.

'İran ile Turan' dünya tarihinin çok ilginç, ama aynı ölçüde kapalı ve destanî bir dönemine ışık tutma çabası olarak dikkate değer bir çalışmadır. Ancak yazar, nispeten küçük bir hacim içinde çok fazla tarihî konuda yeni iddialar getirmektedir ve bunları ileride daha açık olarak savunması beklenmektedir. Gerçi eser bir fikir jimnastiğinden ibaret olmayıp, hayli yüklü bir bilgi birikimini yansıtmaktadır; fakat kitaptaki bölümlerin her biri ayrı bir çalışma konusudur ve daha ayrıntılı incelenmeleri gerekmektedir. Bu yapırsa ve de öne sürülen tezler kabul görürse, özellikle Türklerin kökeniyle ilgili tarihleri yeni baştan yazmak gerekecektir.

Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi, (Yayına Hazırlayanlar: N. Tezcan, K. Atlansoy), Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2002.

Arş. Gör. Cafer MUM*

XVIII. yüzyılın büyük Türk gezgini Evliya Çelebi (1611-1684[?]), gördüğü bir rüyanın teşvikiyle muhtelif memleketleri gezmeye ve oralarda gördüklerini yazmaya karar verir. Bu işe, yaşamakta olduğu İstanbul'dan başlar; kahvehaneleri, meyhaneleri, sanat ve eğlence meclislerini dolaşır, buralarda tanık olduğu veya dinlediği şeyleri kaleme alır. Ardından 1640 yılında Bursa'ya yaptığı seyahatle, ömrünün sonuna kadar sürecek olan yeni bir dönemi başlatmış olur. Yarım yüzyıl kadar devam eden gezilerinde, Anadolu'dan Arabistan'a, Balkanlardan Kafkaslara uzanan geniş bir coğrafyada seyahatlerde bulunur, birçok şehir ve kasabayı gezip görme imkanı bulur. Bu gezileri yapabilmesinde, varlıklı bir aileden geliyor olmasının sağladığı maddi ve manevi olanakların yanı sıra, çeşitli mevkilerde bulunan devlet adamlarıyla kurduğu yakın ilişkilerin de büyük katkısı olmuştur. Evliya Çelebi'nin ölümüne kadar devam eden bu gezilerinden geriye, on ciltlik dev bir seyahatname kalmıştır.

İçeriği ve kullandığı üslûp bakımından bir seyahatnamenin sınırlarının ötesinde özellikler gösteren eser, aynı zamanda tarih, coğrafya, mimari, edebiyat, kültür tarihi, sosyal hayat, hatta dil bakımından da önemli bir yapıttır. Bu önemi sebebiyle eser birçok araştırmaya konu olmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi üzerine bugüne kadar 300'ün üzerinde kitap ve makale yayımlanmıştır. Son olarak, Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından organize edilen uluslar arası nitelikli bir sempozyumda, Seyahatname tekrar ele alınmış ve muhtelif açılardan tartışılmıştır.

8-9 Kasım 2001 tarihlerinde Gazimağusa'da düzenlenen sempozyumda toplam 21 bildiri sunulmuş ve bir açığoturma gerçekleştirilmiştir. Sem-

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / ANKARA
caferimum@yahoo.com

pozyumda sunulan bildirilerin yayımlanması, daha geniş kesimlerin yararlanmasına imkan sağlaması bakımından yararlı olmuştur.

Evliya Çelebi ve Seyahatname ismiyle kitaplaştırılan 263 sayfalık çalışmada, bir sunuş yazısı ve 17 bildiri metni yer almaktadır. Bu bildiri metinleri, kitaptaki sırasına göre aşağıda tanıtılmaya çalışılacaktır.

1. A. Deniz Abik tarafından sunulan "Tarama Sözlüğü'nde Seyahatnameden Sözler" (s. 1-15) başlıklı bildiri, Tarama Sözlüğü'nde yer alan 267 madde başı için Seyahatname'den tanık gösterilmesi ve bunlardan 87'si için söz konusu eserin tek kaynak olması tespitinden hareketle, Anadolu Türkçesini temsil edecek nitelikteki bazı sözlüklerde bu 87 madde başı taramış; yapılan tarama sonucu, bazı sözcüklerin bu sözlüklerde bulunmadığı belirlenmiş ve bu sözcükler için Seyahatnamenin tek kaynak olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Tarama Sözlüğü'nde yer alan bazı sözler için anlam ve yazılış bakımından düzeltmeler önerilmiş, bazıları için de madde başı olarak gösterilmesine gerek bulunmadığı söylenmiştir.

2. Zeki Arıkan'ın "Evliya Çelebi ve Anadolu'daki Pazar Yerleri" (s. 16-30) başlığını taşıyan bildirisinde, Evliya Çelebi'nin kent tarihçisi boyutu özelliğine vurgu yapılmış; onun çarşı ve bedestenler hakkında verdiği bilgilerin önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra, kent ve kasabalarda kurulan ve haftada bir yapılan *hafta pazarları* ile ilgili olarak Seyahatname'de dağınık hâlde yer alan bölümler özetlenerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

3. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Santorin Adası Afetleri Üzerine Notlar" (s. 31-47) başlıklı bildiri, Jean-Louis Bacherche-Grammont tarafından sunulmuştur. Bildiri, ilk defa M.Ö. 16. yüzyılda gerçekleşen ve daha sonra farklı aralıklarla tekrarlanan yanardağ etkinliğine merkez olma özelliği taşıyan Santorin adası ile ilgili olarak Seyahatname'de yer alan bilgiler ele alınmıştır. Seyahatname'deki söz konusu bölümün metin olarak da verildiği çalışmada, adada meydana gelen olaylarla ilgili çeşitli harita ve notlar da yer almaktadır. Ancak, Evliya Çelebi'nin bu doğal afetleri işaret ederek dinî/metafizik yorumlarda bulunmasının bildiri eleştirisi konusu yapılmasını anlamakta güçlük çekiyoruz. Çünkü Evliya Çelebi'nin eseri, tek yönlü bir gezi veya hatırat kitabı değildir. Onun aynı za-

manda öğretici unsurlar taşıyan bir eser olduğu daima göz önünde tutulmalıdır.

4. Christiane Bulut tarafından sunulan "Evliya Çelebi as Linguist and Dialectologist: 17th Century east Anatolian and Azeri Turkic" (s. 49-64) başlıklı İngilizce bildiri, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden hareketle Doğu Anadolu, Batı İran ve Azeri sahası Türk diyalektleri ele alınmaktadır.

5. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Rodos" (s. 65-97) başlığını taşıyan bildiri, Yücel Dağlı'ya ait. Bildirinin başında Rodos tarihi ve Evliya Çelebi biyografisi hakkında bilgi verilmekte; Seyahatname'deki bilgilerle karşılaştırma imkanı sağlaması düşüncesiyle Aşık Mehmet b. Ömer'in (doğ. 1556) *Menâzirü 7-Avalim* adh eserinden Rodos ile ilgili bölüm aktarılmaktadır. Bu bilgiler verildikten sonra, Seyahatname'deki Rodos adası ile ilgili bölümler muhtelif alt başlıklar altında ele alınmaktadır. Evliya Çelebi'den yapılan aktarmalar, bildiriye önemli bir yer tutmaktadır.

6. Robert Dankoff, "Şu Rasadı Yıkılım mı? Evliya Çelebi ve Filoloji" (s. 99-118) başlığını taşıyan bildirisine, Seyahatname'de yer alan ve Rasathanenin yıkılmasını konu alan bir hikayeyi aktarmakla başlamaktadır. Bununla Evliya Çelebi'nin filoloji duyarlılığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Seyahatname yayınları ve bu yayınlarda yapılan filolojik hatalar üzerinde kısaca durulduktan sonra, eserin yazma nüshaları ve bunların nasıl oldukları, müstensihlerin nasıl ve ne gibi yanlışlar yapabildikleri üzerine düşünceler geliştirilmekte; standart filolojik usûllerin uygulanması gösterilmektedir. Tenkitli metin hazırlayan araştırmacılara yararlı olabilecek nitelikteki bu bildirinin sonuç bölümünde bu usûller şöyle sıralanmaktadır: "Yazmaları büyük bir dikkatle incelemek. Yazarın ve müstensihlerin yöntemlerini hesaba katma. Düzeltmiş, eklenmiş, mükerrer yazılmış, eksik yazılmış ve boş bırakılmış yerlere titizlikle dikkat etmek."(s. 112)

7. Fahri Dikkaya tarafından sunulan "Doğuda Kadimselliğin Varlığı ya da Yokluğu: Evliya Çelebi Örneği" (s. 119-124) başlıklı bildiri, önce *gezgin* kavramı ve bu kavramın batı ve doğudaki gelişim seyri ve farklılığı üzerinde durulmakta, ardından Seyahatname'de bulunan eski medeniyet-

lere ilişkin veriler değerlendirilmektedir. Bildirinin sonuç bölümünde ise, Evliya Çelebi ile Rönesans sonrası batılı gezginler arasındaki üslup farklılığı üzerinde durulmaktadır.

8. Seyahatname üzerine yaptığı diğer kitap ve makale çalışmalarıyla da tanınan Musa Duman'ın bildirisi, "XVII. Yüzyıl Konuşma Dili Kaynağı Olarak Seyahatname" (s. 125-133) başlığını taşımaktadır. Bildiride, Türkçe konuşma dili kaynağı olarak Seyahatname'nin önemini ortaya koymak ve eserin dil yapısını incelemek amaçlanmıştır. Eserdeki konuşma diline ilişkin veriler, normal anlatım içinde yer alan konuşma dili verileri, konuşma formu içinde verilen aktarma cümleler ve doğrudan karşılıklı konuşma formu içinde verilmiş metinler alt başlıklarıyla incelenmiş ve her başlık altında gerekli örnek metinler verilmiştir.

9. "Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre Anadolu'da Eşkıyalık ve Celâlîler" (s. 136-153) başlığını taşıyan bildiri, Vehbi Günay'a ait. Bildiride, Seyahatname'nin Osmanlı tarihi için taşıdığı önem vurgulanırken, özellikle Evliya Çelebi'nin muhtelif devlet adamlarıyla olan yakın ilgisi ve dolayısıyla devletin işleyişine olan vukufu üzerinde durulmaktadır. Daha sonra, Evliya Çelebi'nin tanık olduğu isyanlara dair verdiği bilgi ve gözlemler değerlendirilmektedir. Bildirinin son kısmında, Celâlî isyanları hakkında Seyahatname'nin vazgeçilmez bir kaynak olduğu, ancak buradaki bilgilerin, diğer anlatımlar ve resmi belgelerle beraber değerlendirmeye tâbi tutulmasının gereği vurgulanmaktadır.

10. Osman Horata tarafından sunulan bildiri, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Manzum Kısımlar" (s. 155-167) başlığını taşıyor. Bildirinin giriş bölümünde sözün konuşma dilinden şiire doğru yaşadığı süreç üzerinde durulmakta, sözlü kültür ortamına ait eserlerin genel özelliğinin yazılmak yerine söylenmek, okunmak yerine dinlenmek amacıyla kaleme alınması olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, okuma/dinleme eylemini monotonluktan ve sıkıcılıktan kurtarmak amacıyla sık sık şiir formuna ait tekniklere ve manzum söyleyişlere başvurulduğu söylenmektedir. Mensur türlerde manzum kısımların işlevleri hakkında değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Seyahatname'deki manzum kısımlar, gerek kaynak ve yapı özellikleri gerekse işlevleri bakımından sınıflandırılarak incelenmektedir. Seyahatname'deki manzum kısımların etraflıca incelendiği bildiride, ese-

rin genelde edebiyat ve estetik, özelde ise şiir açısından taşıdığı önem ortaya konmuştur.

11. Mustafa Korkmaz'ın "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kaynaklardaki Verilerle Analizi Üzerine Lokal Bir Çalışma: Bor" (s. 169-182) başlıklı bildirisinde, Bor'un tarihi ve XVII. yüzyıldaki durumu ile ilgili olarak Seyahatname'de yer alan bilgiler, diğer kaynaklar ve arşiv belgeleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmekte ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin bir çoğunun yanlışlığı ortaya konmaktadır. Makalenin son kısmında, eserdeki bilgilerin ihtiyatla ve başka kaynaklarla karşılaştırılarak kullanılmasının gereği vurgulanmaktadır. Bildirinin sonunda, Seyahatnamenin ilgili bölümlerine yer verilmektedir.

12. Klaus Kreiser'in "Seyahatname İçindeki Hamamnameler" (Almancadan Çeviren: S. Tezcan) (s. 183-195) başlığıyla yayımlanan bildirisinde, önce hamam ile medeniyet ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Gerek İbn Haldun gerekse batılı gözlemcilerin konuya ilişkin görüşlerine atıfta bulunan Kreiser, Evliya Çelebi'nin eserinde yer alan hamamlara ilişkin bilgileri, yer yer başka esere de atıfta bulunarak aktarmaktadır. Hamamlara ilişkin istatistiksel veriler, mimari özellikleri, ziyaretçileri, buralara gelen insanların riayet ettiği kurallar gibi konular, bildirinin genel çerçevesini oluşturmaktadır.

13. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Birinci Cildinde Tahkiye" (s. 197-208) başlıklı bildirisinde Mine Mengi, Seyahatname'nin farklı edebi türlere ait anlatım özellikleri taşıdığı ve bu bakımdan türler arası değişik bir eser olduğu tespitinde bulunmakta; bu türlerin ortak özelliğinin tahkiye olduğunu belirtmektedir. Seyahatname'deki tahkiye özelliklerinin eserin ilk cildinden örneklerle anlatıldığı bildiride, konu etrafı olarak ele alınmış ve bir üslûp çalışması ortaya konmuştur.

14. Gülden Sağol'un bildirisi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Hareketle 'Oğuz' Kelimesi" (s. 209-229) başlığını taşıyor. Bildiride, Oğuz kelimesinin sıfat olarak kullanımı ele alınmaktadır. Kehmenin Seyahatname'deki kullanımlarının tespit edilmesinin yanı sıra, daha eski kaynaklarda, farklı sözlüklerde ve diğer Türk lehçelerinde kelimenin hangi anlamlarda kullanılmakta olduğu etrafıca araştırılıp ortaya konmuştur.

15. Nuran Tezcan tarafından sunulan bildirinin başlığı, "Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi" (s.231-243). Bildiride, Evliya Çelebi'nin kendinden önceki düzyazı geleneğine vakıf bir insan olduğu, konuşma dili ile yazı dilini bir arada kullanarak orijinal ve taklit edilemez bir üslûp meydana getirdiği tespiti yapılmaktadır. Söz konusu eserin üslup bakımından incelenmemiş olmasında, hacminin büyük olmasının etkili olduğu ifade edilen bildiride, Evliya Çelebi'nin şehir tasvirleri esas alınarak eserin zengin üslûbu ortaya konmaktadır.

16. Semih Tezcan'ın bildirisi ise, "Geleceğin Büyük Türkçe Sözlüğü'nde Seyahatnamenin Alacağı Yer" (s245-253) başlığını taşıyor. Bildiride, Seyahatname'nin söz varlığı üzerine yapılan araştırmalar, Türkçe'de büyük sözlük bulunmamasının yol açtığı sıkıntılar, bir elektronik sözlüğün gerekliliği ve bu elektronik sözlük için Seyahatname'nin ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmuştur.

17. Son bildiri, Fikret Turan'a ait. "Seyahatname'de Sentaks, Kelime Seçimi ve Ton" (s. 255-262) başlıklı bildiride, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin üçüncü cildi esas alınarak, yazarın üslûbu değerlendirilmektedir. Eserdeki sentaks, kelime seçimi ve ton, bildirinin çerçevesini oluşturmaktadır.

Dünya gezi edebiyatı içinde önemli bir yer tutan ve bugüne kadar birçok araştırmaya konu olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin uluslar arası nitelikli bir sempozyumda yeniden ele alınmış olması nedeniyle, gerek sempozyumun düzenlenmesinde, gerekse sempozyum bildirilerinin yayımlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyoruz.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, yayın kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk dünyasıyla ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bitig'de, sosyal bilimlerle ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig'de* yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bitig'e gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Yazarlar, hakem ve yayım kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayım kabul edilmeyen yazıların, istek hâlinde bir nüshası yazarlarına iade edilir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına* devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayıma kabul edilen yazılar için, yazarı ve hakemlerine yayın tarihinden itibaren bir ay içinde telif / inceleme ücreti ödenir. Ücret miktarı, her yıl başında yayın kurulunun önerisi üzerine yönetim kurulunca belirlenir.

Yazım Dili

bÜig'm yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde yayın kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. *Başlık*: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmak ve koyu karakterli harflerle yazılmalıdır.
2. *Yazar ad(lar)ı ve adresi*: Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elmek (e-mail) adresi belirtilmelidir.
3. *Özeti* Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler, gönderilemediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
4. *Ana Metini* A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 10 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar eğik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. *Bölüm Başlıkları*: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. *Şekiller ve Çizelgeler*: Şekiller, küçültme ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydinger veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller numaralandırılmak ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnot veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

7. *Resimler*: Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. *Kaynak Verme*: Dipnotlar, sadece açıklama için kullanılmalı ve açıklamalar da metnin sonunda verilmelidir. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

Birden fazla yazarın yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın adı vd. yazılmalıdır:

(isen vd. 2002)

Kaynaklar kısmında ise diğer yazarlar da belirtilmelidir. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

"Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,,"

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

ikinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926). . . ." (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka tarih belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. *Kaynaklar*: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olduğu takdirde yayımlanış tarihine göre sıralanacak; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilecektir:

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türhçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMÛRTAŞ, F.Kadri (1951), "Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri", *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3): 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere üç nüsha olarak, disketiyle birlikte *bilig* adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yazışma Adresi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler/ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax:(0312)215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bihg

bihg@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to the subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion about the scientific studies on the international level concerning Turkish World.

The articles firstly related to social sciences subjects and dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World are published in *bilig*.

An article sent to *bilig* should be an original article which contribute knowledge and scientific information to its field or a study that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works. Articles introducing works and personalities, announcing new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

in order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

Evaluation of Articles

The articles forwarded to *bilig* are first studied by the Editorial Board in terms of the journal's principles those found acceptable are sent to two referees who are well-known for their works in that field. Names of the referees are confidential and referee reports are safe-kept for five years. in case one referee report is negative and the other is favorable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation. The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the referees and editorial board. If they disagree, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility for the published

articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month after publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

The Language of the Journal

Türkiye Turkish is the Language of the journal. Articles presented in English or other Turkish dialects may be published not exceeding one third of an issue. Articles submitted in Turkish dialects may be published after they are translated into Türkiye Turkish upon the decision of the Editorial Board if necessary.

Writing Rules

in general the following are to be observed in writing the articles for *bittg*:

1. ***Tüle of the Article:*** Title should be in suitable for the content and the one that expresses it best, and should be bold letters.
2. ***Name(s) and address(es) of the author(s):*** Names and surnames are in capital letters and bold, addresses in normal italic letters; institution the author works at, contact and e-mail addresses should be specified.
3. ***Abstract:*** in the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the abstract body there should be key words, minimum 3 and maximum 8 words. At the end of the article there should titles, abstracts and key words in English and Russian. in case Russian abstract is not submitted it will be attached by the journal.
4. ***Main Text:*** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21 cm) paper. There should 3 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
5. ***Section Headings:*** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings can be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendixes) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first

letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).

6. **Figures and Tables:** Figures should be drawn on tracing or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page. Figures should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered and have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise, and the first letters of each word should be capitalized. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

7. **Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. in special cases color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

8. **Stating the Source:** Endnotes should be only for explanation and explanations should be at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follows:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

When sources with several authors are mentioned, the name of first author is written and for others (et. al) is added.

(isen et al. 2002)

Full reference including all the names of authors should be given in the list of references. If there is name of the referred authors within the text then only the publication date should be written:

"Tanpınar (1976:131) on this issue"

in the sources and manuscripts with no publication date only the name of author;
in encyclopedias and other sources without authors only the name of the source should be written

in the secondary sources quoted original source should also be pointed:

"Köprülü (1926). . . ." (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s), the date(s) and moreover should be stated in the references.

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. References: Should be at the end of the text in the alphabetic order as shown in the example below. If there are more than one source of an author then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will shown as (1980a, 1980b):

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TIMURTAŞ, F.Kadri (1951), "Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri", *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3): 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

How to Forward the Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies, one original and two photocopied forms with a floppy disk to **bilig** to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach **bilig** within not later than one month. Minör editing may be done by the editorial board.

Correspondence Address

bilig Dergisi

Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30

06430 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax:(0312)215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bihg

bihg@yesevi.edu.tr